

ČASOPIS ZA SLOVENSKO
KRAJEVNO ZGODOVINO

LETO III - ŠT.

2

KRONIKA

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

III. letnik Ljubljana 1955 2. številka

Vsebina druge številke:

- J. Šorn: Merkantilist Franc Rakovec-Reigersfeld — Stran 81
V. Valenčič: Steklarni na notranjskem Javorniku — Stran 87
I. Mohorič: Zgodovina fužin ob Bistrici pri Kamniku — Stran 95
J. Dular: Navratilov Zapis iz leta 1849 — Stran 99
J. Šašel: O najstarejšem napisu iz Emone — Stran 110
M. Uršič: O zdravniku Florijanu Sentimerju — Stran 114
A. Reisman: Bourboni v Slovenskih goricah — Stran 116

MUZEJSKE NOVICE:

- D. Gorišek: Muzej v Skofji Loki — Stran 118

ZGODOVINSKO BRANJE:

- J. Š.: Ob stoletnici podjetja Kamnik v Kamniku — Stran 122
J. Š.: Dve sto let rudnika Zagorje — Stran 122
J. Š.: Kamniški zbornik 1955 — Stran 122
J. Š.: Liboje. 25-letnica »Svobode« 1929—1954 — Stran 122

Slika na ovitku:

Del Robbovega vodnjaka v Ljubljani (foto Marijan Pfeifer, Ljubljana)

Priloga:

F. Mihelič: Mrtvi Kurent (barvni lesorez)
Vinjeti sta delo prof. J. Plečnika

Ureja uredniški odbor
Odgovorni urednik Zvone Miklavič

Izdaja in zalaga: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za lokalno zgodovino. Predstavnik Jože Šorn. Oprema ing. arch. Ivo Spiščič. Tiska tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani. Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III (Mestni arhiv). Tekoči račun pri Mestni hranilnici ljubljanski št. 601-505-1-75. Letna naročnina 400 din, posamezna številka 150 din.

MERKANTILIST FRANC RAKOVEC-REIĀERSFELD

(1697—1760)

JOZE SORN

Velika geografska odkritja konec XV. in v XVI. stoletju ter pozneje, razmah trgovanja v svetovnem merilu, prenos trgovskega in prometnega težišča iz Sredozemlja na obale Atlantskega oceana, to so — povzeto v kratkem — dogodki, ki pomenijo odločilen udarec ozkemu srednjeveškemu načinu trgovanja in gospodarstva sploh in ki v glavnem označujejo začetek novega obdobja v življenju in mišljenju evropskega človeka. Gospodarska osnova srednjeveške Evrope se je rušila vse hitreje, predvsem v Zahodni Evropi; učinek je pojemal v smeri proti vzhodu.

Posledica velike trgovine, ki ima svoj začetek seveda že v času pred odkritji, je bilo hitro in močno osredotočenje velikih kapitalov v rokah posameznikov, v rokah veletrgovcev (*trgovski kapital*); ta pojav, ki ga splošno imenujemo prvobitna akumulacija, je bil časovno in vsebinsko predhodnik *industrijskega kapitala*. Šele ta se je v glavnem lotil graditve industrije, šele njegov obstoj predstavlja osnovni pogoj za kapitalistično proizvodnjo. Prav odločilni in širokopotezni poseg industrijskega kapitala v industrializacijo dežel pa pojmuje kot začetek novega, namreč kapitalističnega načina proizvodnje.

Na Slovenskem opazimo, da se je pričel industrijski kapital živahneje uveljavljati nekako od prve četrtine XVIII. stoletja dalje, če si seveda odmislimo idrijski rudnik živega srebra, nekaj železarskih fužin in še kak manjši obrat. Trgovski kapital se je zelo počasi preobrazil v industrijskega nekaj zato, ker so skromnemu povpraševanju na tržišču v glavnem še vedno zadoščali cehi in druge oblike proizvodnje, nekaj pa zato, ker je bilo bolj donosno trgovati kot pa vložiti nakopičeni denar v obrate in tu iskati dobiček. Da je celotna gospodarska zaostalost avstrijske države učinkovala precej zaviralno, menda ni treba še posebej poudarjati. Resnim podjetnikom je nudila državna oblast bolj malo opore in tuje uvože-

no blago se je zato še naprej uveljavljalo na naših tržiščih.

Prav v to začetno dobo pomembnejšega uveljavljanja industrijskega kapitala na Slovenskem sodi življenje in delo Franca Rakovca; njegovi spisi prav dobro kažejo težnje slovenskih gospodarskih krogov tistega časa in pa Rakovca samega, ki je z besedami in dejanji dokazal, kaj je merkantilizem.

KAJ JE MERKANTILIZEM?

Merkantilizem ali merkantilni sistem (lat. mercator = trgovec) je prva bolj ali manj načrtna gospodarska politika države in prva teoretična obdelava razvijajočega se kapitalističnega načina proizvodnje. — Razglabljanja o merkantilizmu povzemajo vsi pisci gospodarskih zgodovin v trditev, da je *aktivna trgovinska bilanca*, izražena v geslu »več izvažati in manj uvažati«, edina dogma, ki jo je postavil merkantilni sistem, in je osrednji pojem, okoli katerega se suče sleherni izmed številnih spisov one dobe. Oncken pripominja,¹ da niso merkantilistični pisci nauka o trgovinski bilanci dogmatično nikdar jasno razvili in da ta »sistem« pravzaprav ne more veljati kot znanstveno dovršeni sistem; razvojno predstavlja »predzgodovino« meščanske klasične politične ekonomije.² Glede na metodo dela merkantilizem ni bil analitičen, pronicljiv in teoretično dodelan »sistem«, pač pa bolj deskriptiven, empiričen, praktičističen; kapitalizem je bil še vedno na prvih stopnjah razvoja, ni pokazal še vseh svojih lastnosti in zato ni bilo moč spoznati njegovo bistvo. Kljub vsemu pa je bil merkantilizem za takratne evropske razmere in čas v bistvu nekaj zelo naprednega, ker pomeni »prekinitev odnosov« s srednjim vekom in začetek nezadržnega napredovanja kapitalizma.³

Prvotno merkantilizma niso imenovali s tem imenom; izraz »système mercantile«, »système commercial« so — po Onckenu⁴ — pričeli uporabljati šele poznejši fizio-

kratski nasprotniki. Takratna literatura je poznala samo »science de police«, »System der landesfürstlichen Wohlstandspolizei«.

MERKANTILIZEM V NEMCIJI IN AVSTRIJI

Ta novi gospodarski sistem se je zaradi okoliščin seveda razlikoval od dežele do dežele, ne da bi bilo s tem načeto samo bistvo problema, namreč aktivna trgovinska bilanca.

Pojem kapitala srečamo prvič omenjen menda v italijanskih trgovskih knjigah srednjega veka.⁵ Zato se tudi ne moremo čuditi, če se časovno med prvimi merkantilisti — proti koncu XVI. stoletja — pojavijo v italijanskih državah *bankirji*, ki so s svojimi spisi opozarjali na valutne probleme v smislu merkantilizma.⁶ Medtem ko se opaža v *angleškem* merkantilizmu, ki se je pričel uveljavljati skoraj sočasno z italijanskim, se je pa neprimerno bolj razmahnil in imel svetovnopomembne učinke, močna poteza agrarizma (»agrarni merkantilizem«), je bil *francoski* merkantilizem, ki ga po Jeanu Colbertu, ministru Ludvika XIV., imenujemo »colbertizem«, bolj usmerjen v izgradnjo industrije; *španski* in *portugalski* sta bila osredotočena na trgovanje z lastnimi kolonijami, *nizozemski* na splošno prometno posredovanje in prevažanje blaga (»tovorniki Evrope«). *Rusija* je dala okoli leta 1725 pisca, ki je zastopal splošna načela merkantilizma in se je zavzemal za ukinitvev tlačanstva.⁷

Nekaj svojevrstnega je merkantilizem v *avstrijskih* in *nemških deželah*: tu se je razvil zaradi posebnih pogojev in neposrednih zvez s potrebami deželnega kneza v tako imenovani *kameralizem*,⁸ čisto praktično uradniško disciplino. — V čem se razlikuje kameralizem od merkantilizma? V čem je bistvo funkcije kameralizma?

Vse nemške in avstrijske dežele so bile po končani 30-letni vojni (1618—48) precej opustošene in izčrpane, tako državna blagajna kot blagajne številnih knezov so bile prazne, trgovina je zastala in vrednost denarja je padla — z eno besedo — nastopila je revščina, kakršne na Zahodu ob istem času niso poznali. Zato ima kameralizem po eni strani funkcijo obljudenja dežel, po drugi pa značaj komorne vede, torej v nekem smislu državnofinančne in knežjefinančne vede. Kameralizem je seveda prav tako kot merkantilizem drugod po svetu protežiral glavne nosilce nove in naprednejše gospodarske dejavnosti, se pravi meščanstvo, tretji stan. V nemško-avstrijskih

deželah še toliko bolj, saj ga je dolgotrajna vojna gospodarsko izčrpala.

Mir, ki je zaključil dolgotrajno morijo, je dokončno utrdil versko in politično dvotirnost nemškega sveta: na jugu se je utrdila katoliška habsburška monarhija, na severu pa se je utrjevala protestantska hohenzollernska država. Ta dvojnost se seveda kaže tudi v kameralistični literaturi; severna, *protestantska*, je miselno bogatejša in se deli v tri skupine — v kameralistično v ožjem smislu besede, v filozofsko in statistično vejo. — V splošnem je kameralizem v Prusiji najmočnejše napredoval v času kraljev Friderika Viljema I. (1713—40) in Friderika Velikega (1740—86).

Katoliško literaturo pričinja J. J. Becher; njegov »Politischer Diskurs...« (1668) zastopa mišljenje, da je populacija dežele cilj deželnoknežje politike blaginje. — Njemu je sličen F. W. Hörnigk, ki je leta 1684 izdal knjigo »Österreich über alles, wann es nur will«. Glavna njegova misel je, naj se lastno narodno gospodarstvo povzpne do neodvisnosti od tujine. — Tretji kameralist, W. Schröder, trdi v »Fürstliche Schatz- und Rentkammer« (1686), da bogastva ali siromaštva dežele ne povzročata uvoz ali izvoz denarja, pač pa ravnovesje (balanciranje) komercija.

V splošnem moremo trditi, da vsa kameralistična literatura ni na višini zahodnoevropske; ta na prvo niti ni imela znatnejšega vpliva in prav zato je prva ostala nekako osamljena ter brez večje povezave z ostalim svetom — torej tudi siromašnejša. Pri nemško-avstrijskih kameralistih ne opazimo pomembne širokopoteznosti. Ta *malomeščanskost*, da jo tako imenujemo, je odsev stanja nemškega oziroma avstrijskega tretjega stanu, stanu, ki iz stvarnih in osebnih razlogov ni imel take moči in veljave kot drugod v Zahodni Evropi.

FRANC RAKOVEC-REIGERSFELD — ŽIVLJENJE IN DELO

Reigersfeldi so slovenski Rakovci, po poreklu gorenjski kmetje, doma z Rakovice blizu Kranja.⁹ Enemu teh Rakovcev, ki se je nekako sredi XVII. stoletja preselil v Ljubljano, Janezu Boštjanu, stanovskemu knjigovodji, proti koncu tega stoletja že plemiču von Raigersfeldt (von Adlershofen), se je v glavnem mestu dežele rodil dne 6. julija 1697 sin Franc (Henrik Jožef).

Mladi Franc je bil deležen vzgoje in pouka pri ljubljanskih jezuitih. Ta in domača tradicionalna krščanska vzgoja sta vtisnili vanj svoj pečat za vse življenje; nadaljnji

študij na Dunaju je vplival nanj v istem smislu. Po Dunaju je nadaljeval pravne vede v Löwenu (Louvainu) v gospodarsko napredni in versko mešani Flandriji. Kot 18-letni absolvent je nato odšel na pot po industrijsko zelo razviti, kulturno razgibani in versko neenotni zahodni Evropi: bil je v Nizozemski, Holandiji, Angliji, Franciji, porenški Nemčiji. Tu je imel dovolj prilike, da se je seznanil z merkantilizmom v teoriji in praksi, da je občeval z ljudmi, ki so imeli drugačne filozofske in verske poglede na svet, da si je torej močno razširil obzorje. Prav v dneh, ko se je mudil v Parizu, je tu že delovala znamenita Mississippi družba, ki jo je pomagal ustanoviti škot *John Law*, znani finančni čarodej.

Ko se je spomladi 1717 vrnil na Dunaj, se je v tistem času tudi Avstrija pričela močneje zanimati za merkantilizem. Tu je Rakovec zvedel, da obravnavajo na dvoru načrt, kako bi pomagali deželam in državni blagajni na noge na ta način, da bi uvedli boljši komercij, več manufaktur, pomembnejše pomorstvo itd. Ker je mladega Rakovca gospodarstvo privlačevalo, je nameraval oditi v Holandijo, da bi si pridobil še več izkušenj v kakem trgovskem uradu. Zaradi nasprotovanj verskega značaja pa je moral spremeniti načrt tako, da je odšel v Genovo, kjer je pri neki tvrdki opravljal trgovske, dopisniške in druge posle; tako se je spoznal tudi z italijanskim merkantilizmom. Po enem letu se je vrnil na Reko.

Prvo pomembno Rakovčevo uveljavljenje je prišlo do izraza leta 1719 takole: Dominik Hingerle, ljubljanski trgovec na velike daljave, je hotel uresničiti zamisel, da bi se sukno za graničarje, branilce avstro-turške meje, ne uvažalo več z Beneškega, pač pa bi se pri Ljubljani zgradila suknarna, ki bi zalagala to vojaško tržišče z domačim suknom — torej docela v skladu z merkantilizmom. Znatne kapitale za podjetje sta hotela prispevati še Mühlbacher in Francov oče Boštjan. Posel je bil dogovorjen, dvorna komora pa naprošena za izključni privilegij; mladenič se je napotil v Južno Italijo po volno. Ko se je vrnil, je zvedel, da privilegija niso prejeli — brez njega pa se podjetniki niso upali pričeti s proizvodnjo.

Vrnil se je na Reko, za volno pa, ki jo je prodal, je kupil tu poleti 1720 ladjo in odpotoval z njo po trgovskih poslih v Sici-

lijo, kjer je nameraval navezati ožje stike s kraljevino Neapelj. — Poleti 1721, ko je najbrž prodal svojo ladjo, se je zaposlil pri avstrijski Orientalni kompaniji. V tej službi je poleti 1723 vodil tri kompanijine ladje in dve avstrijski vojni ladji na Portugalsko, da bi tam prodal blago in navezal trgovske zveze s to deželo. Po enem letu se je vrnil domov in stopil iz službe pri kompaniji zaradi neke neupravičene kritike.

Marca 1725 je postal prisodnik pri ograjnem sodišču v rodnem mestu. Toda neprijemno bolj kot ta pravna ustanova ga je privlačeval komercij, kamor se je vrnil maja 1731, ko je bil nameščen pri tržaški Intendantu za del Commercio. Toda ni še preteklo leto, ko je bil določen za člana komisije, ki ji je bila dana naloga, da razišče in uredi notranjeavstrijsko mitninstvo in tarife. To mu je nudilo neposredni vpogled v komorne zadeve in povzročilo, da je napisal več spisov o neredu in odpravi le-tega v mitninstvu ter o ukinitvi privatnih mitnic.¹⁰ Po nekaj letih je opustil to članstvo in se vrnil v priljubljeni Trst, kjer je opravljal razne pomorske in trgovske posle.

Spomladi 1747 je pri novo ustanovljenem oblastvu v Ljubljani, pri reprezentanci in kameri za Kranjsko, postal svetnik — tedaj že kot baron; to je ostal do smrti konec marca 1760.

Nekaj let prej, leta 1752, je še pričel po malem kopati premog v Zagorju ob Savi.

RAKOVEC KOT MERKANTILIST

Predvsem moramo poudariti, da Rakovec ni zapustil svojih merkantilističnih misli zapisanih v vsebinsko zaokroženem in enotnem spisu bodisi v rokopisu bodisi v tiskani obliki. Take misli moramo »loviti« po različnih rokopisih, raztresenih po njegovih ostalinah.

V času, ko je živel Rakovec, to je v glavnem v prvi polovici XVIII. stoletja, so predstavljali na Slovenskem cehi še vedno močno in domala edino proizvajalno silo —

Žužemberški grad, pod njim nekdanji mlin za papir (ok. 1716 — ok. 1870), oz. poznejša usnjarna (B. Jakac, pastel, 1956)

toda bolj in bolj je raslo nasprotovanje proti njim predvsem in zlasti v vrstah kameralistov. Že v dvajsetih letih tega stoletja je bila vrsta uglednih gospodarstvenikov na Slovenskem načelno proti cehom, češ da predstavljajo le-ti coklo v gospodarskem — še posebej industrijskem — napredku. Rakovec pa je storil še korak dalje, ko je trdil, naj nastajanje mojstrov, pomočnikov in vajencev ne bo več notranja zadeva cehov samih, pač pa stvar oblasti; ukinejo naj se vsi cehi razen pekovskih, mesarskih in podobnih. Iz tega moremo razumeti, naj bi bili odpravljeni vsi tisti cehi, ki nosijo v sebi znake industrijske proizvodnje. Drugi cehovski ljudje naj bi se preobrazili v svobodne rokodelce in obrtnike, kot je tako res bilo v razvitem kapitalizmu.

Seveda je bila tudi Rakovcu aktivna trgovinska bilanca jedro nove gospodarske politike. Tudi njemu je trgovanje, *komercij vir bogastva*: »Brez njega je velika dežela čisto majhna, majhno deželo pa napravi bogato.« To se da doseči s pomočjo dobre policije, ki naj tudi sicer posega v vse veje javnega življenja: v pravosodje, v finance, vojaške zadeve itd., ne nazadnje v mitninstvo, češ da je treba pojmovati urejene tarife »als ein Meister-Stuck in der Policey«. ¹¹

Naš pisec pozna celo *dva komercija*: prvi deželi *koristi*, drugi je tisti, ki ji prinaša *škodo*; prvi prinaša v deželo denar, drugi pa ga odnaša. Vsaka teh vrst pa se, po njegovem, deli v dve veji: prva veja koristnega komercija se ukvarja s tem, kako bi v deželi se zbirajoči denar in ljudi obdržali doma in oboje koristno uporabljali, druga veja pa je tista, ki prinaša ljudi in denar iz tujine v domovino. Obe veji škodljivega komercija sta seveda samo *nikalno* povedani gornji vrsti koristnega komercija, se pravi: prva veja izvažajo iz domovine denar in ljudi, druga pa preprečuje dotok denarja in ljudi iz tujine. — Ker vodijo ves komercij trgovci, se morejo potemtakem tudi oni razdeliti v dve skupini, v koristne in škodljive. Če že prvi preprečujejo izvoz surovin s tem, da ustanavljajo doma manufakture in tovarne, dovajajo iz tujine surovine, jih predelajo in izvažajo izdelke ter s predelavo zaposlijo domačine, pa drugi ne proizvajajo nič, pač pa vse, kar kupijo v tujini, doma drago prodajo. Na prvem mestu omenjeni trgovci izvažajo blago celo z lastnimi ladjami in s tem pomagajo pri preobrazbi države v pomorsko silo, na druge trgovce pa naletimo tam, kjer ni dobre policije. ¹²

Nekje je zapisal: »Salus Populi suprema Lex esto!« Po njegovem prepričanju pa se »blagostanje v deželi more doseči edinole z dobro urejenim komercijem, financami in policijo«.

Že v času 30-letne vojne se je pričel avstrijski mitninski in carinski sistem potapljati v nered, ki v splošnem ni bil bistveno izboljšan do terezijanskih reform. Zato je leta 1742 Rakovec predlagal (vpliv Schröderjevih statističnih tablic!), naj se vsako leto sestavijo iz vseh mitninskih in carinskih izvlečkov *pregledi*, da se bo videlo in vedelo, kaj in koliko blaga se v deželi poroši ter kaj in koliko se izvažajo in kolikšen je tranzit. Iz pregleda takih tablic se bo moglo razbrati, katere kanale je treba zapreti, da ne bo odtekal denar v tujino, katere pa odpreti, da bo denar pritekal v domovino. ¹³ Te tablice bi šele omogočile presojo, katere manufakture naj se ustanovijo, da bodo res donosne in da bodo uspevale. S tem se je Rakovec močno približal pruski statistični veji kameralizma in pa misli o načrtnem gospodarstvu, ki jo je merkantilizem rad obravnaval.

Naš kameralist je mogel povsod v Zahodni Evropi videti močne mornarice; v primeri z njimi je bila avstrijska zelo siromašna. Prav v zvezi s tem je leta 1730 zapisal v nekem spisu, kjer govori o koristi pomorstva za državo, te-le originalne misli: Kranjska ima za poljedelstvo dovolj ljudi, da, še preveč. Tisti kmet, ki ima celo posestvo, pa bi hotel dati enega izmed svojih sinov *služiti prostovoljno na ladjo*, naj bi bil za ves čas, ko bo sin na ladji, oproščen davka in kontribucije — lastnik ladje, na kateri služi mladenič, pa naj plača oboje mesto očeta zemljiški gosposki. ¹⁴ V ostalem pa tudi zanj ni bil pomorski komercij nič manj važen kot kopenski, za kar so seveda pogoj dobre ceste.

RAKOVEC KOT SOCIOLOG

Kadar koli govorimo o Rakovcu in njegovih dobi na Slovenskem, moramo misliti na tri stvari: prvič, da je takrat še vedno prevladoval v življenju in mišljenju tudi naše družbe *barok* z vso svojo mentaliteto — drugič, da med meščani tedanje dobe ni bilo človeka, ki bi ga mogli označiti kot nosilca prosvetljenih, naprednih, kaj šele revolucionarnih misli, človeka, ki bi pomenil v naši sredini nekaj novega, originalnega — tretjič, da sta bila industrija in delavski razred dobesedno še v povojih. Vse je živelo in delovalo v duhu tradicije, ki

že sama po sebi ni mogla pognati iz svojega bistva novo miselnost. Za nas pomeni torej barok toliko kot »duh časa« (pri Nemcih »Zeitströmung«), ki je dajal osnovni ton tako etiketi visoke družbe kot pobožnim opravilom cehovskih bratovščin, ki je dalje prežemal govore in spise cerkvenih gospodov od najvišjega do najnižjega, ki je končno z močno, čeprav nevidno silo narekoval tudi laikom, kako naj pišejo to, kar pišejo. Ta duh časa opazimo pri Vajkardu baronu Valvasorju v njegovi Slavi vojvodine Kranjske, pri Janezu Svetokriškem v njegovih pridigah, pri Francu Rakovcu pa v njegovih spisih. Ta pripadnik tretjega stanu ni torej nič drugega kot otrok dobe, v kateri je živel — in ki je ni nikoli prerasel. Zanj je v veliki meri značilno stagniranje, če moremo tako imenovati pomanjkanje notranje težnje po tem, da bi zavzel kritičen odnos do družbe in njene baročne konservativnosti, da bi jo opazoval realno in dajal svoje pripombe ter mišljenje k vidnim manifestacijam javnega življenja (n. pr. razvoj industrije in proletariata, agrarni problemi, prosveta množic, duhovni tokovi časa ipd.).

Rakovec ni bil niti izrazit filozof niti merkantilist-mislec in pisatelj v najširšem smislu besede. Bil je in ostal je kameeralist-praktik, višji in ugleden državni uradnik, človek, ki so mu globlja razmišljanja o sestavu družbe in o spremembah v njej še neznan stvar. Njegove zapisane misli so neprijemno bolj dokument splošnega mišljenja dobe in okolja kot pa rezultat kritičnega duha. Sicer pa — kar se tiče domačih razmer — se ni imel pri kom učiti in ni nikogar nadaljeval pri njegovem delu; on sam pa tudi ni začetnik tradicije prosvetljenstva v najširšem pomenu besede.

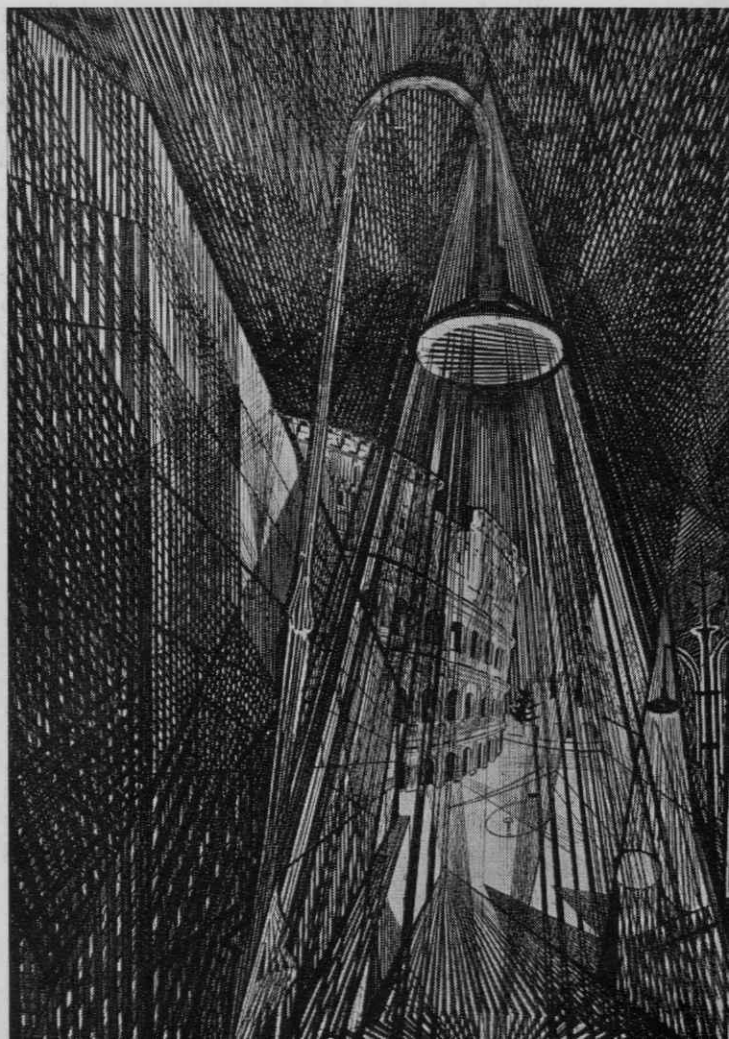
Res je, da Rakovec ostro kritizira nezdržno stanje državnih financ ter gospodarsko politiko dvora, toda to dela vedno kot kameeralist in načelni pristaš knežjega absolutizma; nikdar ni kritiziral iz nasprotovanja do dvora in državnega sistema, pač pa le kot človek, ki se trudi zboljšati to, kar se da zboljšati brez revolucionarnih posegov.

Kot monarhist povzdiguje svojega vladarja zelo visoko: »Vse, kar se dogaja, se dogaja v imenu kneza; dobro in slabo, vse je pripisati njemu... Njegova dolžnost je, da vlada, da ve, kaj se dogaja in kaj naj se zgodi. Njegova dolžnost je, da pazi na bla-

ginjo svojih dežel in podložnikov.« Mož, ki je mnogo potoval po Evropi in ki je — kot sam trdi — bral v originalu vsaj razne francoske pisce, mož, ki je vedel, da novo, duhovno valovanje na zahodu potiska v ospredje ljudstvo, narod, ki naj bo nosilec suverenosti, ta mož torej se sam v sebi ni povzpел do te miselnosti, do tega prepričanja. So mar ozke avstrijske in domače razmere vplivale nanj, da je to prepričanje »opustil«?

K obravnavanju absolutizma se povrne še večkrat. Znano je, da je povsod v Evropi našel merkantilizem močno oporo v vladarju, saj je le-temu služil, in vladar ga je ščitil in pospeševal, saj mu je merkantilizem koristil. Knežji absolutizem in merkantilizem sta sočasna in soodvisna družbena pojava. Zato se seveda ne čudimo, če trdi tudi Rakovec z drugačnimi besedami isto: »Nagrajevanje dobrega in kaznovanje slabega je edino sredstvo, ki z njim vrši knez svojo dolžnost... in odvrača od podložnikov vse zlo. To sredstvo je edina in prava lastnost žezla, to je zanesljiva in trdna opora krone.«

Kako si je Rakovec zamišljal uresničitev gesla, ki ga je zapisal, da namreč »so boljši

časi odvisni od boljših ljudi«? Po njegovem je vse to »odvisno zgolj od kneza«. Toda če je knez slab vladar, kot je bil n. pr. Karl VI., katerega vlado je Rakovec posredno močno kritiziral? Na to nam naš pristaš absolutizma ne odgovori naravnost: »Knezom da Bog moč, oblast, da z njo vladajo in da niso odvisni od ministrov in drugih služabnikov. To je prava, prirodna in najboljša vlada.«¹⁵ (Podčrtal J. Š.)

Po mnenju našega pisca se družba deli v naslednje tri skupine (drey Classes): *prvo skupino* ljudi sestavljajo tisti, ki skrbijo samo zase in vedno razmišljajo o tem, kako bi to, kar jim ne ugaja (kar jih inkomodira), odrinili od sebe, hočejo pa imeti to, od česar pričakujejo korist; *druga skupina* ne išče to samo zase, pač pa tudi za svoje bližnje; *tretja skupina* ne skrbi samo zase in za svoje bližnje, pač pa za splošno dobro in se poteguje za to, da odkloni od družbe zlo in ji skuša zajamčiti vse dobro. — Prvo skupino ljudi ožigosa kot sebičneže, drugo imenuje krščanske ljudi, tretje pa ljudi, ki imajo na sebi nekaj božanskega.

Nedvoumno klasificira Rakovec družbo po *moralnih* vidikih, obdeluje jo s prijemi krščanskih meril, torej z nečim, kar je bilo takrat in še dolgo potem močna tradicija. Pisec je bil sodobnik velikega tolminskega kmečkega punta; videl je, kako beže tlačani z dežele v mesto in vedel je za vzroke tega družbenega pojava; vedel je, da se zaradi pomanjkanja manufaktur in drugih obratov ne morejo zaposliti niti poklicni delavci; bil je priča nezadržnega kopičenja proletariata v mestih — toda odvečne delovne sile ni mogel strpati nikamor drugam kot v *prisilne delavnice in vzgojevalnice*, kajti to je bilo tako po njegovem prepričanju kot po mišljenju vse takratne družbe *edino* sredstvo, da se spravijo s ceste »pohajkovalci in berači«.¹⁶ »Kjer ni prisilnih delavnic in vzgojevalnic, je to znak lenobe, kjer ni zastavljalic (montes pietatis), je to znak premajhne pozornosti do ljudi, ki so v stiski, kjer pa ni sirotišnic, je to znak šibke ljubezni za bližnjega in za lastne otroke.«

Problem *populacije in demografije* so kameuralisti resda poznali, toda razvoj te veje znanosti je bil še tako šibak, da rezultatov niso znali analizirati in izkoriščati v znanstvene namene. Popis prebivalstva v Ljubljani, izveden proti koncu Rakovčevega življenja (leta 1754), bi mogel nuditi sociologu mnogo snovi za teoretična razglabljanja, saj je precej točno pokazal družbeni sestav prebivalcev;¹⁷ le-ta je odseval precej malomeščansko, da, proletarsko lice. — Od

študiranja družbenega sestava pa do vprašanja, zakaj tako, pa je samo še en korak, čeprav zelo velik korak; tudi Rakovec ga ni znal napraviti. Kaj nam pomagajo njegovi številni številčni podatki o prebivalstvu raznih mest, tako slovenskih kot tujih, če pa so vsi brez razlage, brez tolmačenja, kaj naj si za temi podatki predstavljamo?

Kmečkega vprašanja se Rakovec komaj kaj več kot *dotakne*. Pridružuje se tradicionalnemu mišljenju, naj ostane podložnik samo podložnik in naj zvesto izvršuje svoje obveznosti: »Podložnika, ki izpolnjuje svoje dolžnosti, je treba pred Bogom in pred ljudmi bolj ceniti kot pa kneza, ki svojih dolžnosti ne izpolnjuje. Srečnejši je podložnik, ki si nima kaj očitati kot pa knez, ki ima svojo vest obremenjeno.«

Če že naš kameuralist ponavlja priljubljeno prisposodbo klasičnega Menenija Agripē in jo nekoliko preoblikuje, češ da se more država ali corpus politicum kar dobro primerjati mikrokozmu ali človeškemu telesu, kjer je treba skrbeti za to, da bodo vsi členi pri moči in zdravju, če naj bo glava (= vodstvo države), od katere zavise vsi členi, sposobna opravljati svoje funkcije, če že trdi to, zakaj ni dovolj pozoren do zdravja rok, do zdravja kmeta? — Pozornost kameuralistov je bila usmerjena v zdravje nog, se pravi *prometa in trgovanja* ter se s problemom tlačanstva niti v celoti niti v podrobnostih ni ukvarjala prav izdatno. Za Rakovca je važnejše reševanje problema mitninstva in tarif kot pa vprašanje kmetovega zdravja. Šele *fiziokratizem* se je bolj poglobil v kmečko vprašanje, toda Rakovec že ni več utegnil vsrkati novega gospodarskega gibanja; ostal je kameuralist do konca življenja.

RAKOVEC KOT MISLEC

Tudi kot mislec se drži naš svetovljan že ustaljenih oblik razmišljanja. Da je po svetovnem nazoru *idealist*, ne razberemo samo iz njegove trditve, da so izvor vseh dejanj ideje, pač pa tudi iz celotnega osnovnega tona njegovih spisov filozofske vsebine.

Kot bi poslušal pridigo Janeza Svetokriškega ti zveni v uho Rakovčeva trditev, da imata »dobro in slabo svoj izvor v Adamovem grehu in božji milosrčnosti«. — Toda le-ta se pokaže tudi kot *dialektik*, ko trdi, da »se nič ne zgodi, kar ne bi bilo posledica nečesa, kar se je zgodilo že prej in že prej imelo svoj vzrok in pogoje za to — in kar bo spet imelo neke posledice ter bo prej ali slej povzročilo nadaljnje učinke«;

to pomeni, da vse, kar je, je posledica nekega prejšnjega učinka in je istočasno vzrok za nove, poznejše učinke — kajti »svet obstaja zgolj iz zaporednosti dogodkov, ki povzročajo neprestane revolucije... , ki jih razumemo pozneje, pogosto šele v drugi ali tretji generaciji. Zato se v presojanju ne smemo pre nagliti, kajti najvišji voditelj sveta je v dejanjih nepojmljiv«. — Dolga razglabljanja o sreči in nesreči ter o smislu obojega, namreč da bog s tem preizkuša ljudi, zaključuje z znano maksimo: »Nič se ne zgodi brez vzroka in vse ima svoj zakaj in zato... , kajti vse izhaja iz Boga... , svet pa je poln hipokriz.«¹⁸

Zelo verjetno je, da se Franc Rakovec ni nikoli utegnil zaradi gospodarskih poslov poglobiti v takratno zahodnoevropsko filozofsko literaturo, čeprav vemo, da je prelistaval dela, ki so prišla iz Pariza na Dunaj. Toda to je delal morda bolj iz potrebe po splošni izobrazbi kot pa z ozko določenim namenom. Mož je bil za takratne čase in razmere zelo razgledan in izobražen, ostal pa je pristaš absolutizma in teokratizma, človek, ki ima dober namen, da izboljša, kar se izboljšati da — vse to pa spet za večjo moč vladarja in pa, ker

»vse vodi Bog«, tudi v večjo slavo božjo. Te svoje misli je povzel v neki svoji francosko zapisani maksimi takole: »La meilleure morale est de se rendre utile au public et à son prochain pour plaire à Dieu.«

OPOMBE

1. August Oncken, Geschichte der Nationalökonomie, I^a, Leipzig 1922, str. 157. — 2. D. Rozenberg, Istorija političke ekonomije, Beograd 1949, str. 39. — 3. lb., str. 38–40. — 4. Oncken, op. cit., str. 148. — 5. H. Sieveking, Die kapitalistische Entwicklung in den italienischen Städten des Mittelalters (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, VII/1, 1909), str. 64. — 6. Oncken, op. cit., str. 257 sl. — 7. lb., str. 159 sl. — 8. Izraz kameralizem izhaja iz besede die Kammer, komora, zbornica; vendar pa se pojem komorništvo, komornik bistveno razlikuje od pojma kameralizem, kameralist. Rakovec sam uporablja že leta 1730 v nekem spisu izraz »cameralistenc«. — 9. Arnold Luschin-Ebengreuth, Die Freiherren von Raigersfeld, GMS XI, 1930, str. 36–42; XII, 1931, str. 18–32. — 10. Rakovecvi spisi, fasc. II, ovoj št. 20, spis z naslovom »Mautwesen« iz leta 1732. — 11. fasc. III, ovoj No 8: »Wie das Policey und Commercien Wesen mit gutten success anzugreifen wäre...« z dne 26. nov. 1746. — 12. Fasc. XXVI, ovoj G No 16: »Politische Reflexiones über das Policey- und Commercien Wesen«. Rokopis nosi datum 30. november 1744. — Fasc. II, ovoj št. 29 »Mautwesen«. — 13. Fasc. XXVI, ovoj G No 4: »Pro memoria« z dne 1. marca 1742. — 14. Fasc. II, ovoj D 18: »Raisonnement über Commercien, Finanzen und Policey weesen« iz leta 1730. — 15. Vir v op. 16. — 16. Fasc. XXVI, ovoj G No 2: »Rap'odien, Gedanken, Notaten«; prim. tudi moj članek v ZC VI–VII, 1952–53 (»Kosov zbornik«), str. 671–675. — 17. Vlado Valenčič, Prebivalstvo Ljubljane pred dve sto leti; Kronika, časopis za slov. kraj. zgodovino, II/3, str. 191–198. — 18. Fasc. XXVI, ovoja z naslovoma: »Rap'sodie verschiedener meiner Gedanken über den jetzigen Lauf der Welt...« in pa »Vicissitudines Mundie«.

Vsi Rakovecvi spisi se nahajajo v Dolskem arhivu (Ljubljana, Državni arhiv Slovenije).

STEKLARNI NA NOTRANJSKEM JAVORNIKU

DR. VLADO VALENČIČ

Članek je del celote, kjer je avtor obdelal vse steklarne na bivšem Kranjskem. Tu objavljamo dve notranjski steklarni zato, ker je treba opozoriti tudi na industrijo v krajih, ki niso bili najugodnejši za njen razvoj.

Ustanovitev in delo prvega obrata pripada v glavnem obdobju merkantilizma, drugi pa že dobi precej razvitega kapitalizma. Obe pa sta delovali na osnovi manufakturnega načina proizvodnje in je zlasti za drugo značilno, da se je kljub temu mogla kar dobro uveljaviti na tržišču.

Uredništvo

Steklarni pri Cerknici se morata zahvaliti za svojo ustanovitev obsežnim gozdom na Javorniku, ki so ju mogli zalagati z drvni. Prva steklarna v javorniškem gozdu je nastala l. 1774, njen lastnik je bil Jakob Balletti, ki je 12. septembra 1774 sklenil z grofom Gvidonom Kobenzlom kot varuhom mladoletnega lastnika Hasberga, grofa Ludvika Kobenzla, pogodbo za postavitev steklarne.¹ Ostala pa je v rokah prvega lastnika le malo časa; ko si jo je

ogledal Hacquet, je bila že v rokah tamkajšnjega domačina Karla Obreze. Pri Hacquetu nam je ohranjen točen opis steklarne iz okrog leta 1777, ki ga zaradi zanimivosti podajam v celoti.²

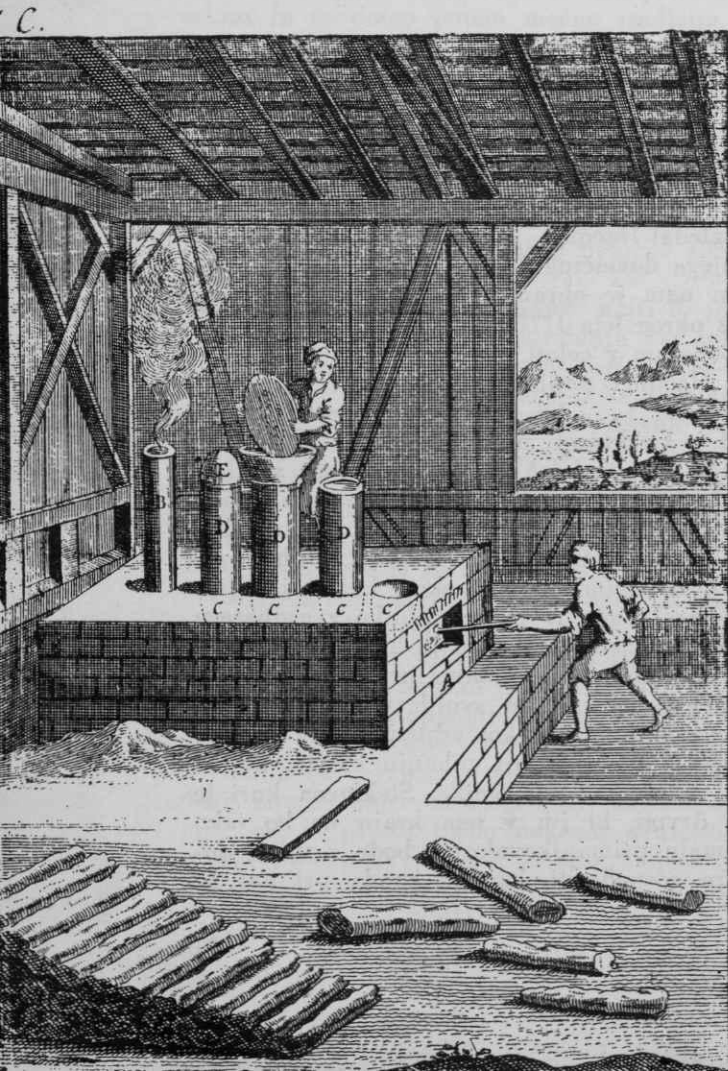
Hacquet popisuje svojo pot iz Cerknice takole: »... šel sem iz omenjenega kraja (t. j. Cerknice) proti zahodu v Karlovice, kjer sem nedaleč od nje naletel na steklaro, ki je v precej dobrem stanju in so v njej zaposleni Čehi. Peč je prilično dobro dimenzionirana in ima zaradi šestih odprtih z dolgimi oddelki, skozi katere jemljejo delavci zmes iz loncev, obliko zvezdnatega okopa; na enem koncu je hladilna peč. Pri taki obliki imajo delavci prostor, da prihajajo neovirano do svojih topilnih loncev, katerih je toliko kot odprtih, torej je tudi toliko delavcev pri pihanju stekla, ne da bi upošteval pomočnike. Steklarna kuri le z drvni, ki jih v tem kraju ne bo tako kmalu primanjkovalo, če bodo z njimi dobro gospodarili, kar pa spada pri nas še

med pobožne želje. Kresilnik kot tudi kremenjak in roževac morajo dobivati iz približno dve uri proti vzhodu oddaljenega hribovja; najslabše je s peskom in z glino za lonce, ki jo morajo dobivati izven dežele. Pepeliko in kresilnik pripravljajo uro daleč od steklarne; skozi Dolenjo vas teče močan potok, ob katerem so stope, kjer drobijo kresilnik v prah, potem ga sprazijo. Dalj časa je steklarne pripadala nekemu trgovcu v Trstu, ki je imel tudi tovarno za rozolijo; steklo, ki so ga izdelovali, je bilo po videzu slabo. Sedaj je lastnik steklarne neki kmet iz Cerknice, ki izdeluje razne vrste in velikosti kozarcev, steklenic, stekla v ploščah, tudi šipe za ure, tako kot na Češkem. Steklo je od dne do dne čistejše, ker pazijo bolj kot drugje na sortiranje kremenjaka, ki se uporablja za steklo. Sedanji lastnik bo prej prišel na svoj račun kot prejšnji, ker je na kraju samem in upravlja steklarne, medtem ko je prejšnji trgovec imel škodo, ker so mu steklarne vodili uradniki. Ti so v celoti raznesli dobiček s svojimi plačami in pa mogoče še na druge načine, kot so pri teh ljudeh v navadi. Zato je bil prvi lastnik raje prodal

steklarne in vsa poslopja sedanjemu za 100 gold., kot pa da bi sam gospodaril, čeprav steklarne, stanovanjskega poslopja in skladišča ne bi mogli postaviti izpod 2000 gold. Velikega stekla za ogledala še ne izdelujejo, ker manjka potrebna brusilnica. V ostalem pa steklo ni le precej belo, ampak je tudi dobre kakovosti. Pri izkušnjah, ki sem jih napravil pri uporabi v kemiji, sem našel, da je steklo trpežno in ga kisline ne načenujajo, znamenje, da je brez apnastih delov.«

Verjetno pa tudi Obreza ni dosegel s steklarne tistih uspehov, ki jih je pričakoval, kajti l. 1785 je bila že v rokah novih lastnikov bratov Kreidl, trgovcev s steklom v Trstu. Nova tvrdka, ki je pozneje imela naslov Franc Anton Kreidl in sinovi, je obratovala kakšnih osem let, zadnja poročila o steklarne so iz l. 1793.³ Za nakup steklarne in za njeno opremo so novi lastniki najeli menično posojilo 10.000 gold. Preden je posojilo v maju 1788 zapadlo v plačilo, je tvrdka prosila za državni predjem iz komercialnega fonda v znesku 10.000 gold. po 4% obrestni meri in 10-letni odplačilni dobi proti zadostnemu zavarovanju. V prošnji je tvrdka navajala, da potrebuje posojilo za obratovanje steklarne. Gubernij je prošnjo odklonil, ker so po predpisih za dovoljevanje predjemov iz komercialnega fonda manjkali potrebni pogoji. V tem primeru ni šlo za novo manufakturo ali tovarno, ki je v državi še ne bi bilo, tudi ne za večje pospeševanje, izboljšanje ali povečanje že obstoječe. Prošnje gubernij ni mogel priporočiti tudi iz razloga, ker so bili prepovedani predlogi za državne izdatke. Prosilci so se pač obrnili na državo, ker zaradi vojnih časov niso mogli dobiti posojila pri zasebnikih.⁴

Pri izdelovanju stekla je tvrdka Kreidl namesto pepelike in sode v veliki meri uporabljala morsko sol. Na njeno prošnjo ji je bil v letih 1785 in 1786 dovoljen carine prost uvoz 156 stotov morske soli iz Trsta za potrebe steklarne v Cerknici za dobo treh let. Carina je znašala 58 in en četrt krajcarja za stot. Pogoji za dovoljenje so bili strogi, predvidena je bila kazen 500 dukatov, če bi steklarne uporabljala neocarinjeno sol v druge namene. Postopek je bil tak, da je morala steklarne carino sicer plačati, bila pa ji je potem četrtletno povrnjena, ko je dokazala, da je sol uporabila pri proizvodnji stekla. Leta 1793 so Franc Kreidl in sinovi prosili za potrditev ugodnosti carine

Sl. 1. Talilna peč za steklo

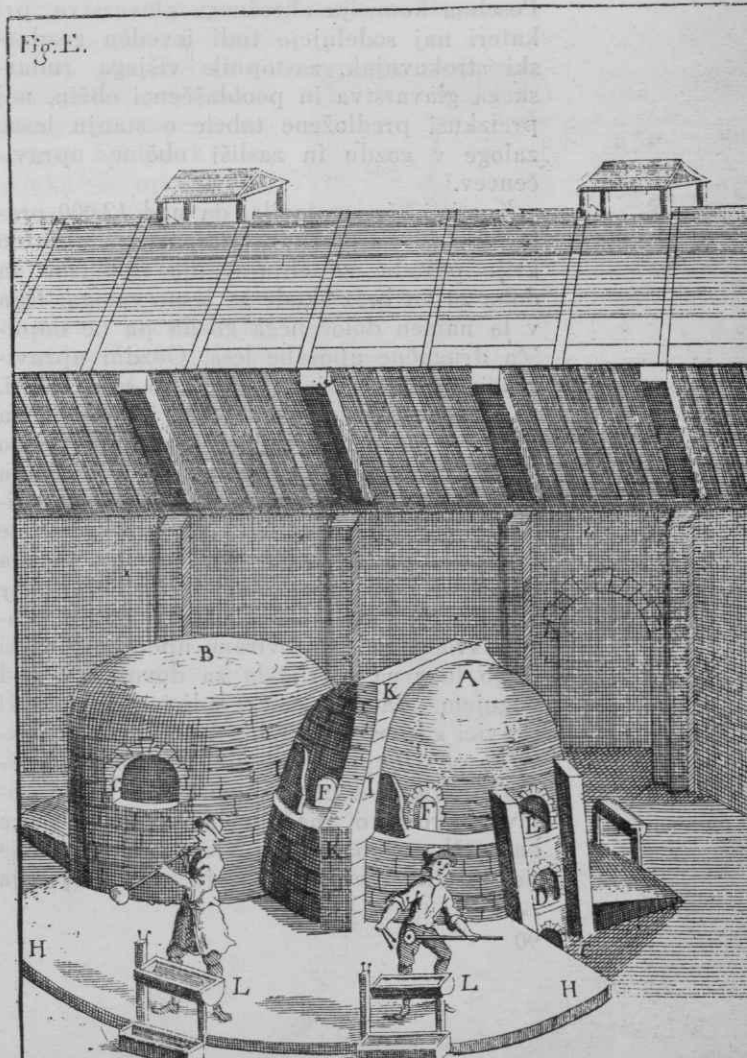
prostega uvoza soli, ki so jo uživali pod vladno Jožefa II., ter za povrnitev zneskov, ki so jih od tedaj plačali kot carino in ki bi jih do potrditve privilegija še morali plačati. Okrožno glavarstvo v Postojni, pri katerem je steklarina prošnjo vložila, je priporočalo, da se tvrdki Kreidl dovoli carine prost uvoz 156 stotov soli iz Trsta, bilo pa je proti povrnitvi že plačane carine, ker da je sama kriva, ko je opustila prošnjo za obnovitev pod dveletno vladno Leopolda II. sistiranega privilegija. Prošnji tvrdke Kreidl pa ni bilo ugodeno. Rešitev, ki jo je deželno glavarstvo prejelo z Dunaja in 17. aprila 1793 sporočilo postojnski kresiji, poudarja, da je steklarina osvoboditev od carine dejansko uživala, zato se odkloni tako njena prošnja za povrnitev od tedaj plačane carine kakor tudi za nadaljnjo osvoboditev. Po vladinem mnenju razlika v ceni soli zaradi carine nikakor ne more vplivati nepovoljno na konkurenčno sposobnost pri prodaji njenih izdelkov, katerih vrednost znaša po navedbi tvrdke nad 30.000 gold. Ima pa steklarina že tako veliko prednost pred češkimi tovarnami zaradi tovarnine; po vrhu tega pa tudi druge tovarne ne uživajo nikakih carinskih ugodnosti pri uvozu svojih surovin ali pomožnih sredstev za svoje izdelke.⁵

Arhivski podatki nam ne odkrivajo razloga za prestanek prve steklarne pri Cerknici. Prošnja lastnikov za državno posojilo in njihova prizadevanja za dovoljenje carine prostega uvoza soli kažejo, da so imeli finančne težave, ki so najbrž ovirale uspešno poslovanje. Ker so se tudi podložniki hasberskega gospostva, ki so bili upravičeni do lesa za lastne potrebe v javorniških gozdovih, pritožili, da so zaradi sekanja drv v gozdu za potrebe steklarne v nevarnosti njihove pravice, je verjetno, da je pričelo v okolici primanjkovati lesa in da je bil to vzrok za prenehanje.⁶

*

Drugo steklarino v javorniškem gozdu, ki je stala nekoliko bolj proti jugu, je ustanovil Sigismund pl. Pagliaruzzi, lastnik Cekinovega gradu v Ljubljani. Dne 13. aprila 1815 je okrožno glavarstvo v Postojni poslalo ljubljanskemu guberniju prošnjo grofa Mihaela Coroninija pl. Cronberga, lastnika Hasberga, in pl. Pagliaruzzija za dovoljenje o postavitvi steklarne. V svoji prošnji sta navajala, da bo steklarina pospe-

ševala pridobitnost zlasti v svoji okolici, omenjala sta, da je pred petnajstimi leti v bližini še obstajala steklarina, ki pa je v škodo tamkajšnjega prebivalstva prenehala. Pri novi steklarini je poskrbljeno, da bo uspevala in okolici dajala zaslužek. Izdelovala bo tudi kristalno steklo in ga izvažala, za kar bo prihajal denar v državo. Drva bo dobivala iz gozdne površine 290 oralov, kar bo zadostovalo za 20 let, letna poraba bo 1000 sežnjev drv po štiri nižjeavstrijske čevlje. V javorniškem gozdu imajo podložniki pravico do lesa, vendar se ta pravica ne nanaša na določeno gozdno površino, temveč jim je bil les od primera do primera odkazan iz enega ali drugega gozdnega dela. Ko so se gozdni upravičenci l. 1792 pritožili zaradi prevelike uporabe lesa nekdanje steklarne, so bili z dvorno odredbo zavrnjeni, ker da lastninska pravica hasberskega gospostva do gozdov ni sporna in tako tudi ne njihove gozdne pravice, ki jim brezplačno ostanejo. Zato sta prosilca v svoji vlogi izrazila mnenje, da zaslišanje občin gozdnih upravičencev pri izdaji dovoljenja za steklarino ni potrebno. Postojnska kresija je predlagala, da se dovoljenje za steklar-

Sl. 2. Steklopihača (Obe sliki iz: Joh. Kunkel, Glasmacherkunst, Nürnberg 1756)

no izda, bila pa je mišljenja, da je treba zaslišati občine, ki imajo pravico do lesa v graščinskih gozdovih, da bi v bodoče ne bilo njihovih pritožb.

Gubernij je pri reševanju prošnje posvetil vprašanju preskrbe z drvni in pogojem za uspešno obratovanje veliko pozornost. Okoliščina, da je v bližini kraja, kjer naj bi se postavila nova steklarna, že bil pred nekaj desetletji tak obrat, da pa je v času svojega obstoja trikrat menjal lastnike in potem prenehal, kaže, da obratovanje ni bilo uspešno, zato bi bilo koristno ugotoviti razlog za opustitev. Predvidena površina gozda po predloženi tabeli o zalogi lesa ne bo zadostovala za kritje potreb steklarne za dobo 20 let, temveč kvečjemu za 12 let. Od l. 1792, ko so bile pritožbe podložnikov zavržene, je preteklo 23 let, od tedaj so se mogle razmere v gozdu spremeniti, zato bi bilo treba zaslišati občine upravičencev. V odgovoru okrožnemu glavarstvu v Postojni je gubernij izrazil svoje pomisleke, da bi 290 oralov gozda zadostovalo za steklarno in je zahteval, naj hasberško gospostvo izjavi, če je pripravljeno odstopiti še del svojega gozda za dopolnitev potrebe, to pa brez škode za gozdne pravice prizadetih občin. Posebna komisija okrožnega glavarstva, pri kateri naj sodelujejo tudi izveden gozdarski strokovnjak, zastopnik višjega rudarskega glavarstva in pooblaščenec občin, naj preizkusi predložene tabele o stanju lesne zaloge v gozdu in zasliši občine upravičencev.⁷

Komisija je ugotovila, da nad 12.000 oralov gozda hasberškega gospostva zadostno krije potrebe za obratovanje steklarne za dobo 20 let brez škode za lesno zalogo; lega v ta namen določenega gozda pa ne dopušča drugačne uporabe lesa. Gozdni upravičenci niso ugovarjali, temveč so se zavezali, da razen javorja, brestovine in stavbnega lesa, če ga ne bo dobiti drugje, ne bodo sekali v gozdnem predelu, določenem za steklarno; po dvajsetih letih pa zopet pridobijo vse svoje pravice. Podjetnika sta se zavezala, da se bosta pri sekanju držala določenih mej. Gozdnim upravičencem je bila na njihovo zahtevo priznana tudi pravica svobodne in neovirane uporabe poti, ki bi jo tovarna izboljšala za dovoz drv pod pogojem, da to ne prejudicira lastninski pravici gospostva. Dasi bi bil gubernij upravičen za izdajo dovoljenja, je vendar prošnjo predložil dvorni komori, ker so se pojavili dvomi o značaju lastninske pravice hasberškega gospostva. Njegovo posestvo je po deželno-knežjem urbarju od 15. junija

1573 nadvojvoda Karel sicer prodal, pridržal pa si je za večno pravico do zopetnega nakupa. Tako zastavljeno zemljišče je bilo dejansko last deželnega kneza, zato si gubernij ni upal sam odločati, čeprav je hasberško gospostvo predložilo dokaze, da so l. 1587 njegova zemljišča prešla kot kupljena in v gotovini plačana v dejansko last tedanjih posestnikov. Dvorna komora je s svojo rešitvijo od 30. oktobra 1815 sporočila guberniju, da ni ovire za podelitev dovoljenja za steklarno pod naslednjimi pogoji:

1. če bi hotela steklarna obratovati več kot 20 let, bo morala ponovno prositi za dovoljenje; 2. pri sekanju drv za steklarno je treba upoštevati meje za njen obrat določenega gozdnega dela, in 3. podložnikom je treba dovoliti uporabo izboljšane gozdne poti; njihove pravice ostanejo nedotaknjene. Nato je 17. novembra 1815 gubernij izdal dovoljenje za steklarno. Z rešitvijo od 4. decembra 1815 pa je dvorna komora še posebej ugotovila, da hasberško gospostvo ni zastavljeno zemljišče.⁸

Sigismund pl. Pagliaruzzi je z lastnikom javorniških gozdov grofom Mihaelom Corinijem sklenil 29. avgusta 1815 pogodbo, ki je urejevala pogoje za postavitev steklarne in za preskrbo s potrebnim lesom. Podjetnik je dobil po pogodbi pravico, da zgradi steklarno na kraju, ki se je imenoval vrh Staje (? Verch Stajach) ali Kobilji dol. Lastnik gozda se je zavezal, da bo letno odkazal iz gozdnega dela, določenega v ta namen, 1200 sežnjev bukovih drv, ki bodo obstajale iz debel ali večjih hlodov. Meja tega gozdnega predela je potekala od hriba Sui vrh po hrbtu na vrh Kozjek, od tu na Urbanov vrh (?), Podključnik (?) in na vrh Čele gore ter v ravni črti na kraj, kjer bo stala tovarna in se imenuje vrh Staje do jelke, zaznamenovane s posebnim znamenjem, od tu pa gre črta nazaj na Sui vrh. Trajanje pogodbe je bilo določeno na 20 let; če bi v navedenem gozdnem predelu zmanjkalo lesa, bi ga smel podjetnik dobiti iz sosednjih predelov na Suhem vrhu, Kozjeku in iz doline Skarsovec (?). Cena za 5-čoveljska drva je bila določena na 40 krajcarjev seženj. Kot najemnino za prostor, kjer bo stala steklarna, bo podjetnik plačeval 1 krajcar od sežnja. Zavezal se je tudi odkupiti prednostno od gozdnega lastnika pepeliko, ki jo bo proizvajal. Dvajset let ne sme lastnik gozda dovoliti nove steklarne v javorniških gozdovih. Za izvršitev svojih obveznosti položi podjetnik gozdnemu lastniku 600 gold. kavcije, ki se mu bo obrestovala po 6%, za kavcijo in za svoje

pravice in pogodbo se sme vknjižiti na grašćinske nepremičnine.⁹

Steklarna je bila postavljena na stavbni parceli št. 55 v katastralni občini Otok. V zapisniku stavbnih parcel je steklarna označena kot steklarna s pripadajočimi hišami in dvoriščem; merila je 1502 kvadratna sežnja. Obkrožale so to parcelo zemljiške parcele št. 3266, 3267 in 3268, prvi dve, ki sta imeli skupno površino 445 kvadratnih sežnjev, sta bili v zapisniku zemljiških parcel označeni kot zelenjadni vrt, zadnja v izmeri 4 niževavstrijških oralov in 705 kvadratnih sežnjev, je bila pašnik. Kot se vidi iz zemljiške mape, je steklarno tvorilo 14 lesenih poslopij. Tudi lesena gradnja kaže, da je bila steklarna na tem kraju mišljena kot začasna, zato podjetnik ni bil pripravljen vlagati v zgradbe več kapitala, kot je bilo za njegov namen potrebno. Marsikatera steklarna v naših gozdovih se je selila; ko je v njeni okolici zmanjkalo drv, so steklarno prenesli v drug gozdni predel, kjer je bilo lesa še v izobilju. Pri takem načinu obratovanja je pač razumljivo, da za steklarne v gozdovih niso gradili zidanih stavb, ampak so postavljali le manjše in lažje lesene zgradbe.¹⁰

Pagliaruzzijeva steklarna je pričela obratovati l. 1816. Kakor moremo sklepati po številu zaposlenih steklarjev, l. 1828 jih je bilo osem, najbrž brez pomočnikov, je imela le eno peč z največ osmimi lonci. Izdelovala je belo vzboklo steklo in steklene plošče (šipe). Njena proizvodnja je znašala 14.000 šokov vzboklega stekla in 2000 šokov steklenih plošč. Steklene plošče je prodajala v Italijo, Grčijo, deloma tudi drugam v inozemstvo ali celo v Ameriko. Pri svoji proizvodnji je steklarna uporabljala predvsem domače surovine, kremenjak so kopali na Slivnici, čisto pepeliko iz bukovega lesa pa so pripravljali v javorniških gozdovih. Ker je bil kremenjak pomešan z apnencem in ni bil popolnoma očiščen vseh primesi, proizvodi cerkniške steklarne po mnenju Hlubeka niso bili posebno cenjeni, predstavljali so le navadno steklenino.¹¹

V steklarni zaposleni steklarji so bili v začetku iz Češke in Štajerske. V vseh letih obstoja steklarne sem naletel v matičnih registrih cerkniške župnije le na tri priimke steklarjev, ki so bili slovenski (Govekar, Jerko, Jugovar); domačini so bili samo gozdni delavci in vozniki. Štajerski steklarji so prišli, kot smemo sklepati po njihovih rojstnih krajih, od raznih spodnještajerskih steklarn, od Ribnice na Pohorju, Jurkloštra, Ruš in Planine pri Kozjem; en

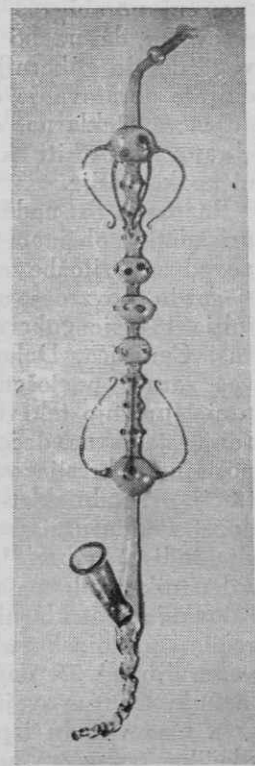
steklar s slovenskim priimkom je prišel iz Zagorja ob Savi.¹²

Steklarna se je pri sprejemanju delavcev in vajencev držala svojega reda. Za steklarškega pomočnika je bil sprejet, kdor se je že prej kot vajenec — donašalec izučil in znal izdelati, to je izpihati, kozarec in steklenico, kot pomočnik je prejemal polovico mezde pravega steklarja. Po uspešni triletni pomočniški dobi ga je tovarnar proglasil za steklarja in mu izdal mojstrsko pismo, tedaj je šele postal pravi steklar in pričel prejemati ustrezno plačo. Le taki so mogli dobiti zaposlitev kot steklarji, ki so dokazali, da so v tem poklicu temeljito izučeni. Letni prejemki dobrih steklarjev so v Cerknici znašali do 800 gold.¹³

Na industrijski razstavi, ki je bila v Ljubljani leta 1844, je cerkniška steklarna razstavila razne svoje proizvode kot steklenice, kozarce in druge steklene izdelke, navadne, rezane in brušene. Finejše izdelke je pripravila pač le za razstavo, dokazala je svojo sposobnost za njihovo izdelovanje; njena proizvodnja pa je bila v glavnem usmerjena na ceneno blago za navadno uporabo, ki ga je s posredovanjem Trsta prodajala tiste čase največ v Grčijo in Italijo.¹⁴

Kot svojo prednost je imela steklarna, da se je mogla pri proizvodnji posluževati čiste domače pepelike iz bukovega pepela; namesto belega kremenjaka je uporabljala z apnencem pomešan rožavec, ki ga je bilo tam v velikih množinah. Za raztopitev 100 funtov kremenjakevega peska je bilo potrebnih 24 do 26 funtov pepelike; če pa je vzela četrti del prave sicilijanske mineralne sode, je dosegla raztopitev z 12 do 15 funti pepelike in sicer 6 do 8 ur prej ter je na ta način prihranila tudi na kurivu.¹⁵

Dasi je bilo dovoljenje za postavitev in obratovanje steklarne v Cerknici izdano za dobo 20 let in je torej l. 1836 poteklo, je steklarna obratovala še naprej, l. 1841 pa je

Sl. 3. Steklana pipa, izdelek cerkniške steklarne

za krajši čas z obratovanjem prenehala. Ob tej priliki je postojnska kresija ugotovila, da je koncesija že potekla in je zahtevala od hasberškega gospostva pojasnila; zanimalo jo je zlasti, od kod krije potrebe po kurivu. Graščinska uprava je odgovorila, da je bukovega lesa, zrelega za sečnjo, še dovolj, poudarjala je korist, ki jih ima prebivalstvo cerkniške občine od tovarne, kateri prodaja razne surovine, zasluži pri njej z delom in vožnjami ter s prodajo živil in drugih potrebščin tovarniškemu delavstvu. Kresija je o tem poročala guberniju, ki je naročil, naj zasliši občine gozdnih upravičencev, če nimajo kakšnih pomislekov proti nadaljnjemu izkoriščanju gozdov za potrebe obratovanja steklarne.¹⁶ Okrožno glavarstvo je izvršilo naročena zaslišanja, 14. novembra 1843 je poročalo guberniju, da občine Cerknica, Dolenje jezero in Dolenja vas ugovarjajo obnovitvi tovarniškega dovoljenja, ker ogroža steklarne njihove pravice. Porabila je več lesa, kot je dovoljevalo komisijsko ugotovljeno stanje gozdne lesne zaloge, kar je imelo za posledico, da je bil javorniški gozd skoraj do gola posekan. Ker je hasberško gospostvo v maju 1844 izjavilo, da ima namen ustaviti obratovanje steklarne, ko bo porabljena zaloga drv, ki znaša še 1000 sežnjev in bo pri mesečni porabi 100 sežnjev trajala 10 mesecev ter da ne bo več dovoljevalo sečnje v gozdu, je gubernij pod temi pogoji nadaljnje obratovanje dovolil, pristavil pa je, da mora steklarne, če bo hotela še naprej obratovati, prositi za redno obnovitev tovarniške koncesije.

Razprava o nadaljevanju dela je dala prizadetim občinam gozdnih upravičencev povod za pritožbe zaradi devastacij, ki jih v gozdu povzroča obrat steklarne. Meseca julija 1844 je gubernij obravnaval pritožbe vasi Cerknica, Dolenje jezero in Dolenja vas zaradi pustošenja gozdov, avgusta je prejel prošnjo teh vasi za ustavitev obratovanja steklarne, decembra je zopet poročala postojnska kresija o pritožbah zaradi devastacij v gozdu. Medtem sta brata Peter in Jožef Pagliaruzzi prosila, da ostane koncesija tudi za naprej.¹⁷

Lastnik gozda pa se z nadaljevanjem obratovanja v steklarni ni več strinjal. Iz poročila postojnskega okrožnega glavarstva guberniju od 23. novembra 1844 izhaja, da lastniki tovarne svojih obveznosti do gospostva niso v redu izpolnjevali, zaostali so s plačilom znatnega zneska kupnine za drva. Tudi nima gospostvo več interesa, da bi sekalo les za steklarne, ki bo v aprilu 1845

prenehala. Gubernij je nato z odločbo od 20. marca 1845 prošnjo bratov Pagliaruzzi za podaljšanje koncesije zavrnil, ker ni bilo razvidno, kako bi steklarne krila svoje potrebe po lesu.¹⁸

Gozdni upravičenci pa se z napovedjo o bližnjem prenehanju steklarskega obrata niso hoteli potolažiti. Trdili so, da se v gozdu seka še vedno za steklarne, in so zahtevali postavitve lokalne komisije za ugotovitev povzročene škode. Gubernij je njihovo zahtevo odklonil, potem ko je kameralna prokuratura podala mnenje, da podpisniki vloge niso imeli zadostnega pooblastila gozdnih upravičencev. Zoper odločbo gubernija so občine podložnikov vložile dvorni rekurz, ki je bil tudi odbit. Kljub temu so podložniki nadaljevali boj za svoje gozdne pravice. Gubernij je decembra 1845 dobil novo pritožbo zaradi pustošenja v javorniških gozdovih. Upravičencem iz Cerknice, Dolenjega jezera in Dolenje vasi so se pridružili še upravičenci iz Zelš, Rakeka, Unca, Nove vasi, Slivic, Ivanjega sela, Laz in Jakobovice, Postojnska kresija je priporočila hitro rešitev, kajti podložniki so začeli v zavesti, da pripadajo gozdovi njim, sekati les in pustošiti gozdove. Pri tem je trpelo stanje gozda, lastninske in posestne razmere so omajane, konec bo popolno uničenje graščinskih gozdov. Kresija je bila tudi mnenja, da je treba razprave o tem sporu med političnimi oblastmi zaključiti, da bodo upravičenci, ki to želijo, mogli svoje zahteve uveljaviti pred sodiščem in tako končati obstoječe razprtije in zmešnjave. V odgovoru od 6. februarja 1846 se je gubernij skliceval na svojo odločbo in na odločbo dvorne pisarne, ki je odbila zahteve po postavitvi lokalne komisije za ugotovitev gozdnega stanja in morebitne škode.¹⁹

V prvih mesecih l. 1845 je najbrž cerkniška steklarne prenehala obratovati. V rojstnih in mrliških knjigah cerkniške župnije najdemo namreč le še prvo četrtletje omenjenega leta zabeležena rojstva in smrti v steklarni zaposlenih oseb in njihovih družinskih članov. Sledov o prvi cerkniški steklarni ni več, od druge steklarne pa je ostal le še vodnjak, imena »dolenjska« in »jezerska fabrika« pa označujeta kraja, kjer sta nekdanji steklarni stali.²⁰

OPOMBE

¹⁶ V članku »Vloga steklarn pri izkoriščanju gozdov na nekdanjem Kranjskem«, *Gozdarski vestnik* XI/1953, št. 6–7, sem obravnaval kranjske steklarne, ki so uporabljale drva kot gorivo. Članek se je, kot pove naslov, omejil na prikaz vloge, ki so jo imele steklarne v našem gozdnem gospodarstvu. Med temi steklarnami sta bili tudi cerkniški. Gornji

članek ima pa namen, da poda vso njuno zgodovino, zato se ni bilo mogoče izogniti ponovnemu obravnavanju nekaterih vprašanj, ki sem jih že enkrat obdelal.

1. Gubernijski arhiv (Državni arhiv Slovenije, DAS) l. 1815, akt št. 4164. — 2. Haquet, Oryctographia carniolica, oder physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Länder. Erster Theil. Leipzig 1778, str. 150 sl. — 3. Gub. arhiv l. 1793, fasc. 41, akta št. 1700 in 2608. — 4. Gub. arhiv l. 1788, fasc. 43, akt št. 7266. — 5. Gub. arhiv l. 1793, fasc. 41, akta št. 1700 in 2608. — 6. Gub. arhiv l. 1815, akt št. 4164. — 7. Gub. arhiv l. 1815, akta št. 4164 in 5827. O Pagliaruzziju Sigismundu prim. SBL. — 8. Gub. arhiv l. 1815, akti št. 5827, 9521, 12.195, 15.385. — 9. Deželna deska, 4. modri kvatern sub litt. S 19. Po Hlubeku, Natürlicher Reichtum Krain's aus dem Mineralreiche, Carniolia 1842, str. 189, naj bi bila steklarina pri Cerknici v občini Ulaka in tudi Slokar, Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I., Wien 1914, str. 539, omenja steklarino v Ulaki pri Cerknici. Kako je kraj Ulaka prišel v zvezo s cerkniško steklarino, mi je nerazumljivo, gubernijski akti govorijo le o steklarni v javorniškem gozdu, cerkvene rojstne, mrliške in poročne knjige navajajo tovarno stekla v Cerknici največkrat pod hišnimi številkami 237, 238 in 240. Ulaka je bila sicer včasih v politični občini Cerknica, pozneje je pripadla občini Bloke, leži pa kakšnih 10 km zračne črte proti severo-vzhodu od kraja, kjer je steklarina stala. V specialki H. Freyerja, kustosa dež. muzeja v Ljubljani, je steklarina označena na kraju, ki ustreza opisu v pogodbi med Pagliaruzzijem in hasberško graščino. — 10. DAS, Katastrska mapa in zapisniki občine Otok, X. — 11. Gub. arhiv l. 1835/56, fasc. 31, ref. 25. — Hlubek, n. o. m. Šok je količinska enota v trgovini s steklom, ki je služila za določanje cene. Teža in število komadov v šoku se je

spreminjalo, odločilna je bila tudi kakovost izdelka. Običajno je cena šoku določene vrste izdelkov ostala nespremenjena, spreminjalo se je število komadov ali pa teža, če se je blago podražilo ali pa pocenilo. Prim. Glas und Glaswaaren, Mitteil. a. d. Geb. d. Stat. VI. Jg., II. H. str. 77 in Stephan von Keess, Darstellung des Fabriks- und Gewerwesens im österreichischen Kaiserstaate, Zweiter Teil, Zweiter Band, Wien 1825, str. 859 sl. — 12. Rojstne, mrliške in poročne knjige župnije v Cerknici. — 13. Gub. arhiv l. 1835/36, fasc. 31, ref. 23. — 14. Bericht über sämtliche Erzeugnisse, welche für die dritte zu Laibach im Jahre 1844 veranstaltete Industrie-Ausstellung eingeschickt worden sind, Graz 1845, str. 57 sl. — 15. Bericht über Industrie-Ausstellung zu Laibach, n. o. m. — 16. Gub. arhiv l. 1841/42, fasc. 31, ref. 43. — 17. Gub. arhiv l. 1845/44, fasc. 32, ref. 266. — 18. Gub. arhiv l. 1845/46, fasc. 32, ref. 59. — V »Bericht über Industrie-Ausstellung zu Laibach«, n. o. m. je omenjeno, da je steklarino v Cerknici Sigismund pl. Pagliaruzzi l. 1841 prodal Emanuolu Ulrichu iz Trsta, kar je povzel tudi Slokar, n. o. m. Akti v gubernijskem arhivu pa dokazujejo, da je bila steklarina do konca svojega obratovanja v rokah članov Pagliaruzzijev rodbine. Mogoče je po Sigismundu Pagliaruzziju prevzela steklarino družba, v kateri je poleg njega in njegovih dveh sinov bil tudi imenovan Ulrich. V šematizmah ljubljanskega gubernarja je bil v letih 1841 do 1845 naveden Sigismund Pagliaruzzi kot lastnik. — 19. Gub. arhiv l. 1845/46, fasc. 32, ref. 39. — 20. Informacija domačina iz Podskrajnika pri Cerknici. V ljubljanskem muzeju se hrani steklena tobačna pipa. Na etuiju je prilepljen listek z opombo: »Ko se je steklarina na Javorniku opustila, so članom družbe lastnikov izdelal v spomin nekatere predmete. Od teh eden steklena tobačna pipa, kupljena od gdč. Redange, 16. X. 1928.« Po šematizmu iz l. 1841 je bil neki Nep. pl. Redang: gozdar na Uncu.

ZGODOVINA FUŽIN OB BISTRICI PRI KAMNIKU

IVAN MOHORIC

(Nadaljevanje)

1. PROPAD IN ZATON BISTRISKIH FUŽIN

Janezu Žiganu je sledil kot lastnik kamniških fužin ob Bistrici domač fužinar Franc Dionizij Urbančič, ki je po kupni pogodbi iz 1779 prevzel dvorec Katzenberg z vsem obdelanim zemljiščem, fužinami ter gozdnimi pravicami in vsem, kar je spadalo k fužinam. Po njem je dvorec pozneje vpisan v knjigah kot Urbančkov grad. Kupna cena je bila določena na 20.000 gold. Od tega je bilo 4000 goldinarjev za dvorec in zemljišče, 16.000 goldinarjev pa kot kupnina za fužine in 100 dukatov ključarine za gospo Marijo Žigan. Pri prevzemu je moral plačati 4000 goldinarjev v gotovini, ostalo pa je prevzel na dolg. 4000 goldinarjev kupnine naj bi izplačal v štirih zapovrstnih letih s 4% obrestmi, 12.000 goldinarjev pa je ostalo vknjiženih na posestvo kot nepovedno posojilo na 12 let po 4%, nakar bi se lahko po 12 letih s polletnim odpovednim rokom odpovedalo. Zaloge rud je prevzel kupec po 24 krajcarjev za cent, bukovo in smrekovo oglje pa po 17 krajcarjev tovor. Vozila naj bi po kupni pogodbi odplačal brez obresti v dveh letih.

Na račun te pogodbe je odplačal Urbančič gospe Jožefi Krail, rojeni Žigan, 5000 goldinarjev leta 1779, ostali dolg pa je bil izbrisan v zemljiških knjigah šele 1845, ko

so bile fužine že davno v tretjih rokah. Iz dobe Urbančičevega gospodarstva ohranjeni podatki nudijo podroben vpogled v tedanje gospodarske in obratne razmere v železni industriji in trgovini.

Iz poročila za leto 1780 povzamemo, da je znašala proizvodnja surovega železa 1762 centov. Iz njega so izdelali 630 centov in 69 funtov železa v palicah v vrednosti 3784 goldinarjev 8 krajcarjev. Ostali del so izdelali v žeblje.

Dve leti nato je proizvodnja surovega železa porasla na 1834 centov, iz katerih so izdelali 20 centrov tračnega železa po 7.50 goldinarjev, 480.5 centa paličnega železa po 6 goldinarjev in 419 sodčkov raznih žebeljev po 24 goldinarjev v skupni vrednosti 15.089 goldinarjev. Leta 1784 fatira Urbančič proizvodnjo 1351.5 centa surovega železa v vrednosti 3266 gold. 7 1/2 krajc. Leta 1786 predela v fužinah 4140 centov rude po 34 krajcarjev in porabi 4500 tovorov oglja po 18.5 krajcarja, 180 funtov nabranih odpadkov po 57 krajcarjev, 270 funtov plene po 7 krajcarjev in 720 funtov težkega sinterja po 1 krajcar ter pridobi iz njih 1570 centov surovega železa po 3 goldinarje, torej skupna vrednost 4710 goldinarjev.

Stalež delavstva na fužinah izkazuje v tej dobi 16 rudarjev, 10 vsipalcev, 14 izvla-

čilcev volka, 4 pralce rude, 1 prebiralca, 1 plavca, 1 faktorja, 1 upravitelja, 1 nočnega čuvaja in 1 rudarskega sela. Deželno-knežja dajatev je znašala 2 krajcarja na cent surovega železa.

Urbančič okrog Kamnika ni imel lastnih rudnikov. Kupoval je rudo deloma od rudarjev, deloma od kmetov. Le v Savinjski dolini je imel svoje rudnike. Njegov plavž je bil podoben drugim, sicer nekoliko boljši, vendar še daleč ni ustrezal napredku tehnike. Urbančič je videl nujno potrebo, da bi ga po koroškem vzoru predelal v odtočno topilno peč, ki se je razlikovala od plavžne peči na volka s tem, da je ni bilo treba sproti odpirati, da izvlečejo iz nje kepo staljenega železa, marveč je imela napravo, da se po vsakem taljenju predre odprtina v steni, skozi katero je teklo surovo železo v pripravljene lončene posode. To potrebo je čutil tem bolj, ker je spoznal, da je bilo v primitivni peči pridobljeno železo krhko ter da so palice razpadle kot predivo. Kljub veliki porabi oglja (18 vagonov na cent) kakovost ni ustrezala.

Nazorno sliko položaja v obratu daje vizi-tacijsko poročilo rudarskega svetnika Gussmanna z dne 29. 11. 1796, ki pravi, da koplje Urbančič na Vranskem dober železovec, ki ga stane 34 krajcarjev cent. Nadalje pridobiva na področju šaleške gosposke lep rjavi železovec, ki ga stane 34 krajcarjev ali nekaj več. Pri Brezju je odprl nov odkop v nadi, da pride do dobre rude, našel pa je samo majhne leče. Odsvetovali so mu, naj bi ne kopal dalje, ker stane seženj rova 20 goldinarjev. V dolini je njegov rudar odkril močvirsko rudo, ki bi se dala skupno s štajersko dobro uporabiti. Dovažali pa so tudi že rudo z južnih obronkov Ljubljanskega barja in z Dolenjskega. Gussmannovo poročilo zveni pesimistično, češ »da se v tej deželi dá le malo zboljšati in skoro nič novega vpeljati, kar bi bilo v zvezi z redom in pazljivostjo, ker se delavstvo sploh ne da disciplinirati«.

2. URBANCIČEVE RUDARSKÉ PRAVICE IN DOLGOVI

V rudarskih knjigah pri Trgovskem sodišču v Ljubljani so bile registrirane za bi-striške fužine pod Urbančičem naslednje rudarske pravice:

- 1796, 30. marca Urbanov rov
- 1800, 15. januarja Dionizijev rov
- 1802, 22. januarja Frančiškov rov
- 1802, 29. marca Antonijev rov
- 1807, 26. novembra Tomažijev rov

Kot lastnik teh rudarskih pravic je bil vpisan Dionizij Urbančič. Fužine so v tej dobi obsegale po rudarski fevdni knjigi rudokope, talilnico in predelovalne obrate, vpisane pod II-64-105-132-133 in 210 sesto-ječe iz plavža, ki je bil predelan iz peči na volka, pražilne peči za rudo, dveh preto-pilnih ognjev in dveh kladiv, ogrevalni ogenj, kladivo za cajnanje z ognjem ter kladivo za izkovanje z ognjem in ogenj za orodje z vsemi pritiklinami. (Berggegen-buch Lit B f. 16.)

Na tej rudarski posesti so bile naslednje intabulacije:

9. avgusta 1779 intabulirana za Žigana kupnina	12.000 gold.
14. septembra 1781 za vdovo Urbančič	4.598 ..
29. oktobra 1790 v dobro Mar-jetki von Klosenau	5.000 ..
10. aprila 1795 v dobro Lorencu Schuderbachu	700 ..
1. oktobra 1796 baron von Rastern	400 ..
11. oktobra 1802 dr. Joh. Burger	10.650 ..
31. maja 1803 dr. Joh. Burger	6.000 ..
24. avgusta 1803 Jožef Filip	600 ..
11. oktobra 1803 pl. Jenken-heim trg.	2.000 ..
14. februarja 1804 Joh. Kavčič	1.200 ..
31. januarja 1804 baron Rastern	2.000 ..
21. oktobra 1811 baron Raubar	351 ..
11. februarja 1815 Jožef Sonc	1.000 ..
22. januarja 1816 sodni protok. sporazum o neplačanih ka-pitalnih obrestih	1.375 ..

Tričetrt ure hoda od fužin na področju Kriške gosposke je odkril Urbančič premog. Poskusov pa z njim ni napravil, ker ni mogel tja spraviti delavcev. Če pa bi jih nagnal s silo, mu je pretila nevarnost, da mu pustijo železo zgoreti ali povzročijo ka-ko drugo škodo.

Poskusi, da bi s premogom kovali žeblje — pravi Gussmann dalje — so se obnesli in so pri tem izdelali ravno tako dobro blago.

Žebljarna je tedaj obsegala že dve poslop-ji s 15 ješami ter pri vsaki po tri nakovala. Vsa je bila v polnem obratu. Gussmann ugotavlja, da kovači mnogo praznujejo in da zamudijo tudi mnogo posad. Praznujejo vse praznike, hodijo na sejme, tako da mno-gokrat napravijo komaj po tri dnine na te-den. Prisvajajo si železo na fužinah in iz njega izdelujejo žeblje, kakor da bi to bilo po njihovi spretnosti prihranjeno železo in jih mora tako podjetnik od njih odkupiti.

Ob zaključku poročila pravi Gussmann, »da je obžalovanja vredno, da tak obrat, ki spravi 25.000 gold. denarja v promet, ki redi 183 družin in daje zaslužka — če računamo skupno oglarje in dobavitelje rud ter vozniške — čez 200 delavcem ter zasluži za izvoženo blago 18.000 goldinarjev tujega denarja, ki pride v deželo, ovirajo kamniški meščani in ga dežela nič ne spoštuje. Zaradi tega mora propadati in lesti v lastno pogubo kljub temu, da je podjetnik priden in dela z vnemo ter mu ne manjka temeljitega znanja in izkušenj.« Končno dodaja, »da bi se dalo marsikaj doseči, če bi bilo mogoče vpeljati tudi v tej deželi kakor v drugih krajih red in disciplino med delavce.« Poročilo nosi datum 29. novembra 1796.

Po dolgem obotavljanju se je Urbančič spričo velikanske porabe oglja nazadnje vendarle odločil, da bo zgradil modernejšo peč za pridobivanje tekočega železa. Za tako investicijo pa ni imel zadosti kapitala. Zato si je moral denar izposoditi. Po zapiskih odvetnika dr. Johanna Burgerja mu je le-ta posodil 16.650 goldinarjev, po 6%. Toda ta svota še ni zadostovala. Moral je iskati še nadaljnja posojila. Po dolgem preišljevanju je sklenil leta 1803 zaprositi državo za posojilo.

3. PROSNJA ZA POSOJILLO NA AVSTRIJSKI DVOR

V vlogi na dvorno komoro je Urbančič pojasnil svoj finančni položaj in izjavil, da je pripravljen zastaviti za posojilo ves svoj fužinski obrat. Pojasnil je, da je 12 let dela investiral v še ne raziskanih dolinah, kopal rove, da bi prišel do izdatnejšega rudokopa, vse to v namenu, da bi se osvobodil samovolje in odvisnosti ter učenjevanja pri dobavah rude. Na podlagi koncesije iz leta 1801 je zgradil nov plavž ter uredil nova pihala na vodni pogon, kar ga je vse stalo 24.000 goldinarjev. S temi investicijami se je finančno izčrpal in prezadolžil, ker je ob prevzemu obrata ostal dolžan glavni del kupnine.

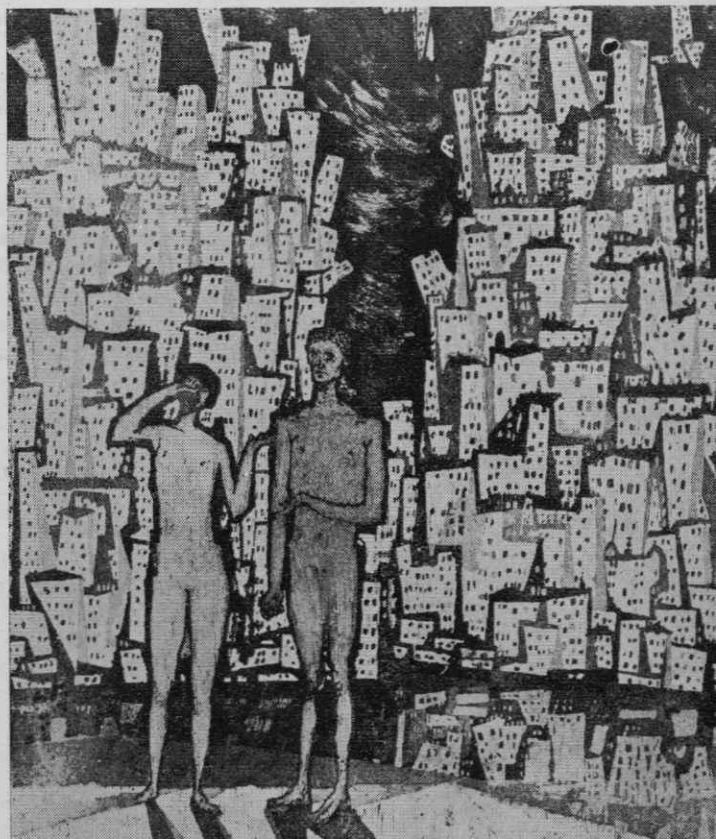
Ravno ko je bil na tem, da spravi prenovljene fužine vnovič v obrat, pa mu je glavni upnik odpovedal posojilo 18.000 goldinarjev, češ da si je kupil posestvo, ki ga mora po pogodbi plačati. Ker pri zasebnikih ne more dobiti denarja, je prišel v največjo zadrego. Z bistriškimi fužinami je povezana usoda 200 ljudi, ki so na njih

delali in jim dovažali rudo in oglje. Obrat ima vodno silo Bistrice, ki nikdar ne usahne in tudi pozimi ne zamrzne. Obsežni gozdovi bi zadostovali za trikratno povečanje obrata. Iz odprtih lastnih rudokopov pa računna, da bo dobil 12 do 15.000 centov najboljše rude.

Urbančič je zaprosil za posojilo 22.000 goldinarjev, oziroma da bi erar prevzel intabuliranih 46.000 gold. dolgov in mu omogočil cenejše obrestovanje. Ob zaključku prošnje navaja, da so zgradbe, zemljišča in fužine pri najneugodnejši cenvitvi še vedno nad 90.000 gold. vredne.

Višje rudarsko sodišče je Urbančičevo prošnjo toplo priporočilo. V utemeljitvi pravi, da se ne bo nihče več zavzemal za tehnični napredek fužinarstva, če propade Urbančič. Na Urbančičev primer vsi napeto gledajo, ker gre za moža, ki je vse žrtvoval za koristi erarja in za napredek podjetja. Dodaja, da uživa Urbančič od vseh podjetnikov v Kropi, v Železnikih in v Kamni gorici največje zaupanje. Urbančič je brez družine in bi sam lahko živel mirneje in brez rizika. Priporočilo se konča z odločnim poudarkom, da bo trpel sam erar največjo škodo, če se mu odreče pomoč.

Nesreča je bila v tem, da je Urbančič prosil državo za pomoč v dobi, ko je bila sama zaradi napoleonskih vojn v največjih finančnih težavah, avstrijske finance pa v splošni deruti. Na dvoru so sicer priznavali, da bi bilo treba Urbančiču pomagati. Končno pa so se izgovorili, da prošnji ni prilo-

Mladen Srbinović, Mesta akvatinta, 1954 (I. mednarodna grafična razstava v Ljubljani poleti 1955)

žena nobena uradna cenitev premoženjskega stanja in da zaradi tega ne morejo staviti cesarju predloga, da bi odobril državno posojilo.

Odklonitev prošnje je bila nameravana od vsega početka, ker bi bila dvorna komora sicer lahko naročila uradno cenitev, preden je negativno odgovorila. Urbančiča je odklonitev posojila silno potrla, ker je izgubil zadnjo nado na možnost, da reši svoje premoženje pred neogibnim konkurzom. Ker se je zavedal, da je njegovo premoženjsko stanje visoko aktivno, je 20. januarja 1804 zaprosil rudarski urad za sodno cenitev. Višje rudarsko sodišče je določilo za cenilce Leopolda Ruarda s Save in Joahima Pavla Jauta, upravitelja Zoisovih železarn v Misljnu, da ob sodelovanju Gussmanna in Križanika ocenita premoženje. Po dvodnevem pregledu so cenilci 20. februarja 1804 ocenili posesti, fužine in zaloge na 82.109 goldinarjev 49 kr.

Ugotovili so, da so po fužinskih knjigah dohodki izkazani z 48.538 gold. 54 kr, stroški pa s 33.041 gold. 54 kr. tako, da znaša čisti donos podjetja 15.496 gold. 55 kr. Če bi se ta donos kapitaliziral, bi znašala vrednost 103.506 gold. 20 kr. Čeravno je bila zmogljivost fužin okrog 6000 centov, so vzeli pri oceni v poštev le proizvodnjo 3780 centov in je bil kljub temu podan dokaz, da bi fužine lahko v nekaj letih mirnega dela odplačale dolgove. Cenilci so vrednosti posameznih objektov vzeli zelo nizko. Mlin in žago, ki sta bila pri fužinah, so cenili po 1000 gold., konje in krave po 20 gold., vole po 30, prašiče po 6 gold., vse vozove z vprego pa skupno na 100 gold.

1032 centov grodlja, ki so ga našli na zalogi, so vzeli po 1,40 gold. v račun, 144 cen-

tov oglja pa po 20 krajcarjev, 15 centov paličnega železa po 10 gold., 25 centov kovnega železa po 7 gold., 3 sodčke žeblicev in 1100 sežnjev drv pa z 825 gold.

Ob tej priliki so sestavili tudi surovo bilanco železarne na bazi predelave 11.200 centov rude in 120.000 vaganov oglja. Državni arhiv v Ljubljani hrani cel fascikel listin fužinskih bilanc in sodne cenitve premoženja.

Z dvora je prišel marca 1804 odgovor, da uvidijo Urbančičev žalostni položaj ter da bi bilo železi, da se mu podeli podpora in bi tako mogel vzdržati svoj obrat, vendar glede na finančni položaj zaradi vojnih razmer dvorna komora ni mogla prošnje podpreti.

Fužinar Urbančič je bil s tem prepuščen usodi. Podrobnosti o tem, kako si je zadnjih pet let pred smrtjo pomagal, listine ne navajajo. Leta 1807 je prosil za oprostitev rudarskega davka na sedem let. Kmalu nato je tudi Kranjsko zajela okupacija z vsemi posledicami rekvizicij zalog, vojnih kontribucij, rekrutiranja delavstva za vojaško službo itd. Prošnjo za oprostitev rudarske davščine so priporočili in bi to bilo v sedmih letih pri proizvodnji 1599 centov pomenilo osvoboditev okrog 11.000 centov železa od visokih rudarskih dajatev.

Urbančič ni preživel okupacije. Spomladi leta 1812 je umrl. Na zahtevo zapuščinskih upnikov je bila maja 1812 cenitev vse zapuščine.

4. KALKULACIJA ŽELEZARNE

V ilustracijo takratne kalkulacije železarne navajamo kratek pregled izdatkov in dohodkov, ki utegne zanimati tehnike in ekonomiste, in ki so znašali:

I. Izdatki:

7500 centov rude s Kope, za katero računa za izkop in pridobitev 8 krajcarjev, za dovoz 15 krajcarjev in za praženje 3 krajcarje, skupno 24 krajcarjev . . .	3.000 gold.
2400 centov rude iz Galicije in z Vranskega, izkop, prevoz in praženje po 48 krajcarjev	1.920 „
1300 centov rude iz Šenkovega Turna in Brezja à 30 kr.	650 „
izdatki za odkrivanje in napravljanje rud	1.000 „
<hr/>	
Skupno 11.200 centov rude	6.570 gold.
2143 dvojnih dunajskih sežnjev drv 6 čevljev dolgih, izdelava in doprema do splavišča à 2.50 gold.	
stroški plavljenja po 30 krajcarjev	
kuhanje oglja po 52 krajcarjev, skupno 3.52 gold.	8.286 gold.
Prevoz oglja do fužin po pol krajcarja voz	250 „
gozdna taksa mestu Kamniku letno	30 „
<hr/>	
Skupno	8.566 gold.

Prenos . . .	8.566 gold.	
siroški pretapljanja za 3750 centov surovega železa, popravila peči, zaslužek 10 delavcev pri plavžu po 11 goldinarjev mesečno	1.320	„
1 mojster plavec letno	400	„
odškodnina za kamnolom	3	„
voznina za 900 centov rude od Zaloga do plavža	180	„
180 centov in 50 funtov kremenca kot dodatek taljenja	3	7 kr.
374 centov apnenca po 1 krajcar kot primes za plavž	6	14 „
deželno knežji davek za rudarjenje od centra 2 krajcarja	125	„
vzdrževanje plavža in naprav	125	„
Skupno . . .	2.162 gold.	21 kr.
Predelava 3000 centov surovega železa v palično železo za cent po 24 krajcarjev in nagrada mojstru	1.200	gold.
150 funtov pribora po 10 krajcarjev	45	„
mezde kladivarjev	150	„
predujmi, likofi, predpustni priboljški	121	„
davek za kladivo po 2 krajcarja	100	„
Skupno . . .	1.616	gold.
Predelava 978 centov cagljev s 5% kalom, torej izdelava 938 centov in 60 funtov kovnega železa à 18 krajcarjev skupno z mezdami za izkovanje	281	gold. 35 kr.
priboljški kovačem	34	„
obrabla kladiv in orodja letno	155	„
15 centov železa za potrebe kovačije	210	„
nabava in vzdrževanje rekvizitov	240	„
Skupno . . .	920	gold. 35 kr.
Račun žebjarne, mezda cajnarja za 1997 centov	484	gold. 15 kr.
2996 vaganov oglja à 5 krajcarjev	249	„ 40 „
po odbitku 60 centov kala ostalih 1937 centov ter 9 funtov kovnega železa, predelanega v žeblje, 936 sodčkov à 2 goldinarja 42 krajcarjev	2.527	„ 12 „
oglje za kovanje žebljev 13.104 vagone à 5 krajcarjev	1.092	„
popravila orodja in nakoval	393	„ 20 „
Skupno . . .	4.746	gold. 27 kr.
K temu je prišteti letne dajatve in to deželnosodni gosposki Križ — pristojbina za grb letno	2	gold. 17 kr.
mestu Kamniku zakupnina za zemljišče žebjarne le mest. gradbenemu uradu za žebjarno letno	7	„ 12 „
		51 „
Skupno . . .	10	gold. 20 kr.
Vzdrževanje lastnika fužin oz. ravnatelja in služinčadi	2.250	gold.
plače uradnikom in stroški urada	1.500	„
obratni kapital 15.000 gold. s 6% obrestmi	900	„
vzdrževanje potov, mostov, zgradb in vodnih naprav	3.000	„
letna izguba pri delavcih	300	„
stroški zaradi elementarnih poškodb	500	„
Celotni produkcijski stroški znašajo torej	33.041	gold. 59 kr.
II. Dohodki:		
938 centov kovnega železa, prodanega kovačijam à 13 goldinarjev	12.194	gold.
936 sodčkov žebljev à 36 goldinarjev	35.568	„
dohodki žage in mlina v zakupu in mitnica	375	„
čisti donos zemljišč, ki spadajo k obratu	401	„ 54 kr.
Potemtakem je znašal bruto donos	48.538	gold. 54 kr.

Na podlagi realne kalkulacije je bil ugotovljen letni čisti donos 15.496 gold. 55 krajcarjev. Cenilci so na podlagi tega donosa določili skupno vrednost železarne z vsemi pripadajočimi nepremičninami na 103.306 goldinarjev 20 krajcarjev. To posest so bremenili vknjiženi dolgovi v skupnem znesku 48.748 gold. 30 kraje.

Cenitve so torej pokazale, da bi bil obrat mogel v dobrih letih odplačati pretežni del svojih dolgov v kratkem času pet do šest let. Zato so upniki imeli interes, da se obratovanje fužin nadaljuje tudi po lastnikovi smrti.

Arhiv fideikomisa Codellijevega veleposestva hrani mnogo spisov, iz katerih se vidi, kako je tekel dnevni obrat na fužinah, kakšne so bile cene živil za preskrbo delavstva, postranski dohodki mlina in žage ter izvršenih dobav. Tako so plačevali pšenico leta 1820 po 1.21 gold. do 1.40 gold. mernik, rž à 1.6 gold., kašo po 1 gold., ajdo po 4 krajcarjev. Večino živil so dobivali s posestva grofa Thurna in so jih deloma odplačevali s storitvami, deloma pa z dobavami železa in žebeljev. Ohranjeni so tudi zanimivi spisi o delovnih razmerah pri fužinah in upornosti delavstva.

Po moževi smrti je prevzela vodstvo obrata njegova vdova. Kmalu pa je videla, da v dobi okupacije ne bo mogla vzdržati obratovanja plavža in ga je zato ustavila. Omejila se je raje na izdelavo žebeljev. Medtem ko je Žigan poprej imel svojega glavnega odjemalca Michelangela Zoisa, je stal Urbančič v poslovni zvezi z železninarjem Leopoldom Frörenteichom v Ljubljani.

Iz dobe po okupaciji ohranjena listina pravi, da je sklenila vdova Urbančičeva s trgovcem Frörenteichom 1. avgusta 1816 pogodbo, po kateri se obvezuje Frörenteich, da ne bo pustil počivati fužin ob Kamniški Bistrici na škodo Urbančičevih upnikov in eraričnih pristojbin, marveč bo preskrbel od časa do časa surovo železo, da bi ga na bistriških fužinah presnali, izkovali in nato predelali v naročene vrste žebeljev. Pogodba pravi, da se bo odškodnina od časa do časa določala po tržišnih cenah. Urbančičeva pa se je zavezala, da dobavi ves izdelek Frörenteichovi trgovini v Ljubljani. Za pretapljanje je bil pogodbeno dogovorjen in priznan 20 % kalo, za izdelavo žebeljev pa 36 %.

5. STEČAJ IN PRODAJA FUŽIN

Tudi ta pogodba ni mogla odvrniti fužine od usode, ki je kot zlovešča senca že 10 let lebdela nad obratom. Komaj leto dni

po tej pogodbi je bil 1. oktobra 1817 proglašen nad premoženjem Franca in Ane Urbančičeve stečaj. Fužine so bile v zadnjem času izgubile svoj prvotni značaj proizvodnega obrata za surovo železo ter se omejile na predelovalno industrijo, ki je delala proti plačilu na tuj račun.

Verjetno je, da bi bilo v mirnejših časih mogoče vzdržati. Toda način preskrbe z rudo in negotovost dovoza in nestalnost odkupnih cen niso mogle dati trdne podlage za železarsko industrijo v tem kraju. Poleg tega je bil Urbančič od vsega početka kot podjetnik kapitalno šibek ter se je moral za preureditev fužin zadolžiti, lastni kapital pa je potrošil že poprej brez koristi ob iskranju rud in otvarjanju rudnikov. Tako ga je tik pred ciljem, ko je potreboval le še posojilo za obratni kapital, zadela nesreča, da mu je odpovedal eden od najmočnejših upnikov in ga s tem vrgel v propad. Hiba v Urbančičevem podjetništvu je v tem, da ni močnejše povezal svojih upnikov za uspeh in usodo obrata, da je vzel ves riziko na svoja šibka ramena in se ni znal zavarovati proti nepričakovani odpovedi investicijskih posojil.

Fužine so v zadnji fazi svojega obstoja prišle v roke nemških poplemljenih trgovcev. V konkurzu je 26. nov. 1828 kupil bivši ljubljanski železninar, tedaj že graščak in baron Anton Codelli pl. Fahrenfeld vse nepremičnine za 20.000 gold. V njegovi režiji je obratovala v glavnem le žebeljarna. V njej so skovali 270 sodčkov žebeljev v vrednosti 6017 gold. Od tega so 247 sodčkov po 1000 komadov poslali v Ljubljano trgovcu Frörenteichu, ki je še naprej odkupoval celotno produkcijo.

Leta 1832 je z izročilno pogodbo predal 16. oktobra baron Codelli fužine svojemu sinu Antonu, ki jih je že 1. julija 1833 prodal vitezu Edmundu pl. Andrioliju. V predajni pogodbi Codellijemu sinu še omenjajo železne rudnike na Brezjah, na Kopi, pri Šenkovem Turnu, v motniški dolini ter v Galiciji in pravice oglarjenja v bistriških gozdovih, plavž z vsemi pritliklinami, tri ognjišča za pretapljanje, pražilno peč, dve žebeljarni s 14 ješami ter stanovanjskimi splotji za fužinarje in skladišči.

Položaj bistriških fužin se je odločilno izpremenil z gradbo južne železnice med Celjem in Ljubljano. Za to zvezo je bilo izdelanih več variant, med njimi ena preko Gornjega grada, druga preko Motnika, tretja po Tuhinjski dolini. Toda odločili so se za gradbo železniške proge po doljni Sa-

vinjski in Savski dolini, ki je bila sicer mnogo dražja in težavnejša, vendar važnejša zaradi zveze s Hrvaško preko Zidanega mosta in otvoritve zasavskih premogovnikov.

V tej zvezi je ostal Kamnik ob strani in železarska industrija brez železnice ni mogla uspevati in se prilagoditi množični proizvodnji. Ko je bila septembra 1849 odprta železniška proga Celje-Ljubljana in so gospodarske reforme marčne revolucije 1848 pričele spreminjati osnove gospodarstva, tudi bistriška železarna ni mogla več uspevati. Zadnji posestnik fužin vitez Andrioli je kupoval surovo železo in se ukvarjal neko dobo z izdelavo žeblicev, nato pa je s kupo-

prodajno pogodbo z dne 12. julija, 15. julija in 13. avgusta 1853 prodal vso napravo vojaškemu erarju. Stari dvorec Katzenberg so porušili in na njegovem mestu postavili upravno poslopje smodnišnice, na kraju nekdanjih fužin pa so zgradili naprave, obrate in skladišča tovarne smodnika, ki je lansko leto praznovala stoletnico obstoja.

Slovesna proslava je bila julija 1952

VIRI IN LITERATURA

DAS, Fasc. fideikomis P. Codelli. — Berggegenbuch Lit. B f. 16. — Vertrags und Urkundenbuch I. in II. 585 f. III. 240, IV. 469—477. — Testamenta de Anno 1641—1782 Lit. S. — Rudarske knjige pri trgovskem registru v Ljubljani. — Dr. Ludvik Beck, Die Geschichte des Eisens, knj. III., str. 125. — Alfons Müllner, Die Geschichte des Eisens in Krain, str. 502 sl. — B. Haquet, Oryctographia carniolica. — Valvasor, Die Ehre, 1689.

NAVRATILOV ZAPIS IZ LETA 1849

JOZE DULAR

Spomladi 1949 mi je pokojni Engelbert Gangl izročil za novo snujoči se Belokranjski muzej v Metliki droben, porumenel, 18 listov obsegajoči sešitek (20 × 16 cm) Navratilovega Zapisa iz leta 1849. Tako je znova menjal lastnika droben zvezčič, ki ga je Gangl prejel od svojega očeta Leopolda (u. 1909), kateremu ga je zopet podaril njegov prijatelj Anton Navratil, Janezov brat.

Zapis, ki ga je začel in nehal spisovati štiriindvajsetletni Janez Navratil, je dokaj skromen prikaz metliške zgodovine v razdobju 440 let, ki ga je zajel bodisi iz Valvasorja, bodisi iz takratnega nemškega in slovenskega časopisja, ustrežnega izročila in lastnih doživetij.

Drobna, razločna, nekoliko pentljasta pisava kaže natančnega, preudarnega človeka, slog pa mu je prijetno tekoč, sem in tja rahlo pobarvan z lokalizmi in hrvatizmi, kot: iše (še), valje (takoj), jim obeča, gunj (odeja, plahta), dobro dolgo, his (lesen vinski hram), hititi (vreči), pametiti (pomniti, vina nihče tako dobrega ne pámeti), klasúneec (koruzni strok), koplénik (mernik), lámati (drevesa so se lamale), dokonček (sklep), prereneči (pregnati), Francozi prerenejo kralja), nakleniti (pridružiti; naklene se jim veliko število Dunajčanov) in podobno. Na nekaterih listih je v kasnejših letih, ko mu je rokopis znova prišel pod roke, tu in tam kaj pripisal, tako datum smrti pri svojem očetu in materi, pri bratu Francu in pri podatkih o samem sebi.

Navratilov praded, bivši častnik, je bil — kot omenja Janez v Zapisu — Pražan; vnuk tega častnika pa se je na Kranjskem oženil z Belokranjico, živel v Metliki, h. št. 52, kjer je imel z ženo sedmero otrok, štiri sinove in tri hčere. Od teh so trije mladi umrli, tako da so staršem ostali le trije sinovi in hči Ana. Brata

Janez in Anton sta študirala, medtem ko je Alojzij ostal na domu.

Najpomembnejši med Navratili je vsekakor Janez (r. 5. marca 1825, u. 28. novembra 1896 na Dunaju), ki je po dovršeni gimnaziji v Novem mestu in modroslovju v Ljubljani, 21 let star dobil službo pri takratni dohodninski okrajni oblasti in prišel naslednje leto kot uradnik k deželnemu sodišču. L. 1851 je bil oficial pri vrhovnem sodišču na Dunaju in obenem tolmač za slovenski in srbohrvatski jezik ter je tam napredoval do načelnika pomožnih uradov (SBL I. 193 sl.).

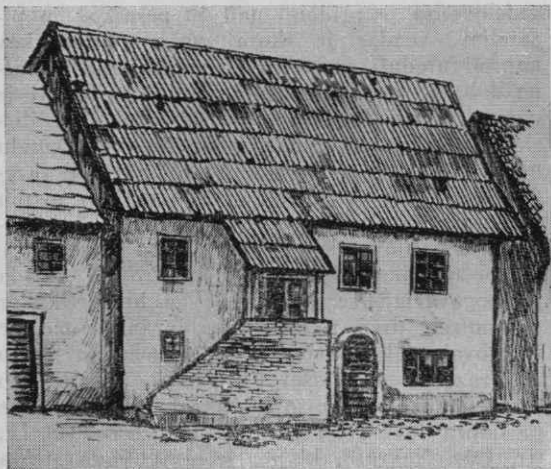
Janez je prišel na Dunaj kot narodno zaveden Slovenec, saj je bil v Ljubljani že takoj spočetka dopisnik Novic, nadalje član Slovenskega društva, član narodne straže in je julija 1848 pričel izdajati prvi slovenski mladinski časopis Vedež, ki je izhajal do konca 1850. K sodelovanju je pridobil nad 30 pesnikov in pisateljev, vendar je skoraj večino prispevkov napisal urednik sam. Ilirsko navdušenje takratne dobe je zavalovalo tudi v njegov list, ki je objavil nekaj kratkih spisov z »nekoliko ilirskimi oblikami«, vendar je urednik kaj kmalu našel pravo pot, s katere pozneje ni več skrenil. Imel je oster posluh in Trdina je v svojih Spominih upravičeno zapisal, da se je čudil lepoti Navratilove slovenščine. »Samo to se mi je zdelo nekoliko sitno.« — piše Trdina — »da je, pogovarjaje se, pazil bolj na besede kakor na smisel: držé v rokah papir in svinec, je zapisoval vsako novo, njemu še neznano formo ali frazo in povpraševal je vsak hip: Kako ste to rekli? Povejte jo še enkrat. Hentaj, ta je pa dobra! itd.« (J. Trdina, Zbrano delo 1948, II., str. 123). Navratil, ki mu je slovenščina »stekla gladko in sladko, da se ga človek ni naveličal poslušati« (J. Trdina, LZ 1905, str. 721) je bil

prav poklican, da se je v slovenskih čitalnicah postavil po robu nemščini, ki je prva leta v njih kaj oblastno gospodarila. Poskus mu je uspel, zlasti ker je Navratil potegnil za sabo mladino in tako ga Trdina z vso pravico imenuje začetnika in očeta slovenske olikane konverzacije.

Navratil je zagrabil delo v polno. Šel je k ljudstvu, iz katerega je izšel. Začel je zbirati belokranjski besedni zaklad, zanimal se je za belokranjsko etnografijo in folkloro, opisal je božično koledovanje, praznovanje novega leta, vuzem in kres v Metliki, jurjevanje, ivanjske pesmi belokranjskih kresnic, nabiral je ljudske pesmi, vraže, pregovore, jih primerjal in tolmačil. Tako si je s svojim več kot štiridesletnim delom pridobil častno mesto med utemeljitelji slovenske etnografske in folklorne vede in je potrebno, da se njegove zasluge ocenijo in se mu kot narodopiscu odmeri mesto, ki ga zasluži.

Navratil je sodeloval pri Bleiweisovih Berilih slovenskih, zlasti veliko pri Miklošičevih Slovenskih berilih. Seznanjal je Slovence z življenjepisi slavnih Slovanov, pisal je jezikovne razprave, predvsem o glagolih, nabiral besedni zaklad in etimologiziral, sestavil je za sodne uradnike slovensko slovnico (1850), sodeloval pri Janežičevem Slovensko-nemškem slovarju, prevajal in korigiral. Petinštirideset let je živel na Dunaju, bil član, odbornik ali predsednik vseh takratnih vidnejših slovenskih dunajskih društev, ki so ob njegovi sedemdesetletnici navdušeno praznovala življenjski jubilej tega »stare mere poštenjaka«, kot ga je v pesniški prigodnici imenoval Stritar. Janez Navratil je umrl na Dunaju v 72. letu svojega plodovitega življenja.

Njegov brat Anton Navratil (r. 23. sept. 1832, u. 21. oktobra 1897 v Tešnju v Bosni) je po dovršenem šolanju v Metliki vstopil 1843 v tretjo malo šolo v Novem mestu, v sedmo pa 1849 v Ljubljani (podatki Janeza Navratila). V Zagrebu je na univerzi študiral zgodovino (?), bil kot študent v Novih dvorih pri Zagrebu

Sl. 1. Navratilova hiša pred predelavo

vzgojitelj otrok feldmaršallajtnanta Jurija Jelačiča, brata bana Josipa Jelačiča. Kake državne službe ni sprejel, pač pa je kmalu prišel v Metliko, živel tu kot zasebnik in kasneje kot varuh mladoletnih otrok 1873. leta umrle sestre Ane, za kar je imel pri svaku Guštinu izgovorjeno vso oskrbo. Bil je nadarjen, inteligen ten človek, ki je obvladal več jezikov in je bil nekaj časa tudi deželni poslanec.

V Metliki je bil 1865 med ustanovitelji tamošnje čitalnice. Kot navdušen ilirec in panslavist je živel skoraj v vednem sporu z metliškimi nemčurskimi veljaki Hessi, Sturm, Fuxi in drugimi in je kot protiutež zbral okrog sebe stebre »metliškega domodostva«: oskrbnika metliške komende in ustanovitelja Prve dolenske posojilnice Janeza Kapelleja, svaka trgovca Franja Guština, metliškega apotekarja Franja Wacho, hotelirja Danijela Makarja, prošta Edvarda Terčka in kasneje njegovega naslednika Frana Dovgana, občinskega tajnika Leopolda Gangla, mlinarja na Primostku Ignacija Premerja, semiškega dekana Antona Aleša. Poprijeli so tudi »vnanji društveniki« Žumberčani in bližnji Hrvatje: brata Evgen in Artur Kniewald, graščaka v Gričah, Šuffaj, graščak v Brlog gradu, baron Vranizani z Jurovega, Vjekoslav Pavunac, župnik v Žakanju, Nikola Belavić, župnik v Žumberku, Ivo Nikolić, učitelj v Žakanju in njegov stanovski tovariš Andrej Bersić iz Lipnika, pa še občinski pisarji, poštarji, trgovci in posestniki onkraj Kolpe. Tako se je združenim Metličanom in njihovim hrvatskim prijateljem posrečilo zrušiti metliški »Conversationsverein« in napraviti Metliko slovensko. (Podatki: »Kronika in zapiski odborovih sej« metliške Čitalnice od l. 1889 dalje in mg. Milan Wacha v Metliki).

L. 1874 je, po podatkih v šolski kroniki, Anton Navratil kot krajevni šolski nadzornik dvakrat nadzoroval pouk tamkajšnje ljudske šole. V decembru 1877 je bil za dobo 6 let izvoljen v krajevni šolski svet. Bil je v njem kot zastopnik občin in kronist ga imenuje »častni mestjan v Metliki«, od februarja 1883 pa ga naziva tudi z deželnim poslancem. 31. marca 1885 je Navratil, po zapisu v kroniki, zadnjikrat nadzoroval šolski pouk, ko pa se je 16. maja naslednjega leta konstituiral nov krajevni šolski svet. Antona Navratila ni bilo več med njegovimi udi.

25. decembra 1895 je Anton Navratil zaradi bolehnosti odložil predsedništvo Narodne čitalnice v Metliki, ki ji je predsedoval skoraj dvajset let. Naslednje leto je bil zaradi zaslug »za obstanek in razvoj metliške čitalnice« soglasno izvoljen za njenega častnega člana.

21. oktobra 1897 je umrl, zadet od kapi, v Tešnju v Bosni, kamor je šel obiskat edinca svojega brata Janeza, nečaka Mirka, ki je bil tamkaj okrajni glavar. V Tešnju je tudi pokopan.

Njegova smrt je močno prizadela metliške narodnjake in na prvi prihodnji seji Čitalnice je takratni predsednik Franjo Guštin znova poudarjal pokojnikove zasluge, češ da »sam odli-

čen narodnjak, dvigajoč vedno in povsod národní prapor, varoval je čitalnici posebno še značaj národnosti; kar je dosegel toliko lažje, ker je bil sam osebni prijatelj odličnih narodnjakov bratskega nam národa hrvatskega, ter je štela čitalnica že samo vsled tega vedno tudi dokaj hrvatskih članov. Na tá način je bila národnost čitalnici toliko bolj zavarovana«. Omenil je še, da je pokojni Navratil zapustil Čitalnici obilico knjig, zlasti knjig Slovenske in Hrvatske Matice.

Tega metliškega veljaka, okrog katerega se je sukalo vse tedanje kulturno življenje v Metliki, je štel med svoje redke »prav vrle prijatelje« tudi Janez Trdina (J. Trdina: Moje življenje, Klasje 1947, str. 100) in je z njim premoževal prenekatero lepo uro po belokranjskih zidanicah.

Anton Navratil sam ni pisal, zaneslo pa ga je navdušenje brata Janeza, duhovnika Jurija Kobeta, Jurija Šterbanca, Bernarda in Ivana Tomšiča, Trdine in drugih, da je tudi sam pričel zbirati ljudsko blago, o čemer priča tudi ustno izročilo, ko so žene narekemale »gospud Navratil« ljudske pesmi, ki jih je ta zapisoval (prim. Fr. Marolt: Tri obredja iz Bele krajine, 1936, str. 37). Nekaj takih Antonovih zapisov je objavil in razložil njegov brat Janez, tako zapis ljudske pesmi »Zeleni Juraj«, ki jo je zapisal Anton Navratil 24. aprila 1878 in jo je Janez priobčil in komentiral naslednje leto v LMS. str. 217, ali Antonov zapis metliškega kola, objavljen v LZ 1888, str. 337.

»Svobodnjak« Anton Navratil, kot ga imenuje Trdina, je v vsem svojem življenju dovolj pokazal, da spada med »naše gore liste«, kamor ga je v svojem istoimenskem odrskem prizoru postavil tudi Engelbert Gangl, ko se Tone Navratil v julijskem popoldnevu 1882. leta v zidnici semiškega dekana Antona Aleša z njim in Janezom Trdino navdušuje za slovenstvo (E. Gangl: Moja pot, 6. knjiga, str. 7 sl.).

Tretji izmed bratov Navratilov, Alojzij (rojen 23. maja 1844, u. 9. oktobra 1902 v Metliki), ni študiral. Izučil se je čevljarstva in to obrt je za njim prevzel tudi njegov sin Alojzij (rojen 29. decembra 1873, umrl 24. junija 1950), s katerim so Navratili v Metliki izumrli.

ROJSTNI DOM NAVRATILOV

Po smrti očeta Janeza Navratila (u. 7. februarja 1863) je bila hiša in posestvo 26. dec. 1865 prepisano na njegovo ženo Ano. Ta je hišo 21. febr. 1873 izročila najmlajšemu sinu Alojziju, medtem ko je najstarejšemu Janezu, ki je bil takrat na Dunaju, namenila 300 gold., drugemu sinu Antonu 400 gold. in ravno toliko hčeri Ani. Razen tega je bilo takrat posestvo v metliški Prvi dolenski posojilnici obremenjeno s 1000 gold. dolga.

Na domu je ostal najmlajši brat Alojzij, ki je z Baro Simoničevo iz Drašič imel šest otrok. Trije so v zgodnji mladosti umrli, oče pa je malo pred smrtjo izročil 17. sept. 1902 hišo hče-

ri Ani (1879—1919), ki se je kasneje omožila z metliškim podobarjem Jernejem Jerebom. Jereb je zaradi slabega zaslužka kmalu po l. 1910 odšel v Ameriko, kjer se je za njim izgubila vsaka sled. Po ženini smrti je bilo 13. maja 1919 imetje prisojeno njenim trem nedoletnim otrokom Pavlini, Mirku in Ani, ki so 9. sept. 1927 prodali hišo fotografu Tomažu Kramarju in njegovi ženi Ani. Tako je Navratilova hiša 1927 prišla v druge roke in je kasneje še dvakrat menjala lastnika.

ZAPIS,

kedaj se je kdo v té hiši

narodil

ali

vmerl,

in

kar se je v *Metliki* od leta 1408

posebniga zgodilo.

Začel spisavati Janez Navratil, c. k. pristopnik Ljubljanskega mestniga in dežel-niga sodništva in vrednik Vedeža, perviga *slovenskiga* časopisa za šolsko mladost, zdaj ravno na praznikih tukaj.

V Metliki 18. kimovca 1849

Kedaj se je kdo v té hiši narodil in vmerl

Janez Navratil, rojen 9. sušca (Marz) 1766. Njegov oča je bil iz Češkega domá, iz Prage.

Umerl 27. malega serpana (julija) 1851. počiva pri treh farah na desni strani zadnje cérkve.

Marija Navratil, njegova žena, rojena 1750, umerla 9. februarja 1818.

Janez Navratil, naj starji in edini sin, rojen 22. sušca 1802, poročem 18. svečana (Februar) 1824. † 7/2 1863.¹

Ana Navratil, rojena Kramarič 5. véliki-ga travna (Mai) 1806 v Rosavnicah, žena *Janeza Navratila*. † 16/7 1876.²

Sl. 2. Navratilova hiša danes

DECA IZ TEGA ZAKONA

Janez Navratil, rojen 5. sušca 1825. V 3. malo šolo v Novim mestu stopil leta 1837, v sedmo šolo v Ljubljani leta 1844. Po zveršeni osmi šoli vstopil čez 7 mesecev pri Ljubljanskim c. kr. kameralnim oskerbništvu za vajenca, nato pri c. k. Ljubljanskim mestnim in deželnim sodništvu za pristopnika in sicer 11. kimovca (7bra) 1847. Leta 1848 po podeljeni ustavi in v nje dani ravnopravnosti vseh avstrijskih narodov in jezikov začel (mesca maliga serpana [Julij]) vredovati v Ljubljani prvi slovenski časopis ali novice za šolsko mladost pod napisom: »Vedež«,³ in ga je vredoval leta 1848, 1849 in 1850. Po tem je bil (1851) v Beč za uradnika c. k. najvikše sodnije s 700 fl plače in 80 fl pripomočka za stanovanje pozvan.

Alojzija Navratil, rojena 30. velikiga travna (Mai) 1827, vmerla 13. velikiga serpana (Avgust) 1841 v 15. leti svoje starosti. Pokopana pri treh farah.

Franc Navratil, rojen 15. kimovca (September) 1830,⁴ umrl 29. velikiga travna (maja) 1853. Pokopan pri treh farah.

Anton Navratil, rojen 23. kimovca (September) 1832. V tretjo malo šolo v Novim mestu vstopil leta 1845, v sedmo v Ljubljani 1849.

Marija Navratil, rojena 25. sušca 1835, vmerla 10. sušca 1838 v 3. leti starosti.

Ana Navratil, rojena 16. velikiga travna (Mai) 1838.

Alojzij Navratil, rojen 23. velikiga travna (Mai) 1844.⁵

*Kar se je v Metliki od leta 1408
posebnega zgodilo*

Leta

1408 so Turki Metliko in vse okoli mesta pokončali.

1431 so to storili drugič.

1469 so to storili tretjič.

1511 so to storili četertič.

1547 so to storili petič.

1857 so bili Turki iz Metlike za vselej pregnani.⁶

1585 so bili v Metliko luteranski pridigarji prišli. Žlahtni Markvart Egg pa jih je izgnal.⁷

O tisti dobi so imeli pri Treh farah tako imenovani templarji (Tempelherren) samostan ali klošter. Iše dan danes se pozna mesto, kjer je ta samostan stal. Stal je kakih 20 korakov od vrat pokopališča proti Goriscam med sedanjim ozidjem pokopališča in med cerkvenim hisom.

Kedaj so Tri fare sozidali, se ne more nikjer zapisano najti; da so pa leta 1236 že stale, se vidi na nekim kamnu v zidi.⁸

1580 Okoli leta 1580 je živel pri Treh farah puščavnik, ki ga je pa rad serkal. Še pred smertjo je ta kraj zapustil.

1646 je bila v Metliki strašna kuga.⁹

1770 Okoli leta 1770 je živel pri Treh farah drugi puščavnik, madžarski plementaš. — Bil je vicekomuš. Podpisal je sodbo, s katero sta bila dva človeka k smerti obsodjena. Po smerti teh dveh pa se prepriča, da sta bila nedolžna. Vest mu ne dá pokoja. Vidi se mu, kot da bi nedolžna zmiram v kervi pred njegovimi očmi plavala. Z mnogoverstnimi kratkočasi hoče vest omamiti. Zahman. Ne dá mu mira.

Nazadnje sklene mož za dopernešeno hudobijo pokoro delati. Izroči vse svoje premoženje svoji edini hčeri in jo omoži z revnim, pa poštenim plemenitnikom. Nato se podá k papeži v Rim. Ta mu dodeli odpuščenje vseh grehov, pa le proti temu, da se sveti odpove in kot puščavnik živi. Obljubi in si išče tihiga kraja. — Na svojim poti pride v Metliko. Slab in bolan prosi tačas niga Metliškega prošta za prebivališče kakih 10 dni v prošnji. Doseže.

V tem časi gre večkrat proti Trem faram na sprehod, in svetuje ljudem na njivah marsikaj dobriga pri kmetovanji. Ljudi in kraj se mu tako dopadejo, da zaprosi prošta za dovoljenje, si pri Treh farah kajžo postaviti in v nji svoje življenje kot puščavnik preživiti. Mu valje dovoli, in ljudi, ki se jim je bil s svojimi dobrimi sveti jako prikupil, mu brez plače hitro leseno kajžico

Sl. 3. Izvir Obrha z napajališčem in periščem, imenovan »Metliška tiskarna«, kjer si izvedel vse novice

postavijo. Tudi mu nosijo zmiram potrebno hrano.

Čez nekoliko let zaželi puščavnik iše enkrat svojo domovino viditi in se napravlja na pot. Komaj to soznajo ljudi, pritečejo s solznimi očmi od njega slovo jemati, ki jim je bil vedno dober svetovavec v vsih rečeh. Vendar se vtolažijo, ko jim obeča, potem spet nazaj priti.

Slabiga starčka nekoliko za daljni pot okrepčati, mu naredi trifarška mežnarica iz različnih rož ali cvetic kopel (fuspod). Vlije tudi jakiga vina vmes. Pregovori starčka v ta namen v kad stopiti. Pomagale so ji tudi sosede.

Pokrijejo ga z gunji in plahdami čez glavo. Dobro dolgo je v kadi. Zdaj ga razkrijejo. O strah in groza! — starček se ne gane — je mertev. Revež se je bil zadušil. Vse preplašene se gledajo in pogledujejo sosede, kot da bi hotela ena drugo vprašati, ktera da je njegove smerti kriva.

S strahoto razodenejo nesrečo svojim možem, kateri so potem mertvo telo pokopali. Kmalo nato razderejo tudi kajžo, in jo prodajo na dražbo (licitando) nekemu budnarju (pintarju) iz *Speržak*. Ta kajža je stala na unim mestu, kjer se zdaj bel kos zida vidi, s katerim je pokopališče obzidano.

Ko so čez več let puščavnikov grob pokopali, najdejo v njem več cekinov, ki jih je mogel v obleki zašite imeti za dneve nesreče in potrebe. — Bog mu daj duši lahko!

1775 je bil tukaj kordonski desetnik ali kaprol po imeni Fric ob glavo djan, ker je svojo ženo vmoril. To se je tako zgodilo:

Ta desetnik ali kaprol gre s svojo ženo v Stopiče pri Novim mestu na žegnanje. Ko se žena izpoveduje, gre on na skrivaj poslušati. Ne zna se, jeli kaj čul, jeli ni. Po izpovedi gresta, potem ko je že velika maša minila proti domu. Na Hrasti¹¹ se zglasita pri drugim desetniku, ki jih je bil na južino povabil.

Pri južini vzame popotni desetnik slamniki svoje žene v roko in ga začne z nožem rezljati. »Nikar!«, pravi ona, »drugači bom jaz tvoj klobuk.« — »Tukaj imaš nož,« veli on, »le ga daj!« Ker pa ona neče noža vzeti, ji ga on v serce porine. V malo trenutkih izpusti reva dušo. On se zdaj skesan čez njeno truplo verže in joka kot dete. Ali prekasno. Zvežejo ga in peljejo v Metliko. Denejo ga v grajske tamnice. Čez šest mescev ga pošljejo na Dunaj, da bi ondi kazen

prestal. Ali čez šest mescev ga iz Dunaja spet v Metliko pošljejo. Bilo je sklenjeno, da naj tam kazen ali štrafingo prestopi, kjer je hudodelstvo dopernesel.

Eno leto kasneje pride iz Ljubljane za glavni sodnik z rabeljnom (frajmanom) in enim hlapcom. V gradi vpričo velike trume poslušavcov bere sodnik hudodelniki sodbo. Odsojeno je bilo, da ima najprej desno roko, s katero je ženo vbol, potlej pa glavo zgubiti. Po prebrani sodbi je sodnik vsim zakonskim ljudem z ginečo besedo na serce govoril.

Hudodelnik stopi zdaj na voz, en Frančiškanar iz Noviga mesta ž njim in ga pripravlja k smerti, izprašuje in tolaži, drugi Frančiškanar moli za vozom sveti roženkanc. — Na griči zvan Metlike, ki mu iše dan današnji »per galgah« pravijo,¹² se vstanovijo. Sodnik prebere iše enkrat naglas oštro sodbo. Hudodelnik prosi ponižno in skesaniga serca, da bi mu poprej glavo in potem roko odsekali, ker bi vtegnil obupati. Je vslišan. Zavežejo mu oči, in na en mah mu odseka rabelj glavo, njegov hlapec pa desno roko.

Okoli 1785 so postavili most čez Kopo. Poprej je bil ondi brod. Okoli leta 1790 so izkopali jagnete, ki so bili od Kope do Vratarčeve No 155 na obeh straneh ceste posajeni, ker so njivam in cesti preveč senco delali.¹³

1792 je kupil Metliški grad Jožef Zavinsček od zagrebačkih korarjev. — To leto so igrali v Metliki tudi slovensko veselo igro pod napisom »Županova Micka«.¹⁴

1793 je pogorel v Metliki celi plac, kos Požega in Drage.¹⁵ Neki človek, po imeni Weihrauch, ki je s svojim očihom v sovraštvi živel, je nekiga capina plačal, da je mesto na treh krajih zažgal, potler pa na Hervatsko vbežal.

1794 je ravno tisti potepuh mesto vdrugič zažgal in to po danu, ko so bili meščani v logi,¹⁶ ker so revnim derva odkazovali. Naglo letijo na pomoč. Hudobneža dobijo v pest. Malo je manjkalo, da ga niso raztergali. Zvežejo ga, zaprejo v tamnice, čez malo dni

Sl. 4. Grad v Metliki

pa pošljejo v Ljubljano, kjer so ga v večletne tamnice obsodili.

1807 je v Metliki spet zgornji plac in Drage pogorele. Neka žena, ki ji se je bila mast v ponvi vžgala, je v ponvo vodi vlila, namesto pergišč pepela v njo hititi ali mast v pepel zlitii. Mast se vzdigne kviško v streho, in tako je velik ogenj vstal in dosti škode naredil.¹⁷

1808 so se tukaj in v celim našim cesarstvu brambovci zoper Francoza zbirali.

1809 pridejo Francozi iz Ljubljane v Metliko. Nar prej jo primahajo konjiki. Neka kerčmarica (grajske gostivnice na Dragah) je od straha v otročji postelji vmerla. Nekoliko dni potem prirušijo francozki pešci, pa niso nikomur sile delali.¹⁸

1811 so cesarski Francoza iz Metlike pregnali. Ko naši huzarji v Metliko priderkajo in sicer od Karlovca, ne najdejo nobeniga Francoza več. Ker je bilo drugi dan pri svetni Martini ravno cerkveno žegnanje, so na pungertu svoje tope ali kanone postavili in na veselje strelali.¹⁹

1811 je bilo vino tako dobro, da nihče tako dobriga ne pameti.

1817 je bila tukaj in na celim Krajnskim taka lakota, da so klasunce za moko in kruh mleli in tak kruh jeli. Tudi koprive so kuhali. Koplenik pšenice je veljal 6 do 7 fl, reži (erži) 4¹/₂ fl, ječmena 3 fl in 10 kr, žita (prosá) 3 fl 15 kr, debelače 4 fl, ajde 5 fl.

Zavoljo lakote in slabe hrane jih je veliko pomerlo.²⁰

1818 pa je bilo rodovitno leto, da malo takih. Šenična cena je pala od 7 fl na 1 fl 40 krajcarjev, režena od 4¹/₂ fl na 1 fl 18 kr.

1829 se je bilo v Metliko strašno veliko ljudi v šeme ali maškore napravilo, ko se z godci pred sabo prošitji bližajo, jim pride iskreni duhoven *Friderik Baraga* naproti. Razkačen jim molí sveti križ, rekoč: »Križajte ga, križajte ga vnovič!« — Vsi se obsetijo in pri te priči obernejo in razgubijo. Nikdar potem ni bilo v Metliki več tolike šemarije.²¹

Sl. 5. Pokopališka cerkev sv. Roka v Metliki

1830 je zapustil Friderik Baraga Metliko in se podal v Ameriko katolško vero označovat. On je bil leta 1797 v Dobravi na Dolenjskem rojen, je izveršil na Dunaji pravdoslovje, potem se pa v duhovski stan podal. Po smerti svojiga očeta prepusti Trebansko grajščino svoji sestri, in je leta 1823 po dobro izveršeni deseti šoli mašnik blagoslovljen. *Po njegovi volji* so zapustile tukaj kmetiske ženske nošno černih pasov, ki so zad v podobi repa do nog mahali in po šest, sedem, osem goldinarjev veljali. Dostikrat so malopridni fantje v cerkvi po pet, šest kmetiških deklíčev zvezali, da se je vse smejalo, ko so se hotele raziti in ni moč jim bilo. Ni tedaj škoda za to šego.²²

1834 je bila taka suša, da so Priverščani od sv. Jurja do Božiča iz Oberha vodo vozili. — Vino pa je bilo tako dobro, da je uno leta 1811^{ga} po dobroti še prekósilo; nihče ne pomni tako dobriga.²³

1836tega leta so se Metličani jako kolere bali, ki je v Ljubljani in Novim mestu hudo razsajala. Na nektare dneve jih je 16 do 20 pomerlo. Vender je Metliki ta kužna bolezen prizanesla. Na Radovici pa je vmerlo v 10 danih dva in štirideset ljudi. V dveh vurah je bil človek zdrav in mertev. Tudi na Božakovim in Radovičih je razgrajala; pa ne tako jako, kot na Radovici, kjer so mogli več hiš zabiti, ker so vsi ljudi odmerli.²⁴

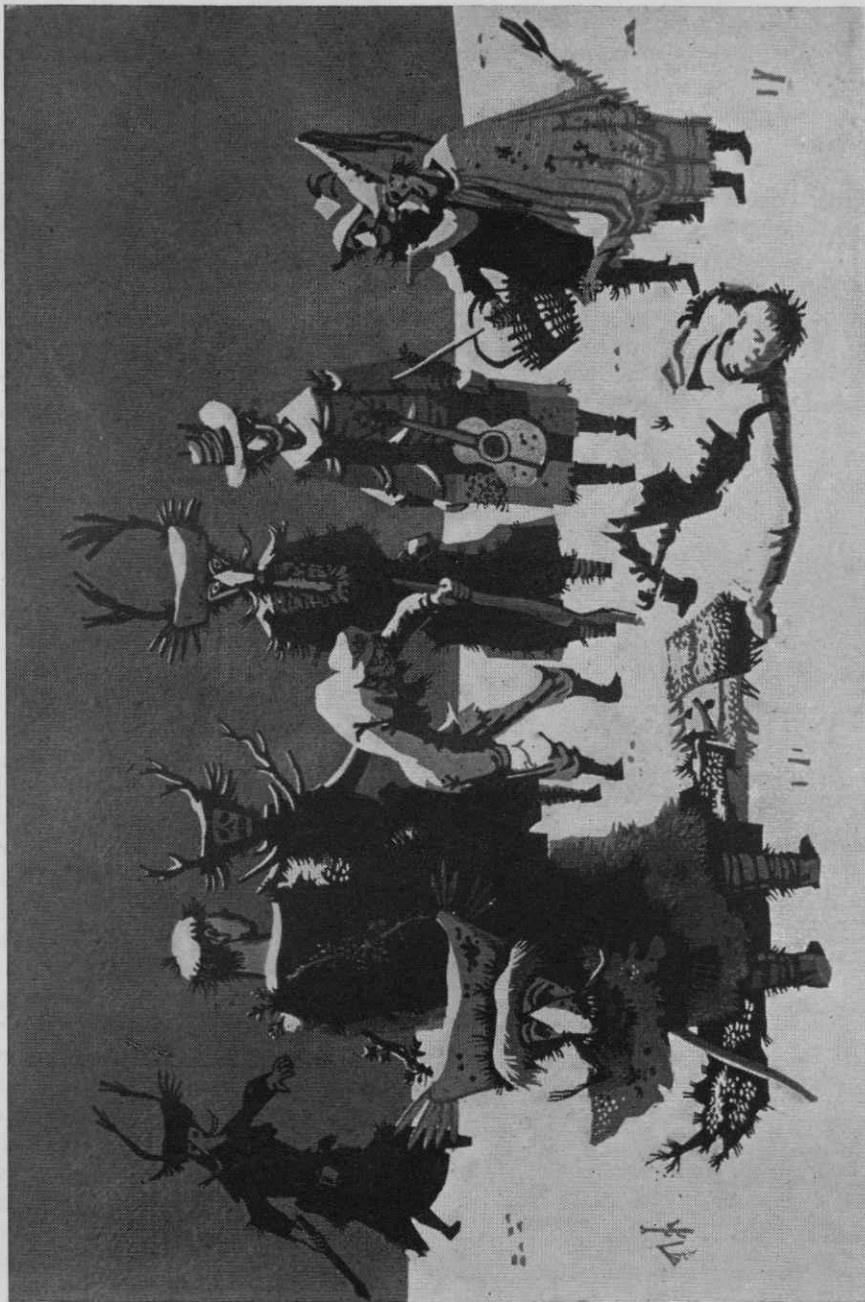
1837 je toča na sv. Jerneja dan dvakrat potokla, popoldan ob 4^{ih} in zvečer o poli 9^{ih}. Zernje perve toče je bilo debelo, kot orehi. Vse je pokončala. — Ni se poznalo, kjer je ajda rastlja.²⁵

1838 so napravili tukaj bratovščino Kristusoviga telesa. — To leto so gospod tehant *Vincenc Vook* za sv. Rokom perve murve zasadili.²⁶

1842 je bila tako huda zima, da so ljudi zmerzovali. Martin Brožič krojač ali žnidar je zmerznil na potu od Drašič²⁷ v Metliko. Poleti je toča dvakrat pobila.

To leto je sonce popolnoma merknilo, tako, da je bilo prav malo viditi. Med temo se je na dveh krajeh zemlja vderla: na placi prut Požegi pred Jurjovičovo hišo No 33, na Sternišči pa pred Šokletovo No 148 in Čerličovo No 147.²⁸

1843 ni bilo skoraj nič snega in v svečanu tako prijetno in gorko, kot scer poleti. Poleti pa je bilo več del merzlo, še le o velikim serpanu (Avgust) je solnce večji moč dobilo, pa tako sušo naredilo, da se je skoraj vse posehnilo, in Priverščani so mogli kot v letu 1834 iz Oberha dolgo vodo voziti. V

FRANCE MIHELČ: MRTVI KURENT, BARVNI LESOREZ, 1955
(Drugonagrajencec na I. mednarodni grafični razstavi v Ljubljani poletji 1955)

Svečanu se je tri večerje neprenehoma kot ena bela svitla in dolga metla na nebu prikazovala, koja je po pravilu zvezdoznancev en nov planet (zvezda z repom), in so jo »Astrea« kerstili. — Od ajde in prosa ni bilo še semena nazaj, vina je bilo malo, pa dobriga. V temu letu je bila sv. Roka cerkev z dvema turnoma izzidana, potem, ko so staro poderli. Naris je dal gospod tehant Vincenci Vovk, ki je tudi zidanje cerkve prevzel. *Tudi je bila trifarska zgorna cerkev izmalana.*²⁹

1844 je bilo rodovitno leto. Žita in vina, ki ni bil od leta 1834 veliko slabji, je bilo silno, drevesa so se pod sadjam lamale. — Nar znamenitiši v temu letu je, da ni bilo nobedene červive slive (češplje).

Zima je bila huda, 1^{ga} kimovca (September) je peršl čez Gradec v Ljubljano presvitli cesar Ferdinand I. z svojo presvitlo ženo Marijo Ano, o kateri priliki sta mogla iz vsake fare en plesavec in ena plesavka v Ljubljano pred cesarja svoj narodni ples plesati iti. Iz Metliške fare sta šla Guštinova hči iz Drašič in tudi en Drašički sin. — Vsak je dobil za zleherni dan popotvanja, kakor tudi zadržka v Ljubljani po 1 fl in za plesanje po 2 fl. Plesavci cele Krajske dežele bi bili imeli zunaj mesta na lesenim odri plesati. Pa zavolj silniga deža so mogli to delo v hiši Ljubljanskiga streljišča opraviti. Iz med vsih plesavcov so se mu nar bolj dopadli s svojim smešnim plesom Bojanci.³⁰

1845 smo vidli v Metliki perve svilapreke ali židne červe, za ktere so bili gospod tehant Vincenc Vovk murve že leta 1838 posadili. Pervič so spreli te červi osemdeset funtov svilnih mešičkov ali kokonov, ki so vsi skup 11 funtov svile ali žide dali. Funt se je prodal po 10 goldinarjev.³¹ Poletni večer tega leta se je pod Vipavcovo pristavo kakih 30 korakov od hiše Jureta Krašovca pri sv. Martini³² pod kmetiškim fantam, ki je konja jahal prepad vderla. Fant in konj sta štiri sežne globoko pala. Fant začne kričati in je bil rešen, konj pa si je bil vse štiri noge polomil, pustili so ga v prepadi in zasipali. Kmalo potem se spet 1 sežen globoko vdere.

Šenica je bila to leto jako slaba, nekteri je iz pet kop komaj en koplenek semena dobil.

To leto je cesar Ferdinand I. vojaško službo od 14 samo na 8 let pomajnsal.³³

1847. To leto 4^{ga} Kozoperska (October) smo dobili tri nove zvone za farno cerkev sv. Miklavža. Velkiga in dva mala. V velikosti drugi je bil poprej veliki in ta je ostal star. Pripeljal jih je ravno na sv. Frančiška dan

iz Ljubljane od slovečiga zvonarja po imenu Samassa, Franc Ivanetič. Lepo ovenčenim zvonom so šli godci in velika truma ljudi notri do Bočke naproti.

Nad svetim Martinom so čakali gospod tehant Vincenc Vovk z drugimi gospodi. Ko zvoni do sv. Martina dospejo, je meščan gospod Juri Smuk v imenu cele fare za njegov trud pri oskerbovanji teh zvonov pod milim nebam zdravico napil. Po kateri je zbrana množica z veselim glasom visoko častitljivemu tehantu v čast gromeče »Živio« prinesla. Ko so zvonovi še na *Hrasti* bili in se Metliki bližali, so začeli po vsih cerkvah zvoniti in so zvonili dokler se novi tri zvonovi pred cerkev priderglajo. Preskerbela jih je cela fara skup. Veljali so... goldinarjev srebra. Na robu ali vencu velikiga stoji zapisano:

BOGATE VINSKE LETNE V ZAHVALO
SIM TI O BOG TE FARE DAR
IN KO V NEB VSE BO V ZLO URO GNA LO
TI SI BE TOČE IO OB VARI

(Se nadaljuje)

OPOMBE

1. Datum smrti: † 7/2 1863 je kasneje pripisan s svinčnikom. — 2. Datum smrti: † 16/7 1876 je kasneje pripisan s svinčnikom. — 3. Tu je Navratil piko pozneje spremenil v vejico in je nadaljnje podatke do konca odstavka napisal z drugim, bolj bledim črnilom. — 4. Tudi tu je bila pika kasneje spremenjena v vejico in je dostavek pripisan s svetlejšim črnilom. — 5. Janez Navratil, oče pisca tega Zapisa, ima na srednji cerkvi pri Treh farah vzdani nagrobnik z rojstnimi in smrtnimi podatki ter letnicami svojih rano umrlih otrok Alojzije in Franca. Od ostalih Janzovih otrok je na steni iste cerkve vzdani z nagrobnik Ane Navratil, ki je bila dvakrat poročena; prvič kot 22-letno dekle z bogatim 66-letnim vinskim trgovcem Nikolo Kostelcem iz Sršic v Vivodini, s katerim je imela tri sinove, ki pa so že v prvih letih drug za drugim naglo umrli. Drugih nagrobnikov oz. spominov na Navratile pri Treh farah ni. Imena triletne Marije (u. 1838) sploh niso vklesali v nagrobnik, medtem ko je Janez umrl 1896 na Dunaju, brata Antona pa je leto kasneje zadela kap v Tešnju v Bosni. Na domu je ostal samo najmlajši Alojzij (u. 1902), katerega sin, čevljar, ki je po očetu prevzel tudi ime, je brez potomcev umrl 24. jun. 1950 v starosti 76 let in so z njim Navratili v Metliki izumrli. (Glej tudi Dolenski list, 1950, št. 22). — 6. Navratil, ki je letnice vzel iz Valvasorja (Ehre, XI. 389) omenja le glavne napade Turkov. Vseh napadov na Metliko in njeno okolico med leti 1408 do 1578 je bilo kakih 48. Tudi pri zadnjem l. 1578 se je moralo mesto vdati in so ga Turki razrušili. Pri tem so s sulicami prebodli mestnega sodnika in odsekali mestnim svetovalec glave, o čemer govori tudi Aškerc v svoji Metliški baladi. — 7. Protestantizem se je pričel v Metliki širiti takoj po izidu prvih protestantskih knjig, kar nam priča živahno delovanje hrvatskih in slovenskih protestantov, ki jim je Metlika postala skoraj stalno shajališče. Tu so že l. 1559 Stepanu Konzulu presojali njegov prevod biblije v hrvatski jezik; iz Metlike, tedanjega upravnega središča Bele krajine, so širili protestantske knjige poleg drugih tudi metliški predikanti Gregor Vlahovič, Mihael Matičič, Nikolaj Tuškanič, Ivan Weixler, Stefan Kovačič, Peter Vukmanič in drugi. L. 1581 je bila skoraj vsa Metlika luteranska, dokler ni 1585 komtur nemškega viteškega reda Markvard Egg pregnal luteranskih predikantov iz mesta (Valvasor VII, 454). Protestantizem je odslej v Metliki slabel, vendar je še 1615 protireformacijska komisija našla v mestu 38 luteranov, medtem ko jih je bilo v istem času v Ljubljani samo še 8. (Ivan Steklasa: Protestantizem v Istri, metliški in hrvatski Krajini, Trubarjev zbornik, 76 sl.). 8. Tri fare pri Metliki so tri cerkve v tosalnicah, vasi, poldrugim km oddaljeni od Metlike. Viteški red templarjev je tu v drugi pol. XII. stol. sezidal cerkve in samostan. Ker pa so templarji delovali v interesu oglejske patriarhije, so se morali umakniti nemškemu viteškemu redu, ki je prišel v Belo krajino okrog l. 1236. Duhovniki tega reda pa

so Tri fare — kjer je bila do srede XV. stol. tudi metliška župnijska cerkev — prepustili bosenskim frančiškani, ki so semkaj prebežali pred Turki, sami pa so se umaknili v utrjeno Metliko. L. 1469 so Turki Tri fare požgali, pregnani frančiškani pa so dobili končno zavetje v Novem mestu. — Današnje tri cerkve, ki stoje sredi pokopališča in jih je ljudstvo za časa Valvasorja še imenovalo »Tri templarske cerkve« so bile verjetno zidane v XVI. stol. in so sedaj podružnica metliške župnije. (L. Podlogar: Frančiškani v Beli krajini, IMD, XVII. str. 35—37).

Gorice: del Rosalnic, zahodno od Treh far.

Kamen v zidu z letnico 1236: tega kamna ni mogoče danes več zaslediti. — 9. Kuga je v Metliki morila petkrat (1348, 1510, 1646—47, 1691, 1720—24). Najhujše je bilo v letih 1646—47, ko je pomrlo okrog 1200 prebivalcev in je mesto skoraj popolnoma propadlo. (Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, str. 130; A. Svetina, Metlika, 1944, str. 5). — 10. Zgodbo o ogrskem plemenitašu — puščavniku, ki je živel v leseni kočiji pri Treh farah in si pred povratkom v domovino dal napraviti kopol iz vina in dišav, v kateri ga je zadela kap, je Navratil po vsej verjetnosti posnel iz prispevka »Der Einsiedler in Mütling«, ki ga je v Carnolii 1842, št. 91-92, objavil takratni oskrbnik metliške komende Janez Kapelle. — 11. Hrast: vas na belokranjski strani Gorjancev ob glavni cesti Novo mesto—Metlika, 7 km oddaljena od Metlike. 23. julija 1942 so jo, razen dveh hiš, Italijani požgali in do tal porušili, ker je skupina belokranjskih partizanov v isti vasi napadla italijansko posadko.

— 12. Metlika je kot sedež Metliške marke imela sprva tudi pravico do krvnega sodstva, in sicer nekako do l. 1510, ko je bila za cesarja Maksimilijana I. osnovana služba cesarskega krvnega sodnika, na katerega je potem prešla oblast, izrekači smrtnih obsodbe (Svetina, Metlika, 1944, str. 14, 72). Spomin na lasino krvno sodstvo je današnji Gavgenhrib na zahodu mesta (Navratil: »per galgah«, čez katerega gre cesta iz Metlike v Čmornelji. — 13. Navratilov Zapis je verjetno imel v rokah tudi Prostoslav Kretanov (= Vatroslav Holz), ki v svojih popotnih zapisnikih Potovanje križem domovine (SN, 24. nov. 1883, št. 270) med drugim omenja most, brod in jagnede. V Metliki se sreča z Navratilom, ki mu razkaže mestne zanimivosti in se na sejmju skupaj čudita pestrim žumberškim in marindolskim nošam. O mostu in jagnedih piše: »Most... zagledal je luč sveta l. 1875 (pišeča oz. tiskovna napaka: prav: 1785), dotlej so se bili prevažali Beli Kranjci k Hrvatom v goste na brodu. Dolžina mostova znaša nekaj milimetrov čez 200 celih metrov... Ali tukajšnji most je nekako vode — bojčji, kajti nad polovico ga je na kopnem in kar ga je v vodi, nastavlja naršene grebene proti njemu deročej reki... — Ob cesti... bil je nekot bojda lep drevored; toda okolu 1790. l. prišel je na zeleno mizo Metliške zbornice, kjer ga je tedaj strogi gospodarski odbor z ozirom na preošabno senco, s katero je žalil cesto in njive, obsodil na smrt s sekirjo.«

Vratarčeva hiša, No 155: v začetku XIX. stol. last Matije Derganca; danes hiša Angele Živkovič z isto hišno številko. — 14. Metliški grad je 40. apr. 1792 kupil od zagrebških korarjev »Joseph Sauinschek Burger zu Laybache«, ki je imel takrat v Ljubljani krčmo v Židovski ulici št. 3. (Podatki iz deželne deske v Osrednjem drž. arhivu v Ljubljani). Za grad, ki ga je 1790 močno razdejal požar, je dal 40.000 gld.

Da so 1792 igrali v Metliki Linhartovo Zupanovo Micko, poroča v svojem topotisu Potovanje križem domovine tudi Vatroslav Holz. Z zgornjo letnico bi tako bilo ovrženo mnenje Filipa Kalana, ki pravi, da med leti 1790 in 1848 ni bila igrana nobena slovenska predstava, razen ene same otroške igre Tintček Petelinček (1805) in dveh malovrednih poskusov nemških komedijantov v letih 1806 in 1822. (Novi svet, 1948, str. 361 sl.). — Metliška uprizoritev Zupanove Micke bi bila torej tretja uprizoritev te Linhartove veselice igre na Slovenskem (prvič in drugič je bila igrana v Ljubljani 1789 in 1790) in ji je po dosedanjih ugotovitvah — če odštejemo nepreverjeno uprizoritev v Celju okrog l. 1804 — šele v predpustu 1848 sledila četrta uprizoritev v Vipavi in nato poleti istega leta v Ljubljani. Vsekakor je sumljivo podatka o uprizoritvi te igre v Metliki (glej: Anton Tomaž Linhart, Zbrano delo, I. knjiga, 1950, str. 460; uredil A. Gspan) precej odstranjena, če pomislimo, da je V. Holz črpal podatke iz Zapisa Janeza Navratila, oz. mu jih je posredoval Janezov brat. — Da so v Metliki tega leta igrali Zupanovo Micko, je omenjeno tudi v »Kroniki in zapisniku odborovih sej« metliške Čitalnice, ko je l. 1892 takratni tajnik Davorin Vuksinič odgovoril dramatskemu odseku Sokola v Trstu, ki je Metličane prosil »za izposodo in pripisolevne dramatične igre Zupanova Mிக்கa«, da so knjizico izgubili, da pa so to igro igrali zadnjič l. 1792 in 1870. — 15. Plac (= današnji trg), Požeg in Drage: deli Metlike. — 16. Mestni log ob Kolpi: do febr. 1947 last Metliške meščanske skupnosti, od koder so meščani dobivali les in krmo; danes Državno kmetijsko posestvo. — 17. Navratil omenja le gornje tri požare, vendar je ogenj še dostikrat prizadejal Metliki veliko škodo, tako 1469, 1529 in najhujše oktobra 1705, ko je požar uničil vse mesto z gradom, komendo in cerkvijo vred in se je zaradi silne vročine razrušilo tudi mestno obzidje (A. Svetina, Metlika, 1944, str. 5; L. Podlogar, Požari v Metliki, IMD XVII). Zato so najstarejše

stavbe v Metliki stare komaj nekaj nad 200 let. — 18. Grajska gostilnica na Dragah: h. št. 106, takrat last graščaka Andreja Zavinška. Na istem mestu je bilo l. 1885 sezidano novo poslopje z isto hišno številko, katerega lastnik je danes gostilničar Dako Makar. — 19. Francozi, ki so sredi maja 1809 zasedli Ljubljano, so v avgustu preko Gorjancev prišli tudi v Belo krajino. Istega leta v oktobru so se jim Belokranjci ponekod uprli in jih precej pobili, kar je povzročilo stroge odredbe proti civilnemu prebivalstvu. Ko so bile oktobra istega leta ustanovljene Ilirske province, je bila Bela krajina razdeljena na dva kantona, črnomalskega in metliškega.

Sv. Martin (1. nov.), patron metliške podružnice, ene najstarejših cerkev v Beli krajini (baje iz XII. stol.); danes služi, močno renovirana, za lapidarij Belokranjskega muzeja.

Pungert: ime po gradu Pungertu, na severu Metlike, nasproti cerkvice sv. Martina, kjer je še za Valvasorja stanoval neki Sterniša. Grad je kmalu potem razpadel, ime pa je ostalo. Tu še danes na vsak vuzemski ponedeljek plešejo in igrajo Metličani svoje kolo, rešetca, robcece, most, petelinji boj in nosijo turn. (Glej tudi: F. Marolt, Tri obredja iz Bele krajine, 1936). — 20. Klasunec: oružen, orobkan koruzni storž. Kuplenik, kupljenik: mernik.

V metliški župniji so l. 1817 imeli 509 mlčičev. — O hudi lakoti tega leta: J. Mal, Zgodovina slov. naroda, str. 504-15. — 21. Zadnji odstavek: Nikdar potem... je pripisan kasneje s svetlejšim črnolom.

Friderik Irenej Baraga je bil v juniju 1828 na ovadbo starološkega dekana Jerneja Božiča premeščen iz Smartneza na Gorenjskem v Metliko, kjer je ostal do oktobra 1830. O njegovem nastopu proti pustnim semam na pepelnico 1829, glej tudi: Fr. Jaklič, Misijonski škof Irenej Friderik Baraga, 1931, str. 48. — 22. Baragov rojstni kraj je Navratil zapisal pogrešno; Baraga se je rodil 29. jun. 1797 v graščini Mala vas pri Dobriču na Dolenjskem, od koder se je njegov oče preselil v trebanjski grad, ki ga je bil kupil l. 1799 (Fr. Jaklič, istotam).

O »črnih repih«, t. j. iz volne tkanih črnih pasovih, na obeh koncih razcepjenih na več prevoz, ki so Belokranjcam padale zadržaj po belem, drobno nabranem, kratkem krilu, je Navratil kasneje (Novice, 1879, 391—92) zapisal, da jih je pravzaprav odpravil neki F. G., sodnik iz Krupe. Večkrat sem slišal od mladih praviti, da jih je (odpravil)... Baraga. Pozneje pa sem se seznanil, kakor že vemo, se sodnikom — veseljakom, ki mi je razodel o posebni priliki, da je to pravzaprav njegova zasluga, ter mi pravil tudi na drobno vso to smešno, a vendar verjetno dogodbo (kako je v metliški krčmi nagovoril kmečke fante, naj dekletom v cerkvi zvežejo pasove). Zdaj, ko ga ni več zdavnaj kost pri kosti, razglasim jo sosebno Belim Kranjcam, da bodo vedele, kdo jih je oslobodil nespretnih črnih repov. — 23. Privrščani: prebivalci na suhem kraškem svetu med Metliko in Semicem, ki dobivajo vodo edino iz kapnice.

Od sv. Jurja do Božiča: od 24. aprila do 25. decembra. Obrh: potok, ki izvira v globeli na vzh. strani mesta. — 24. Radovica, Božakovo, Radoviči: vasi sev.-vzh. oz. vzh. od Metlike; prva oddaljena od nje 6, druga 5 in tretja 3 km. Skupna fara vseh teh vasi je bila takrat Metlika (l. 1855 se je Radovica osamosvojila), ki zaznamuje tega leta 179 mrličev. Kužna bolezen, ki jo omenja Navratil, je v mrliški knjigi označena kot »Ruhre«, kasneje kot »Brechrühr« oz. »Durohfall« in je terjala svoje žrtve od 12. julija do 40. septembra 1836. Kar se tiče števila mrtvih na Radovici, Navratil nekoliko pretirava. Vseh mrtvecev z Radovice v gornjem obdobju je bilo 37, največ pa jih je umrlo proti koncu avgusta, ko je v treh dneh 28—30. avg.) pobralo 18 oseb. — 25. Sv. Jernej: 24. avgusta. — 26. Vincencij Vovk, tedanji metliški dekan, je bil Gorenjec (r. 1796 v Gradu pri Bledu, u. 1868 v št. Rupertu na Dolenjskem, kjer je tudi pokopan) in je v Metliki služboval dobrih 21 let (dec. 1835 — apr. 1855). Bil je izrazit gospodarstvenik, saj je v tem času sezidal v Beli krajini dve cerkvi (Suhor, Dragatuš), tri župnišča (Radovica, Suhor, Dragatuš) in dal praviti vrsto podružnic. Za farno cerkev je naročil nove zvonove, novo uro in dal preslikati vso notranjščino. Bil je predsednik metliške podružnice Kranjske kmetijske družbe, zgradil je moderno sušilnico za sadje, osnoval veliko žitnico, iz katere naj bi revali kmetje ob suši in toči dobivali žito, ki pa je propadla v revolucionarnem 1848. letu. Prvi je začel na Kranjskem saditi murve in se pečati s sviloprejo, zgradil je na hribu nad Metliko daleč naokrog najlepšo zidanico »Veselic«, zasajal nove zlahtne trte in slive in sploh mnogo skrbel za »povzdigo kmetijstva, vinstva, svilstva in sadjerejstva«, kot piše o njem njegov kronist Janez Müller (Zgornja Danica, 1872, 303 sl.). V Metliki je poživljal nedeljsko šolo — kjer je že v letih 1828-50 uspešno počeval kaplan Friderik Baraga — in z njegovo pomočjo so Metličani ustanovili godbo. Na velikem kmetijskem avstrijskem zboru na Dunaju l. 1849 so bili štirje odbori in je v »odboru šolskih reči« od Kranjcev sedel z Janezom Bletweisom tudi Vincencij Vovk (Novice 1849, str. 52 sl.). Bil je med prvimi naročniki Novic in je svojemu očetu, umrlemu 1842 v Metliki, dal vzditati v steno gornje cerkve pri Treh farah nagrobnik z zanimivo reliefno podobo. Pod košatim drevsom spi mož v tedanji noši, pod napisom v

Bohoričici pa je vrezano v kamen kmečko orodje: cepec, senene vile, plug, lopata, gnojne vile, kosa, grablje, sekira in kladivo oz. bat. Verzi na spomeniku, ki jih je Vovk verjetno sam sestavil, povedo:

Ozhe v'miru Boshjim pozhivajte!
Roka neutrudena miruj!
Shive vere rajfki fad vsihivajte
S'ljuzhjo vezhno Bog vaf ofrezhuj.

Bratovščina Kristusovega Telesa (Bruderschaft Corporis Christi zu Möttling) je bila stara cerkvena ustanova in se omenja že l. 1562, ko je mestni svet ugovarjal banu Petru Erdedu, ki si je v Metliki prilastil proštijo bratovščine Kristusovega Telesa in jo hotel izročiti protestantskemu predikantu Gregorju Vlahoviču (Dimitz, Urkunden zur Reformationsgeschichte Krains, 1540—1654, Laibach 1868). Bratovščina je kasneje prenehala in jo je 8. marca 1837 spet priklcal v življenje tedanji metliški župnik, dekan Vincencij Vovk. Društvo je obstajalo do 1945. leta, ko je šlo še 29 članov. V zadnjih letih je imelo docela značaj pogrebne družbe in je skrbelo za pokop svojih članov in njihovih svojcev. Bratovsko skrinjico, listine in poslovne knjige hrani danes Belokranjski muzej v Metliki.

Sv. Rok: metliško pokopališče. — 27. Drašiči: vas 6 km vzh. od Metlike — 28. Sternišče: južni del Metlike ob glavni cesti.

Jurjovičeva hiša, No 33: takrat last Jožefa Majzla, danes hiša Antona Rajmerja.

Sokljetova hiša, No 148: tedanji lastnik je bil Janez Malevič; hiša je l. 1937 pogorela.

Cerničeva hiša, No 147: Hiša je še danes last Cerničevih; takratni gospodar je bil Nikolaj Cernič. — Vse tri hiše imajo še danes iste številke. — 29. Nad vrati pokopališke cerkve sv. Roka je dal Vovk vklesati v kamen:

IVBILEMVVS DEO NIXI AVXILIO SANCTI ROCHI

(= Slavimo Boga s pomočjo svetega Roka). Kronogram pove letnico zidanja: 1843.

Trifarško zgornjo cerkev, posvečeno Zalostni Materi božji, je preslikal slikar Josip Egartner (1809—1849) iz Kranja (SBL, I. str. 150), kar pove napis na zadnji steni nad korom:

ISTA FVIT PRIORI OLIMPIADE RENOVATA
EXORNATAQVE NVNC VERO
A IOSEPHO EHGARTNER COLORATA.

Kronogram da letnico 1842, medtem ko jo je Navratil pomaknil za leto naprej. Steska navaja (SBL, I. str. 150), da je to cerkev Egartner preslikal l. 1834-35, kar je napačno, prav tako kot je zavoljo površno prepisanega kronograma napačna letnica 1837 v metliški župnijski kroniki. — 30. O tej plesni prireditvi poročajo tudi Novice, 1844, str. 146.

Bojanci: vas, 46 km južno od Črnomlja, edina srbska pravoslavna naselbina v Sloveniji, ki jo je v XVI. stol. ustanovil Jurij Lenkovič. Ljudje, ki deloma še žive v starih

družinskih zadrugah, nosijo bogato vezeno ljudsko nošo, v kateri še vedno »kolajo« kolo na dan sv. Save, na vuzem, Jurjevo, Na Ivan dan in na badnjak. — 31. O tem poročja v Novicah dr. Ojrell v dopisu »Letašnji židni pridelk na Krajskim« med drugim: »V Ljubljanski kresii se je letas 11 židorejnikov z rejo židnih červov pečalo, ki so 196 funtov mešičkov pridelali; v Novomeški kresii pa, kar nam znaniga sta le dva červiče redila in 91 funtov dobila. Med temi židorejniki zaslužita dva posebno imenovana biti, zato ker sta židorejo k lepimu izgledu svojih sosedov in z velikimi potroški pričela, namreč: gospod V. Vovk, tehant v Metliki, in gospod J. Valenčič, kaplan v Senčurju poleg Kranja.

Gosp. tehant Vovk se že več let pečajo z rejo murvinih dreves, in so letos sami 80 funtov lepih židnih mešičkov pridelali. Letá lep izgled je boje med belimi Krajnci tako veselje do židne reje obudil, da so cele soseske sklenile po svojih občinah (gmajnah) verte napraviti, in jih po nauku gosp. tehanta z murvinim semenam posejati.« (Novice, 1845, str. 148).

»Prvo kranjsko svilno društvo v Metliki« je bilo ustanovljeno 1868. Tri leta kasneje vidimo iz njegovega naznana, da bo podelilo darila v denarju učiteljem, zaslužnim za razširjenje sviloreje. (Novice, 1871, str. 58).

Kraj za sv. Rokom se še danes imenuje »murvež«. — 32. Vipavčeva pristava: Janez Vipavec, lastnik hiše št. 28, danes last Amalije Sturm.

Hiša Jureta Krašovca pri sv. Martinu: te hiše danes ni več. — 33. O znižanju vojaške službe glej tudi Novice, 1845, str. 33, 57. — 34. Na sv. Frančiška dan: Frančišek Serafinski, 4. oktobra.

Zvonar Samassa: Anton Samassa (ok. 1798—1883), ljubljanski zvonolivar, dober prijatelj Prešerna, ki mu je napravil več napisov za zvonove njegove livarne (Kadrič: Prešernov album, 1949, str. 295). Da bi bofroval metliškemu napisu, ni verjetno.

Bočka: naselje s tremi hišami, ki so raztresene ob dveh cestah, 1—2 km pred Metliko. — Hradi: vas, 7 km oddaljena od Metlike.

Veljali so (zvonovi): Navratil ne navaja cene, ki pa jo izvemo iz Novic, 1846, str. 176. Tudi napis na zvonu je Navratil napačno zapisal in dobimo, če seštejemo njegove rimske številke le letnico 1837. Neznani noviški dopisnik je podatke prevzel po prispevku J. Kapelleja v 86. listu Illyr. Bl: »... Ze večkrat pohvaljeni zvonar gosp. A. Samassa se je spet praviga umetnika skazal in Metličanam tri nove zvonove vhl, ki tako soglasno in milo pojo, de ga krog in krog ni lepsiga zvonjenja. Na velkim, 42 centov in 74 funtov težkim zvonu, ki je sv. Mihelu posvečen, se bere naslednji nadpis, ki v velikih črkah kaže leto, ko so bili zvonovi liti:

Bogate Vlnske Letne V zahVaLo,
SIM tI o Bog te fare Dar,
In ko V nebjV bo se V zLo Vro gnaLo,
TI šlbe toČe nas obVar.

Vsi stroški skupej so znesli 5000 gld. Napis je verjetno (po ljudskem pripovedovanju) sestavil Vovk sam. Oba večja zvonova so v prvi svetovni vojni prešli v topove.

O NAJSTAREJSEM NAPISU IZ EMONE

JARO SASEL

Odlomek gradbenega napisa AIJ 170a, datiran v pomlad leta 15 po n. št., je najstarejši pisani dokument iz Emone, dokument o obzidju, ki sta ga zasnovala cesarja *Augustus* in *Tiberius* in ki je več kot za 500 let določalo mestu urbanistično podobo, pa še danes ni brez vpliva nanjo. Po 65 letih proučevanja in dopolnjevanja njegovega besedila — najden je bil leta 1889 — je na mestu, dati kratek obračun o spomeniku ter očrtati njega historično problematiko.

Prvo objavo napisa je podal A. Müllner, MZK NF 15, 1889, 272 n. 228b, Fig. 24, kjer se je omejil na reprodukcijo ohranjenega besedila, ki ga pa še ni dojel v vsej globini in pomembnosti. Kmalu nato, l. 1895, ga je privzel O. Hirschfeld v CIL III 10768. Na idejo, povezati 5. vrstico z emonskim obzidjem sicer ni prišel, je pa besedilo dopolnjeval epigrafsko že povsem zaključeno: [*Imp. Caes. divi f. Augustu[s pont. max.] | imp. XXI trib. pot. | XXXVII pate[r patriae] | et Ti. Caesar Aug[ust]i f. Aug[ust]us pont. max.] | [cos. II imp.] VI trib. potest. XV [?] | [. . . .] dederunt. Dopolnitev je rahlo nedosledna (2 *pot.* : 4 *potest.*), omembo konzulata v 2. vrstici je izpustil, ker bi bilo po njegovem mnenju zanjo premalo prostora. Dovolj pa se mu je zdelo prostora za omembo *pont. max.* koncem 3. vrstice. To službo je prejel Tiberij 10. marca l. 15 po n. št. V komentarju navaja Hirschfeld E.*

Sl. 1. Odlomek cesarskega — prejkone gradbenega — napisa (AIJ 170 b, shranjen v Narodnem muzeju, Ljubljana), najdenega v emonski insuli IV na Mirju. Od besedila je ugotovljivo le naslednje: - | | - C|aesar | - | | - po|nt(ife)x max(imus) | - | | m| - |.

Bormannovo ustno opozorilo na slično zasnovani gradbeni napis ariminskega mostu CIL XI 367 = ILS 113 *Imp. Ca[el]sar divi f. Augustus pontifex maxim. cos. XIII imp. XX tribunic. potest. XXXVII p. p., | Ti. Caesar divi Augusti f. divi Iuli n. August. pontif. maxim. cos. IIII imp. VIII trib. potest. XXII dedere*, kjer je Augustova titulatura podana po stanju ob njegovi smrti, Tiberijeve pa iz l. 21. Tedaj je namreč bila gradnja mostu po Bormannovem mnenju dokončana. Dalje opozarja Hirschfeld na možnost dopolnitve konca 4. vrstice *p(ater) p(atriciae)*, češ da bi v Emoni ne bili takoj izvedeli za Tiberijevo odklonitev tega naslova,¹ in kaže s tem ter predvsem s privzemom Tiberijevega pontifikata v besedilo, da datira spomenik v l. 15 po n. št., čeprav se za dopolnitev tribunicijske oblasti ne more prav odločiti.

Ob pripravljalnih delih za publikacijo *Römische Strassen und Befestigungen in Krain* (Wien 1899) je vzel napis v pretres tudi A. v. Premerstein in že dokaj razločno domneval to — MZK NF 25, 1899, 95 — kar sta kmalu nato skupaj s S. Rutarjem zapisala v omenjenem delu, p. 10, da je namreč odlomek gradbeni napis emonskega obzidja; cf. tudi CIL III p. 2328²⁶. Premerstein-Rutarjeva dopolnitev teksta se od Hirschfeldove razlikuje le v treh točkah: 3 *et* izpuščata, prva pa dopolnjujeta *divi Augusti f.*; 4 število opravljanih konzulatur puščata prazno, ker se ne moreta odločiti med *II* in *III*; določno dopolnjujeta *murum et turres dederunt*. Dejstvo, da dopuščata možnost dopolnjevanja Tiberijeve tribunicijske oblasti od *XV* do *XVIII*,² pa kaže, da se v kronološke probleme napisa nista spuščala.

Kronološko opredelil je napis šele O. Cuntz o priliki, ko je W. Schmid odkril v območju insule IV na Mirju odlomek cesarskega napisa AIJ 170b. Že W. Schmid sam, JfA VII 1914, 196, je domneval, da spada odkriti kos vsebinsko nekako k staremu fragmentu AIJ 170a. O. Cuntz ib. p. 195 ss., je njegovo idejo prevzel in novo odkriti odlomek vključil v svoj risani poskus rekonstrukcije besedila, prepričan, da tvorita oba

AIJ = V. Hoffiller — B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien I*, Zagreb 1938. CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum*, Berolini 1863 ss. ILS = H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, Berolini 1892—1914. MZK = *Mitteilungen der Zentralkommission für Erhaltung und Erforschung der Denkmäler*, Wien. N = *Kmetijsko-rokodelske novice*, Ljubljana.

fragmenta vsebinsko enoto, čemur je pritegnil tudi B. Saria, AIJ 170a in b. Izpeljava Cuntzeve časovne opredelitve napisa v mesec maj l. 15 po n. št. sloni na dejstvu, da omenja CIL II 4905-ILS 152, miljniki v Hispaniji,³ Tiberija kot *imp. VII* in hkrati še na dolžnosti *trib. pot. XVI*, ki jo je prejel 1. jul. 14 in je trajala do 31. jun. 15; medtem ko kaže obravnavani napis, da je bil še *imp. VI*, ko je prejel dolžnost *pont. max.*, to je, 10. marca l. 15. Torej je postal *imp. VII* med marcem in junijem l. 15.

Cuntzeva datacija je vsekakor dobro utemeljena⁴ in točna. Drugo vprašanje pa je, če fragmenta AIJ 170a in b res spadata skupaj. Schmid, Cuntz in Saria so to domnevo utemeljevali z argumentom, da je bilo enakih, na raznih mestih gradnje vzdanih napisnih plošč slej ko prej več, da so se oblikovno med seboj lahko razlikovale, ne pa tudi vsebinsko. Pri tem so poudarjali, da se fragmenta med seboj neznatno razlikujeta po velikosti črk. Toda razlike med odlomkoma so v resnici večje. Različna je tudi tvarina kamenine, profilacija roba, oblikovanje črk in pik. Vendar je domnevana razmnožitev gradbenega napisa teoretično možna in v epigrafiki večkrat izpričana. Toda pri poizkusu, da bi napis dopolnil oziroma izoblikoval tako, kot si ga je moral kamnosek na prazno ploščo, preden je začel klesati — seveda po merilu, ki ga je nakazoval ohranjeni fragment AIJ 170a in izhajajoč iz nedvomno fiksnih vrstic — se je pokazalo, da odlomka AIJ 170b nikamor ni mogoče vstaviti in ohraniti pri tem hkrati merilo in sorazmerje. Da je Cuntzu na slabi skici to uspelo, se je moral zahvaliti netočnemu in nesimetričnemu risanju, ki je že na prvi pogled opazno.⁵

S fragmentom AIJ 170b pridobi *Emona* le nov cesarski, prejkone gradbeni napis. Oblikovanje črk — kolikor bi se samo nanje bilo dovoljeno opreti — bi kazalo pri njem, da pripada oficialni klesarski tehniki iz sredine ali pa druge polovice 1. stol. (sl. 1). Fragment v tej redakciji teksta, kot jo podaja 170a, formalno ni mogel biti združen z njim, zato sem ga v risani rekonstrukciji izpustil. Vendar se s tem, da izločimo Schmidov fragment AIJ 170b, dopolnjevanje teksta ne izpremeni, čeprav smo odstranili zatrdno omembo *pont. max.* Da je bil pontifikat na napisu vendarle omenjen, kot so v ostalem predpostavljali vsi od Hirschfelda dalje, kaže analiza 4. vrstice, kjer je iz formalnih vzrokov nemogoče pogrešati črki *p. m.*, niti kaj drugega dostaviti. Poleg tega ne vidim prave možnosti, da bi mogel biti kamen postavljen v tistih treh mesecih l. 14, ki po Augustovi smrti za zidanje še preostajajo in ki so hkrati meseci upora panonskih legij,⁶ ne glede na to, da bi si bilo slovesno dokončanje gradnje obzidja v mesecih žalosti v imperiju težko zamisliti.

Kamnoseško verno obliko rekonstrukcije⁷ napisa AIJ 170a prinašam na sl. 2. Sprememba besedila je neznatna; v 1. in 4. vrstici je zaradi vrstične simetrije potrebno dopolnjevati *p. m.* in ne *pont. max.*,* v 5. vrstici pa tako dopolnitev narekuje prostor. Da je dopolnjevanje na mestno obzidje v tedanjem času edino možno, je skoraj nemogoče dvomiti, ker drugih zidanih gradenj, posebno v takem razmerju kot ga nakazuje monumentalnost napisa,⁸ ni bilo; pa

* K okrajšavi *p(ontifex) m(aximus)* cf. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*⁴, Paris 1914 ter n. pr. AE 1951, 207 (Klavdij), dalje, napise na novcih itd.

Slika 2. Rekonstruiran gradbeni napis emonskega obzidja, ki je datiran v spomlad l. 15 po n. št. (CIL III 40768, add. p. 2528²⁰ = AIJ 170 a). Odlomek — shranjen v Narodnem muzeju v Ljubljani — je bil najden na vzhodni strani današnjega Trga francoske revolucije. [*Imp(erator) Caesar divi f(ilius) Augustu[s] p(ontifex) m(aximus)*] | [*co(n)s(ul) XIII imp(erator) XXI trib(unitia) potest(ate) XXXVII pater patriae*] | [*Tiberius) Caesar divi Augusti f(ilius) Augustus*] | [*p(ontifex) m(aximus) co(n)s(ul) II imp(erator) VI trib(unitia) potest(ate) XVI*] | [*murum turresq(ue)dederunt*].

Kliše last Mestnega muzeja v Ljubljani. Risba: Z. Kores

tudi najdiščna lega odlomka — nedaleč od pristaniščnih vrat v Emoni — bi to odločilno podpirala.

A. Müllner, MZK NF 15, 1889, 272 Fig. 24 (Laibach), objavlja na shematičnem tločrtu emonskega obzidja in okolja s črko »b« zaznamovano najdišče obravnavanega napisa (AIJ 170a) s pripombo »Deutscher Platz«; vendar je točka »b« narisana na Gosposki ulici in sicer — aproksimativno prenešeno na današnjo situacijo — ob vzhodnem robu ceste med glavnim poslopjem SAZU ter Salendrovo ulico. Nasprotno, je točka »c« (najdišče AIJ 166) narisana na nekdanjem »Nemškem trgu«, danes Trgu Francoske revolucije, nosi pa pripombo »Herrengasse«. Obe črki sta torej zamenjani. Tiho korekturo je izvedel že B. Saria II. cc. Nedvomno je bil spomenik AIJ 166 najden, kot opozarja J. Mal, o priliki polaganja mestnega vodovoda v tem mestnem predelu, to je med leti 1888, ko je bilo delo sklenjeno (N p. 235) ter 1890, ko je bilo končano (N pp. 200, 214, 247). Ob isti priliki je moral biti izkopan tudi AIJ 170a. Najdišče odlomka emonskega gradbenega napisa je treba torej lokalizirati na tisto mesto v Müllnerjevem načrtu, kjer vrisuje črko »c«.

V toliko se da napis sam dopolniti. Drugo vprašanje pa je, kakšno je bilo ozadje in okolje, v katerem je delo, ki ga napis izpričuje, vzniknilo, saj se historičnih vprašanj v zvezi z njim še nihče ni dotikal, tako so se doslej vsi ukvarjali zgolj z dopolnjevanjem besedila. Zato naj služijo naslednje misli kot doprinos h gradivu za obsežnejši oris najzgodnejšega dogajanja v Emoni in njenem območju.

Emona v antični literaturi ni omenjena niti v toku operacij, ko je Oktavijan zasedal Dinarsko višavje in Posavje, niti — kar je presenetljivejše — ob času delmatsko-panonskega upora, čeprav je tedaj že obstajala kot rimska postojanka. To predpostavlja B. Saria, GMDS 20, 1939, 122, ko piše, da je prejkone okoli l. 15 pred n. št. postala vojaško taborišče. Vkljub nelatinskemu imenu, ki ga naselje nosi, in vkljub prazgodovinskim najdbam, ki so v njem odkrite, je *Emona* v nekem smislu vendarle šele rimska stvaritev; kajti prazgodovinske najdbe so v gostejši meri v njej izpričane le za obdobje starejše železne dobe, medtem ko so zelo sporadične za mlajšo železno dobo in šele nato, po tej cezuri, hipoma nastopijo številni rimski ostanki iz augustejskega obdobja. Rim je do kraja ocenil ekonomsko in strateško vlogo tega prostora. Točno časovno fiksiranje ustanovitve Emone

oziroma domnevanje njenega obstoja v tej ali drugi fazi augustejskega obdobja pa bi bilo na osnovi arheološkega materiala v tem trenutku težko zagovarjati. Saj niso še poznane analize stotine pridevkov v emonskih grobovih; izolirane novčene najdbe, ki iz Emone sicer obstajajo, so v tem pogledu brez pomena, dokler jih ne opazujemo kompleksno; stratigrafski podatki s tega vidika še niso vrednoteni. Pri današnjem stanju preiskovanja bi se dalo najprej dokazati le, da je nedvomno obstajala ob času delmatsko-panonskega upora. Saj bi tak dokaz nudilo že dejstvo, da sta August in Tiberij dala naselju obzidje, kar bi izpričevalo, da so obstajale med vladarjem in naseljenci že predhodne vezi. Te vezi bi se lahko bile spletle n. pr. prav v toku upora, ko so uporniki zasnovali čez *Nauportus* in *Tergeste* vpad v nezaščiteno Italijo.⁹ Tiberij je moral tedaj naglo odposlati XX. legijo¹⁰ z nalogo, da vzdrži na Kraških vratih do prihoda glavnine. Če bi predpostavili, recimo, da so v tem trenutku tukajšnji naseljenci — predvsem Italiki — izkazali Rimu kakršnokoli korist, jo je Tiberij vsekakor moral visoko vrednotiti.¹¹ Sicer pa je jasno, da bi bilo spričo stalne nevarnosti vpada upornih v Italijo vprav neverjetno, če bi bila ravno najkočljivejša pozicija v toku upora brez zasedbe, ne glede, da je hkrati lahko služila še kot etapna postaja za dovoz rezervnih enot in prateža iz Italije.¹² Če pa je bila v tistem času celo taborišče ujetnikov,¹³ je njen obstoj nedvomno dokazan in bi bilo s te strani jasno, da je morala imeti vojaško zasedbo. Omeniti pa je treba vsekakor še dejstvo, da so morale enote panonske vojske v območju Ljubljanske kotline nemudoma po uporu zgraditi ceste in mostove.¹⁴ Podobna dela je dal izvesti Tiberij tedaj v Bosni.¹⁵ Zakaj? Zato, ker je vprav *tok upora* pokazal strateško gospodarske slabosti obeh važnih in prehodnih ozemelj, če nimata dobrih transportnih možnosti.¹⁶ S temi argumenti bi bila torej oprta misel, da je — prvič — *Emona* kot rimska postojanka obstajala že v toku delmatsko-panonskega upora in — drugič — da je tedaj morala imeti vojaško zasedbo.

Kot je iz napisa razvidno, je bilo emonsko obzidje dograjeno spomladi l. 15 po n. št. Legija XV. *Apollinaris* se je po dosežanju sklepanju pojavila v Karnuntu nekako v prvih letih Tiberijeve vlade.¹⁷ Vendar kaže mnogo razlogov, da že preje. Kajti v času, ko je bil obravnavani napis redigiran, je v Emoni več ni bilo, ker bi postalo sicer troje stvari nerazločljivih. Prvič, da bi ob-

zidje zgradila, ne pa na gradbenem napisu tega kakorkoli označila. Drugič, da bi bila — komaj bi si bila zgradila emonsko taborišče — predstavljena v *Carnuntum* in se tam ponovno obzidala,¹⁸ da bi torej gradila dvoje taborišč zapored. Tretjič, so tako stilizirani napisi karakteristični za dela, ki služijo civilnim potrebam.¹⁹ Torej je upravičen in tudi logičen sklep, da obzidja ni zgradila vojska in torej bi teoretično bila legija lahko že takoj po uporu predstavljena iz Emone v *Carnuntum* za zaščito kočljive postojanke. Saj je bila strateška nujnost, da je bil *Carnuntum* vsaj takoj ko mogoče spet polno zaseden²⁰ — najverjetnejše, da z emonsko legijo, ki je v njem pozneje skozi pol stoletja neprekinjeno izpričana. In še to. *Manipuli* bi ob času Augustove smrti ne bili *Nauportum missi*,²¹ ampak nedvomno *Emonam*, če bi bila *Emona* tedaj še važna trdnjavska točka.

Našteta dejstva bi mimo navedenega govorila še v prid misli, da je nekdanje legijsko taborišče *Emona*, ki je služilo v toku upora prejkone tudi kot taborišče za ujetnike in kot etapna postaja, postalo *eo ipso* važno začasno tržišče sužnjevi in siceršnjega vojaškega materiala; in — ko jo je posadka zapustila — da se je naravno preobraževalo v ugledno tržno naselje. Dejstvo, da je postojanka na pragu Italije že tako zgodaj lahko pogrešala legijsko zaščito, izpričuje, da sta August in Tiberij naseljenecem popolnoma zaupala in da nevarnosti — po zadušenem uporu — s te strani vobče nista več pričakovala.

OPOMBE

1. Suet. Tib. 26. 67. Tac. ann. 1,72. 2,87. — 2. trib. pot. XV sploh ne pride v poštev, ker se mu je iztekla že 30. jun. 1. 14. po n. št. — 3. Imp. Caesar divi Aug. f. Aug. cos. II | trib. potest. XVI | imp. VII pont. max. m. II. Imp. Caesar je prejkone netočno čitanje za Tib.

Caesar kot meni Hübner; cf. k temu ILS 151. — 4. Cuntzevo nedvomno identično argumentiranje, na katerega opozarja A. Stein, PIR² II 941 p. 225, in ki je izšlo v Korr. Bl. d. Gesch. Ver. 60, 1912, 412 ss., mi ni bilo dostopno. V zvezi s kronološkimi vprašanji, ki jih Cuntz v JfA rešuje, daje tudi kratek pregled dotedanjega dela na njih ter fiksira termine Augustove trib. pot. XXI in Germanikove 2. imperatorske aklamacije. — 5. L. c. fig. 6. — 6. Tac. ann. 1, 16 ss. — 7. Risala Kores Zalika, stud. archit. Brez najmanjšega dvoma točno dopolnjene črke so senčene, medtem ko je original fotografiran. Žal se je koncem 3. vrstice vrnila neljuba pomota, prva hasta srednjega u v besedi Augustus je na prelomu še opazna (to je vidno tudi na fotografiji), v risbi ni označena. — 8. Cuntz o. c. 196 računava velikost plošče 320 × 79 cm. V omembo obzidja niso dvomili niti S. Rutar, A. v. Premerstein, W. Schmid in O. Cuntz in tudi ne B. Saria l. c., čeprav je ta rahlo skeptičen, cf. tudi Laureae Aquincenses I 1958 (= Diss. Pann. II 10) 252. V studiji, ki jo pripravljam, bom pokazal, da sta pravzaprav ta napis in pa dejstvo, da je *Emona colonia*, elementa, ki se medsebojno podpirata. In s tem bo dokončno zavrnjen dvom, da bi se napis morda le ne nanašal na obzidje. Tudi sam sem se pri analizi dokaj časa nagibal k mnenju, da bi napis izpričeval most čez Ljubljnico. Z navedenim pa je to postalo neverjetno tudi brez ozira na dejstvo, da bi bil napis oziroma vsaj ohranjeni večji fragment prenešen po dokaj strmem bregu Ljubljnice navzgor in potem zavržen in da bi od zidanega mostu do danes ničesar ne ostalo, ko so se ohranili slej ko prej celo piloti lesenega mostička, cf. R. Ložar, GMDS 16, 1935, 127 ss. — 9. Vell. II 110, 4. — 10. Vell. II 112, 2. — 11. V tem je lahko delno tudi vzrok za gradnjo obzidja. — 12. Cf. Vell. II 111. Ta material se namreč ni dovažal preko Jadrana v Dalmacijo, ampak po kopnem v Panonijo. *Octavianus* je 40 let poprej — prišedši po morju — lahko začel zasedanje osrednjega Balkana iz Senja; na poti od Senja do Siska so ležala tudi glavna oporišča alpskih Japodov, tedaj najtrših in najbolj zagriženih rimskih nasprotnikov. Ni pa mogel te poti uporabiti v letih 6–9, ko je bil centralni del Bosne vrelišče upora, ko so bile vezi med Dalmacijo in Panonijo več kot problematične; medtem ko je bila pot iz Akvileje čez Kraška vrata relativno lahka, kratka in varna. Pa tudi logično je, da se je dovažal material iz severnoitalskih skladišč preko Emone v Tiberijev glavni štab, Siscijo, in se že spotoma razdeljeval na *hiberna* in druge postojanke. — 13. Tako interpretirajo napis CIL III 3224 iz območja Sirmija, [] cemaes Licca[] | f. Amantinus ho[] | sef annorum dec[e]m gente Undius | centuria secun[] da in flumen per | it Hemonam posu | ere Liccaus pate | r Loricus et Lica | ios cognati, C. Patsch, RE s. v. Emona; W. Schmid, JfA VII 1914, 64; B. Saria. — 14. Tac. ann. 1, 16. — 15. CIL III p. 407 in n. 3198-3201, 10156 s. Ballif-Patsch, Römische Strassen in BH, Wien 1895, 55 s. Bauer, AEM XVII 1894, 143 s. M. Abramčič, VAHD 49, 1926-27, 139-153. — 16. J. Šašel, Ziva antika 3, 1953, 263 s. — 17. Lit. navaja n. pr. B. Saria, GMDS 20, 1939, 126 op. 69. Cf. tudi E. Swoboda, Carnuntum² 1953, 194 s. op. 27. — 18. E. Swoboda ib. — 19. CIL III 2907 = ILS 5536 (Iader), CIL III 3117 (Rab), Inscr. It. X 4, n. 20 in 21 (Tergeste), CIL XI 6219 (Fanum Fortunae), CIL XII 3151 (Nemausus) itd. — 20. Čeprav je sklenil nedvomno ugoden dogovor z Maroboduom, se Tiberij nanj ni mogel zanešati — cf. Tac. ann. 2, 45; Gardthausen, Augustus 1/3, 1170; Šašel o. c. — ker bi stavljali preveč na kocko. Ritterling, RE XII 1749 stavlja ustanovitev taborišča v Karnuntu celo na pričetek našega letoštetja, kar je bolj logično, dasi še ne dokazano, kot opozarjata B. Saria l. c. in E. Swoboda l. c. — 21. Tac. ann. 1, 16, ob itinera et pontes et alios usus.

O ZDRAVNIKU FLORIJANU SENTIMERJU

DR. MILENA URŠIČ

Bilo je sredi zime 1786. leta: tedaj se je 6. februarja¹ kleparskemu mojstru in kranjskemu hišnemu posestniku Florijanu Sentimerju, ki je bil baje Francoz,² in njegovi ženi Uršuli Kroll rodil sin. Dvanajst let pozneje je deček zapustil rodno mesto Kranj in se napotil v ljubljansko gimnazijo:³ nadarjen in priden, je tu prav dobro napredoval ter prejemal nekaj let tudi cesarsko štipendijo. Prav v teh šolskih klopih je našel součenca, ki mu je postal in ostal prijatelj vse življenje, čeravno se jima je le-to izoblikovalo v izrazito nasprotje: razgibano, pestro, je pognalo Sentimerja po skoro vseh evropskih deželah; prijatelju Urbanu Jerinu,⁴ poznejšemu profesorju bogoslovja in stolnemu dekanu pa odmerjalo enolične dneve v mirnem zatišju rodnega mesta Ljubljane. Filozofski študij v Ljubljani je 1804⁵ zaključil njuno skupno pot. Morda sta že tedaj gojila zanimanje za medicino — Jerin si je za poklic vsekakor ni izbral, a je postal vnet homeopat. Sentimerja pa je medicina zvalila 1805 na Dunaj, kjer je bil učenec Prochaske, profesorja fiziologije; le-tega se je še čez tri desetletja hvaležno spominjal kot »svojega nepozabnega učitelja«. Tujina Sentimerja ni popolnoma zajela. Rad je poiskal domačega človeka, zlasti starejšega Kopitarja, ki je bil prišel za njim na Dunaj, in dr. Jakoba Zupana; ta je »pofrancoznjenemu Iliru« pozneje celo posvetil eno svojih pesmi.⁷ V njihovi družbi je bil tudi pesnik Janez Anton Supanžihz, ki je medicincu tu in tam pomagal iz denarne zadrege. Proti 1810 je Sentimer končaval svoj študij na Dunaju.⁸ Tedaj se je v njem zbudila nemirna kri. V nemalo začudenje svojih prijateljev je pošteno povrnil vse svoje dolgove. Le Supanžihzu je, kakor poroča⁹ ne brez humorja Kopitar, »en majhin dolg raji na sa santé sapil«. Nato je odpotoval na Bavarsko,¹⁰ da bi se odpravil na Špansko.¹¹ Ali je spotoma spremenil svoj načrt? Ga je zamikal Heidelberg¹² tako zelo, da je ostal v tem mestu in si ondi poglobil znanje? Ga je lastna želja ali zunanja prilika napotila tudi v Pariz?¹³ Je podlegel navdušenju za Napoleona ali ga je tok časa uvrstil v »veliko armado«, da je vanjo vstopil kot polkovni zdravnik?¹⁴ Vemo le to, da je prav s to armado odšel iz Pariza, hodil po Evropi in prišel 1812 v Rusijo.¹⁵ V Moskvi je bil priča strahotnemu Napoleonovemu porazu, vendar odslej ni več vezal svoje usode na po-

gaženo francosko armado. Ko se je le-ta dokončno umaknila iz Rusije, je Sentimer ostal v Moskvi in si ustanovil dom: poročil se je z Rusinjo.¹⁶ Prilagodil se je ruskim razmeram: svoji doktorski diplomii je pridobil ruski grb in podpis ruskega ministra za uk.¹⁷ Poklic ga je vodil v različna ruska mesta: leta 1813 je bil v vojni bolnici v Orelu,¹⁸ kjer je odkril zanj tako važni Ellrodinov rokopis,¹⁹ ki mu je postal smernica za poznejši način zdravljenja kolere. Kje je živel, kako delal sledečih sedemnajst let, ni mogoče dognati. Leto 1830 ga je zateklo v kijevski guberniji, v mestu Radomislju.²⁰ Tu se je začel teoretično baviti s kolero, ki je tedaj začela svoj pogubonosni pohod iz Azije v Evropo. Sentimer omenja,²¹ da je 20. okt. istega leta nekaj spisal o tej strašni bolezni. Leta 1831 se je kolera že pojavila v Moskvi. Morda so Sentimerja poklicali v metropolo, morda je sam želel pomagati: še isto leto ga najdemo spet v Moskvi.²² Trdo delo ga je zajelo tako zelo, da ni mogel najti ne prilike ne časa, da bi bil ohranil zvezo z domovino. Tudi njegov ožji rojak Mihael Pagliaruzzi pl. Kieselstein,²³ ki je po poslaništvu korespondiral s Sentimerjem,²⁴ je ostal brez vesti o njem. Ni čuda, da se je v Ljubljani raznesla novica, da je zdravnik podlegel koleri. Čisto iz trte novica le ni bila. Bolezen sicer ni bila napadla Sentimerja samega, pač pa njegovo družino: ko se je bil namreč še isto leto preselil spet iz Moskve v Saratov,²⁵ sta mu zbolela dva sinova in še tedaj trinajstletna hčerka. S skušnjami, ki si jih je v zdravljenju kolere nabral predvsem v Saratovu, se mu je posrečilo pozdraviti svoje otroke. V Moskvi kolera tudi sledeči dve leti še ni bila zatrta. Zato je Sentimer 1833²⁶ začel misliti na to, da bi izdal priročnik za zdravnike in nezdravnike, ki bi v sili mogli pomagati bolnikom zoper kolero. Neznano ostaja, — še prijatelj Jerin tega ni vedel — kdaj je bival v okrožnem mestu P. v S...ovski guberniji,²⁷ kdaj bi se bil preselil v St. Petersburg.²⁸ Neznana ostaja zaenkrat tudi letnica njegove smrti: gotovo je le, da je bil 1836 še živ.

Leta 1836 je namreč Sentimer izdal v nemškem jeziku knjižico, ki jo je bil 1833 začel pisati (strani 19—44), v drugi polovici 1835 nadaljeval in končal, z naslovom Die Cholera heilbar! Na 131 straneh v 8° obravnava doslej znane in objavljene metode zdravljenja, njim nasproti postavlja in ob-

razloži svoj lastni učinkoviti način, uporaben za zdravnike in nezdravnike. Avtor se označuje za praktičnega zdravnika v St. Petersburgu, dodaje kratek izrek iz sv. pisma. Knjižica je z letnico 1836 izšla v Quedlinburg u. Leipzig, ker bi jo bila na Ruskem — kakor trdi avtor — cenzura ali popolnoma zatrla ali vsaj okrnila.

Sklicujoč se na svojo tridesetletno zdravniško prakso in štiriindvajsetletno temeljito poznavanje ruskega življenja, ruske in saške najvišje medicinske oblasti, pretresa metode posameznih tedanjih zdravnikov, ki so skušali ugnati kolero. Najostreje napada Sentimer angleške zdravnike in vse anglo-mane, a tudi nemški profesorji medicine (n. pr. Benezenber v Düsseldorfu, Lüders v Kielu, dr. Fleischmann na Dunaju) ne najdejo milosti v njegovih očeh. Ničesar do brega ne pove o ruskih zdravnikih v St. Petersburgu (prof. Hotovicki, zlasti pa oni, ki so pripadali najvišji medicinski oblasti — ruskemu Zdravstvenemu svetu) ne o onih v Moskvi (prof. Diädkovski, v. Wendrich, dr. Pohl, dr. Markus). Po njegovem mnenju služijo vse njihove metode, teoretične in praktične, le v to, da bolnika še bolj izmučijo, nikakor pa ne nudijo olajšanja, kaj šele ozdravljenje! En sam zdravnik, dr. Pupiriev, je med njimi izvzet, čeravno Sentimer ne odobrava njegovega spisa: hvali ga le zato, ker je pisan s tistim toplim čustvom za trepečega človeka, kot ga mora po njegovem prepričanju imeti vsak zdravnik. Nazadnje jasno in natančno razlaga svoj način zdravljenja, kakor hitro se pojavijo prvi znaki obolenja. Trdi, da je njegova metoda nova, edinstvena, a tudi po učinku edino uspešna.

Postopek, ki ga Sentimer priporoča pri zdravljenju bolnika, ki se ga je lotila kolera, je res zelo preprost. Navodilo predpisuje stvari, ki naj služijo, kot pravi, troj-

nemu namenu: ohranjajo naj bolnikove življenjske sile, pomirijo bruhanje in zavrejo diarejo. Ta cilj dosežeš takole:

Takoj ob prvih znakih obolenja namaži vsega bolnika s terpentinovim oljem, zoper bruhanje mu daj vsake pol ure sode bikarbone in 14 kapljic opija, da mu omiliš grižo; bolnik naj jih zaužije brez vsakršnih dodatkov enkrat na dan. Hudo žejo naj mu preganja topel, črni (tega navadno nemški, italijanski in francoski zdravniki ne poznajo, pripominja Sentime(r) kitajski čaj ali redek ječmenov ocedek brez dodatkov. Med boleznijo bodi bolnik v prijetno topli sobi, naj se nemirno ne preklada z enega mesta na drugo. Namaži mu vsaki dve uri želodec in trebuh z mazilom (ajbiševa korelina, kafra, opijeve kapljice). Ko se bruhanje nekoliko umiri, naj užije vsaki dve uri dve žlici čaja (poprna meta, melisa, pomarančne lupine). Ob prvem napadu ne sili bolnika k jedi, bolje je, da ničesar ne zauživa. Tudi pozneje je treba biti previden: držati se mora diete, ki naj obsega lahke jedi brez začimb. Rekonvalescent naj ne zauživa ne sadja, ne mleka, ne maščobe, ničesar kislega ali slanega.

Taka so v glavnih obrisih Sentimerjeva navodila pred boleznijo in med njo; omenja še nekaj dodatnih možnosti, ki si jih more privoščiti premožnejši bolnik ali bolnišnica, vendar se Sentimer ozira predvsem na preprostega, revnega bolnika. Le-temu hoče pomagati v sili in zapuščенosti. — Končna sodba o vrednosti, originalnosti in naprednosti omenjenih metod in navodil gre pač le sodobni medicini.

Sentimer večkrat omenja veliko, pravo delo, ki ga namerava napisati o kolero. Nanj bo treba zaradi okoliščin sicer še počakati, ker bo preteklo nemalo časa, preden bo izšlo. Koliko se je njegova napoved uresničila,

Vladimir Favorskij (SZ), Ilustracija: »Slovo o polku Iгореve«, gravura v les, 1952
(I. mednarodna grafična razstava v Ljubljani poleti 1953)

če je delo sploh zagledalo beli dan, bi vedeli povedati tamkajšnji arhivi.

Ko je avtor napisal knjižico, ni pozabil svojega prijatelja v bivši domovini: poslal je en izvod Urbanu Jerinu ter mu, čeravno v svojem spisu ne prizanaša homeopatom, napisal z lastno roko posvetilo v nemškem jeziku, »svojemu šolskemu tovarišu in prijatelju izza mladosti«.

Iz vsega svojega dela se nam Sentimer lepo prikazuje kot zdravnik in človek. Kot zdravnik obtožuje sebičnost 19. stoletja. Temperamentno graja predvsem zaverovanost zdravnikov v lastno znanje, njih napihjenost in domišljavost. Svoj poklic pojmuje zelo visoko. Zdravnik bi moral po njegovem imeti: ljubezen, ki je »mati modrosti«; tenko vest; čut odgovornosti do učnega sveta; čut dolžnosti do potomcev; sočutje do trpečih. Ostro zavrača laike, ki se skušajo vseznalo vmešavati v zdravniške posle, še ostreje pa velike, vplivne osebe, ki bi hotele tudi pri zdravljenju uveljaviti svoje sebične želje.

Osebno je bil Sentimer v medicini in literaturi razgledan. Za javno življenje podarja potrebo po urejevalni oblasti, vendar taki, ki bi prenesla tudi ugovore in grajo; prav tako zaradi reda v bistvu odklanja popolno tiskovno svobodo, postavlja pa cenzuri zelo široke meje. Ljudi presoja trezno in realistično, svest si njihovih prirojenih in pridobljenih slabosti. Čeravno v javnem življenju ne dela razlike med žensko in moškimi — vladarica mu je prav tako dobra kakor vladar — je njegova splošna sodba o ženskah zelo trpka. Zase in vse

moške namreč z bridkostjo ugotavlja, da ženske »tisto bore malo, kar je na njih, s svojo trmo, muhavostjo temeljito skisajo, zasolijo, zagrenijo«.

Stare domovine Sentimer ni pozabil, tamkajšnje prijatelje je ohranil tudi v novi domovini. Slovenske narodne zavesti kot take ni imel, a je v duhu časa, ko je zapustil dom, tudi še ni mogel imeti: nadomestila jo je navezanost na domačo zemljo in njene prebivalce. V svoji knjigi n. pr. posmehljivo zavrača strokovno trditev ruskega profesorja medicine, češ, kako bi verjel v njegovo znanje, če le-ta celo trdi, da je »Zagreb na Sedmograškem, Tržič pa prenese čez Julijske planine na Koroško« V duhu onega časa je treba razumeti tudi Sentimerjevo pisanje v nemškem jeziku in njegovo izjavo »mi Nemci, ki smo tudi v Nemčiji rojeni in vzgojeni, ki materinega jezika nismo manj sposobni (kot drugi Nemci)«.

OPOMBE

1. Zupni urad v Kranju, rojstna knjiga. — 2. Zontar, Zgodovina mesta Kranja, 391. — 3. Vstopil je v 1. razr. 1798; gl. Juventus 1798—1802. — 4. SBL I, 406—407. — 5. Jerinova opomba na Sentimerjevi knjižnici. — 6. Sentimer, Cholera heilbar, 45. — 7. IB 1854, št. 3. z naslovom: Sentimer Florijanu, O zdravniku, Krajncu iz Kranja, pokosenimu od kolere 1830 na Ruskim, v Moskvi. — 8. Če opera Zupanova dejstva, bi Sentimer bil na Dunaju dosegel doktorat. — 9. Kopitar — Zupanu 10. marca 1810, Ist. II, 187. — 10. Kopitar — Zupanu 15. febr. 1810, Ist. II, 186. — 11. Ib. — 12. Gl. op. 5. — 13. Tako v Zupanovi pesmi; Jerinovi biografski podatki na Sentimerjevi knjižnici. — 14. Gl. op. 5. — 15. Tako Zupanova pesem in Jerinov podatek. — 16. Zupan v pesmi. — 17. Sentimer, Cholera heilbar, 69. — 18. O. c. 42. — 19. Zdi se, da skrivnosten spis v nekakem prerokem slogu. — 20. Sentimer, Cholera heilbar, 67. — 21. Jerinov zapisek. — 22. Sentimer, o. c. 67. — 23. O njem SBL II, 245. — 24. Jerinov podatek. — 25. Sentimer, o. c. 53. — 26. Ib., Uvod. — 27. Ib., 48. — 28. Jerin se čudi in o tem ničesar ne ve.

BOURBONI V SLOVENSkih GORICAH

Ob koncu Jurovskega dola v Slovenskih goricah, okolica Maribora, kjer zavije okrajna cesta navzgor proti Ploderšnici, levo pa ilovnati kolovoz proti Počeniku in Spodnjemu Hlapju, naselij občine Jakobski dol, je krasen pogled na široke vinograde pod visoko belo stavbo vrh Ploderšnice. Tam pelje mimo okrajna cesta proti Velki, Mariji Snežni in Cmureku, ki leži že onstran Mure. Vinogradi padajo strmo v začetek dolinice Šomat, ki sega prav do Sladkega vrha ob Muri. Visoka hiša, ljudje ji pravijo »štok«, in vinogradi, vse leži proti jugu. Ob sončnih dneh je videti svetlo belo hišo prav od mariborskih gričev.

Sem na svoje vinogradno posestvo se je sredi prve svetovne vojne zatekla avstrijska

cesarica Zita, ko je v veliko presenečenje avstrijskih in nemških politikov javnost zvedela, da je skušal avstrijski dvor po posredovanju agilne cesarice Zite doseči separatni mir s Francozi in Angleži. Njeno bivanje sredi teh sončnih vinogradov v Slovenskih goricah je bilo strogo tajno, samo domači viničarji so nekaj slutili o bivanju tajinstvene gospe v tihem »štoku«, kjer tedaj še niti okrajna cesta ni peljala mimo.

Hišo z vinogradi, skupno 19 parcel, je namreč malo pred izbruhom I. svetovne vojne kupila od »Njeg. kralj. visokosti vojvode Roberta iz Parme« sorodnica Zite, »pre-svitla gospa Beatrica grofica Lucchesi-Palli, roj. princesa Bourbon-Parma«, kakor je bila vpisana dne 15. IV. 1914 v zemljiško knjigo.

Prvotno je imel posestvo (zemljiška knjiga pričinja z letom 1882) »njegova presvitlost gospod Adolf Leopold Lucchesi-Palli vojvoda della Grazia« na temelju kupne pogodbe z dne 21. avgusta 1871; a ta ga je prodal leta 1895 kraljevski visokosti Robertu vojvodi iz Parme. Pogodbo so napravili 5. julija 1895 na gradu Brunsee pri Cmureku, kjer je bil glavni sedež te rodbine.

Med drugo svetovno vojno je ostalo zemljiško stanje nespremenjeno. Po osvoboditvi je naša narodna oblast posestvo prvotno zaplenila kot tujo imovino, pozneje pa je bila prenesena lastninska pravica na Šplošno ljudsko premoženje na temelju mirovne pogodbe med Jugoslavijo in Italijo.

V belem »štoku«, od koder je krasen razgled preko daljnih Slovenskih goric, gospodarijo danes bivši grofovski viničarji.

Bourboni so bili tudi lastniki Sladkogorske tovarne lepenke ob Muri. Ko sem v zbirki listin mariborske zemljiške knjige pregledoval posestno stanje dinastije Bourbonov, sem našel njene člane tudi na Sladkem vrhu, ki meji na Ploderšnico; tu je

imela ob nastanku zemljiške knjige veliko posestvo 25 parcel z viničarijami in poslopji Nicoletta vojvodinja della Grazia. Le-ta je menda imela gospodarske težave, ker je posestvo s kupno pogodbo z dne 18. junija 1886 prodala Adinolfu Leopoldu grofu Lucchesi-Palli vojvodi della Grazia. Istočasno je izdala občina Sladki vrh certifikat z dne 18. julija 1886 za vknjižbo zgradbe tovarne za lepenko.

Slednji je posestvo s tovarno vred prodal s kupno pogodbo z dne 3. in 5. julija 1895 lastniku vinogradov na Ploderšnici Njegovi kraljevski visokosti gospodu Robertu vojvodi iz Parme za 45.000 gld.

Vojvoda iz Parme ni dolgo obdržal tovarniškega podjetja in posestva, temveč ga je prodal 5. februarja 1898 Danielu Feuerlöschnerju. Leta 1909 se je podjetje spremenilo v Tovarno lepenke d. z. o. z., pozneje v Jugoslaviji v Sladkogorsko tovarno lepenke, samo da se je leta 1926 vknjižila tovarna Voith iz St. Pöltena v Avstriji kot lastnica strojev v tovarni. Sedaj vodi obrat, ki se je še bolj razvil, delavski svet.

Dr. Avgust Reisman

TOVARNA ČEVLJEV »Zvezda« LJUBLJANA, Vodnikova 42

Iz majhne, za sedanje pojme kmečke hiše se je pred prvo, zlasti pa še pred drugo svetovno vojno in po njej razvila srednje velika tovarna čevljev, katere zmogljivost je znašala v letu 1948 ca. 3.000 parov razne, predvsem težke obutve.

S tem, da se je ta tovarna z vsemi stroji in napravami preselila v prostore bivše tovarne usnja »Indus«, so bili prazni prostori, v katerih je še isto leto pričelo obratovati sedanje podjetje »Zvezda«.

Iz raznih vzrokov je bila zmogljivost tega obrata, ki daje na trg le boljše obutve, razmeroma nizka, ki pa se je iz leta v leto večala ter znašala:

Leta 1949 4.500 parov, leta 1950 7.500 parov, leta 1951 8.800 parov, leta 1952 10.800 parov, leta 1953 10.900 parov, leta 1954 15.600 parov in leta 1955 30.000 parov (predvidoma).

Ob preselitvi prejšnjega podjetja je bilo več kot polovico obratnih prostorov preurejenih v stanovanjske, preostali pa so tako s stališča še nadaljnjega znatnejšega povečanja zmogljivosti (nad 15%) kakor tudi s stališča zdravstvene zaščite nemogoči.

Zgradba, katere posamezni deli so stari nad ¾ stoletja, zahteva nujne asanacije in večja popravila, kar bi zelo ugodno vplivalo na storilnost dela in zmogljivost obrata, obenem pa bi bile odstranjene sedanje skorajda nevdržne zdravstvene razmere.

Taka sicer nujna asanacija pa je žal gospodarsko neutemeljena in neopravičljiva, saj po-

stavlja regulacijski načrt vprašanje možnosti o nadaljnjem obratovanju tega podjetja v sedanjih lokaciji.

Vsako pomembnejše mesto pri nas in tudi drugod ima najmanj po en obrat, ki opravlja enako funkcijo, kot naj bi jo imelo sedanje podjetje Zvezda.

Veliki mehanizirani obrati za serijsko proizvodnjo namreč ne morejo tako naglo slediti modnim tendencam, ki so lastne še prav posebej mestnemu prebivalstvu. Le manjši polmehanični obrati s kratkimi in elastičnimi proizvodnimi trakovi lahko pogosto menjajo tehnološki proces in fabrikacijske programe ob ističasnem enakomernem in racionalnem izkoriščanju tehničnih in strojnih naprav. Manjši polmehanični obrati pa imajo tudi to prednost, da lahko namesto strojnega dela opravijo z ročnim delom tiste operacije, ki so odločujoče za trajanje oblike čevlja, elastičnosti in obenem povečujejo trpežnost.

V urejenih tovarniških prostorih bi bilo skoraž z istim številom delavstva mogoče doseči znatno povečanje proizvodnje, letno 70.000 do 80.000 parov lahke, moderne ženske in moške obutve, kar bi nekako ustrezalo potrebam mesta Ljubljane.

Dolgoletne tradicije in bogate delovne izkušnje tega kolektiva dajejo zanesljivo jamstvo, da se bo to pod novimi pogoji razvijalo v skladu z razvojem modernega mesta Ljubljane.

MUZEJSKE NOVICE

MUZEJ V SKOFJI LOKI

Škofjeloški muzej je sicer mlajšega po-
stanka, vendar se poleg Maribora, Ptuja in
Celja lahko uvrsti med prve pokrajinske
muzeje tako po času svojega nastanka kot
po bogastvu svojih zbirk. Pogoji za njegov
nastanek so bili nadvse ugodni. Saj je bilo
loško gospostvo freisinških škofov s sede-
žem v Loki zaokrožena upravna celota sko-
zi več stoletij. Tako se je na tem prostoru
strnilo samostojno kulturno-umetnostno, go-
spodarsko in politično udejstvovanje skoro
enega celega tisočletja. Zgodovinska slika
tega področja je zaradi tega enotna in prav
to skuša v svojih zbirkah prikazati loški
muzej. Visoka kulturna raven, ki se kaže
zlasti v umetnostnih stvaritvah, odlikuje to
ozemlje od začetka loškega gospostva do
danes. O tem priča tudi smisel današnjih
rodov za zgodovinske in kulturne spome-
nike preteklosti in posebnosti te pokrajine,
ki vedo ceniti celo loško mesto kot kulturni
spomenik in ga skušajo ohraniti nepokvar-
jenega. Osnovali so loški muzej, ki naj v
zbranih spomenikih prikazuje zgodovinsko-
kulturno in etnografsko podobo vse loške
zemlje.

Začetki loškega muzeja segajo nazaj v
l. 1936. Tedaj so Ločani na bogati obrtno-
industrijski razstavi prikazali uspehe svoje
dejavnosti. S cehovskimi predmeti, ki so jih
tudi razstavili, in z uprizoritvijo znane lo-
ške pasijonske igre pa so oživili spomine na
nekdanjo cehovsko Loko. S publikacijo
»Loka in njen okraj v luči gospodarskih in
kulturnih prizadevanj«, ki so jo izdali ob
tej priliki, so tudi z besedo ovekovečili pre-
teklost domače zemlje. Ljubezen do doma-
čega kraja in njegove zgodovine, ki je prav
ob teh spominih še bolj oživela, je rodila
misel in željo, da bi ohranili te dragocene
zgodovinske spomenike tudi bodočim rodo-
vom v ustanovi, ki bi jih zbirala, hranila in
razstavljala — v lokalnem muzeju. S tem
so hoteli preprečiti tudi odnašanje starin s
tega ozemlja po raznih prekupčevalcih. Del-
no je sicer rešil to nalogo vitez pl. Strahl,
ki je v svojem starološkem gradu ustvaril
nekak muzej in galerijo umetniških slik, a
po njegovi smrti je bila skoro celotna zbirka
odpeljana iz Loke, velik del hrani Narodni
muzej v Ljubljani, le skromen del pa je
ostal v loškem muzeju.

V Ločanih se je tedaj vzbudila tudi že
ideja spomeniškega varstva. Celotno loško
mesto kakor tudi druge spomenike na tere-

nu so skušali ohraniti in zavarovati pred
uničenjem ali poškodovanjem. Zato so naj-
prej l. 1937 ustanovili Muzejsko društvo, ki
naj bi okoli sebe zbiralo ljubitelje in zbira-
telje spominov loške preteklosti. Zamisel je
navdušila Ločane in praznila so se pod-
strešja in shrambe starih meščanskih hiš,
kjer je bilo še dosti nedotaknjenih starin,
in polnile so se shrambe za bodoči muzej.
Centralno zbirko so tvorili cehovski spo-
mini, ki so jih darovali loški obrtniki.

L. 1939 je bil poslan od 19. loških profe-
sorjev podpisan predlog za ustanovitev mu-
zeja na tedanjo mestno občino. Občinski
možje so z razumevanjem spremljali priza-
devanje Ločanov in ugodili prošnji, muzeju
pa odstopili štiri sobe drugega nadstropja
starega »rotovža«. Dne 27. avgusta 1939 je
bil muzej odprt. Najbogatejša zbirka je bila
cehovska, reprezentativen je bil pa tudi
zemljevid in relief loškega gospostva, ki ga
je izdelal tedanji profesor v Loki J. Grum.
Največ zaslug za ustanovitev muzeja pa
imata Ločana dr. Pavle Blaznik in prof.
France Planina.

Skromne začetke muzeja je že po dveh
letih prekinila druga svetovna vojna. Nem-
ški okupator je rabil muzejske prostore za
svoje carinike, zato je vso muzejsko zbirko,
razen reliefa loškega gospostva, vskladiščil
v kapucinsko cerkev, kamor so zvozili tudi
umetnine in starine iz obeh loških samosta-
nov in dragoceno rešeno opravo dražgoške
cerkve, ki so jo prepeljali sem, preden so
cerkev v znanih borbah pozimi 1942 poru-
šili. Njihov namen, da bi ves zbrani mate-
rial odpeljali naprej v Nemčijo, se jim ni
posrečil, dasi so nekatere manjše lesene
dražgoške kipe le spravili na Tirolsko.

Zbirka je v tem skladišču srečno dočakala
svobodo. Tedaj pa je Mestni ljudski odbor
v Škofji Loki muzeju preskrbel primernej-
še prostore v Puštalskem gradu. Tudi okraj-
ni ljudski odbor je priskočil na pomoč in
kril velik del stroškov za popravilo in ure-
ditev muzejskih prostorov, Ministrstvo za
prosveto LRS pa ga je tudi podprlo z de-
narno pomočjo in strokovnimi nasveti.

Puštalski grad je zelo primeren dom za
muzejske zbirke, saj je že sam na sebi po-
memben zgodovinski spomenik, ki izvira iz
XIII. stol., njegova arhitektonska zgradnja,
mogočni portal z grbom baronov Wolkens-
pergov, arkadno dvorišče, zlasti pa še ba-
ročna freska Giuglia Quaglia v grajski ka-
peli mu dajejo še poseben kulturni pomen.

Takoj po osvoboditvi so zbrali Ločani veliko novega muzejskega gradiva. Z Visokega so pripeljali Tavčarjevo zapuščino in z njo opremili dva nova prostora: Kalanovo in Tavčarjevo sobo. Na novo je bila urejena prirodopisna zbirka. Marljivo so zbirali tudi zgodovinsko gradivo iz zadnje vojne in s tem ustvarili zbirko NOB, ki je bila prva te vrste v Sloveniji. Dne 28. julija 1946 je Muzejsko društvo znova odprlo sedaj že močno pomnožene zbirke loškega muzeja. Vzdrževal se je z vstopnino in z različnimi subvencijami tedanjih oblastnih forumov, vodilo ga je pa Muzejsko društvo. S prostovoljnimi delom društveni člani kmalu niso bili več kos naraščajočemu upravnemu in strokovnemu delu v muzeju, zato so prosili oblast za pomoč. Ministrstvo prosvete LRS je razumelo pomen in poslanstvo muzejske ustanove, kakor tudi širino muzejskih nalog ter je julija 1948 nastavilo prvega muzejskega upravnika ter vključilo loški muzej v državni proračun. Naslednje leto je muzej dobil pri Okrajnem ljudskem odboru Kranj lastni proračun in bil tako priznan kot stalna kulturna ustanova. L. 1950 je prevzel loški muzej v svoj proračun Ljudski odbor Ljubljanske oblasti, ki je z veliko naklonjenostjo in razumevanjem spremljal delo in rast muzeja. Zaradi naraščajočega dela, predvsem pa zato, ker je v sklopu muzeja tudi obsežen arhiv in biblioteka, je Oblastni odbor nastavil še honorarno nameščenko, ki se je posvetila v večji meri urejanju arhiva in biblioteke. Z avgustom l. 1952 je bilo mesto arhivarja sistemizirano.

Z muzejskim delom je povezana tudi spomeniškovarstvena služba, ki je prav na loškem terenu zaradi izrednega bogastva kulturnih, etnografskih in umetnostnih spomenikov izredno pomembna in odgovorna.

Muzejske zbirke se od leta do leta množe in preurejajo. Danes podajajo v 14 razstavnih prostorih precej zaokroženo zgodovinsko-kulturno sliko nekdanjega loškega gospostva.

Zaradi tesnih prostorov so nekatere zbirke, dasi časovno precej oddaljene, nameščene v skupnih prostorih. Tako so v prvi sobi poleg arheoloških izkopanin iz predzgodovinske in rimske dobe iz Loke in loške okolice še predmeti, zadevajoči splošno loško gospostvo, ki začenja v X. stoletju. — Arheološka zbirka je danes res preskromna za zgodovinsko tako bogat teritorij, vendar nam izkopavanja, ki se že vrše in tista, ki

so še v načrtu, obetajo bogato gradivo, ki bo lahko predstavilo samostojno zbirko in bo dostojno osvetlilo tudi najstarejšo, doslej še zelo temno zgodovino loškega ozemlja. — Mogočen zemljevid in relief loškega gospostva nam predstavljata obseg fevda freizinskih škofov na Gorenjskem, ki je bil največji med fevdi na Kranjskem in ki je enoten pod istim zemljiškim gospodom obstajal od l. 973, ko ga je freisinškemu škofu Abrahamu podelil cesar Oton, do l. 1805, ko ga je cesar Franc Freisingu zopet vzela. Na nasprotni strani visi simbol moči zemljiških gospodov, mogočen grb freisinških škofov z loškega gradu in oljnata slika Jos. Ant. Evzebija v. Haldena, loškega glavarja v začetku XVIII. stol., namestnika zemljiškega gospoda. Manjše fotokopije po stenah predstavljajo samostojna graščinska posestva na loškem gospostvu. Značilno za to ozemlje je, da je bilo le-teh prav malo: starološka, Ajmanova pri sv. Duhu in Puštalska graščina, ki je prizadejala zemljiškemu gospodu največ preglavic. Posnetki so povzeti po Valvasorju. Pogled na Loko v tej dobi nam nudi fotokopija freisinške Loke, posneta po originalu v Münchenu.

Naslednja soba hrani spomine na enega najznačilnejših elementov srednjega veka, na cehovstvo, ter obenem ustanovno zbirko loškega muzeja. Visoka bandera s slikami cehovskih zaščitnikov, rezljane cehovske skrinjice, izveski in nepogrešljivi cehovski vrči nas z zbirko dragocenih pergamentnih listin, pečatov in urbarjev, pisanih v lepi gotici, popeljejo v srednjeveško Loko s patriarhalnim cehovskim življenjem in značilnimi običaji. Loka je, ponosna na svoje tradicije, vzdrževala stare običaje tudi še potem, ko so bili cehi formalno ukinjeni. Fotografije nad vitrinami listin nam kažejo, da so loški obrtniki obnavljali stare cehovske navade še do druge svetovne vojne.

To sliko izpopolnjuje naslednja soba, ki predstavlja najvažnejše domače obrti na loškem ozemlju. Platnarstvo, ki je bilo ena najdonosnejših obrti, je predstavljeno z

Puštalski grad, dvoriščne arkade

vsemi pripravami od grebena, trlice, mikavnika, kolovrata, motovila in reme preko tkalskih statev do munge. Nekdaj tako razširjena obrt je danes povsem izumrla, le redki hribovski kmet si čez zimo še postavi statve in stke še kakšen kos platna. — Ob oknu stoje sitarske statve z ničovnikom in kozlom. Obrt so prinesli sem z Bavarskega in je bila razširjena v vaseh na Sorškem polju. Danes obrt propada, ker izdelujejo v tovarnah razne cenejše nadomestke za sita iz žime in ker se baje mladina ne ogreva več za to obrt. Danes izdelujejo sita le člani žimarsko-sitarske zadruga v Stražišču. Poleg sitarskih statev so priprave stare, a še danes cenjene čipkarske obrti: motovilo, kolovrat, »punkelj« s papirnatim nagumiranim vzorcem in klekljami, ki začenjajo čipke. Nad tem pa je zbirka s čipkarskimi izdelki s starimi motivi in oblikami. Klobučarska obrt je predstavljena nekoliko naprej z nepopolnim orodjem in nekaterimi izdelki iz ovčje volne. Orodje, ki še manjka naši zbirki, uporablja še edini preostali klobučar v Šk. Loki, ki še vzdržuje to obrt. Zanimivo je prav to, da stanuje v bližini tovarne klobukov, ki je prevzela to obrt in jo razvila v industrijski obrat. — Popolna je glavninarska zbirka, ki so jo zbrali in prinesli v muzej glavninarji iz Pušala, Hoste in Virmaš. Prikazuje nam celoten potek, kako so stari glavninarji žgali, žgali, ravnali in pilili roževino, da je iz surovega govejega roga nastal ličen glavnik. Od nekdanjih mnogoštevilnih glavninarjev v tej okolici so danes ostali še trije, ki vzdržujejo to tradicijo. — Lepa zbirka kovinskih modelov in skupina tiskanih vzorcev na blagu nam pričajo, da so nekoč v Loki barvali tudi blago. Hiša pri »Firbarju« v Karlovcu je še do l. 1900 barvala na ta način blago in je muzeju odstopila vse svoje priprave. Hiša s srednjeveškimi arhitektonskimi elementi ima vrh stavbe leseno konstrukcijo za sušenje barvanega blaga. Sedaj so prevzele to obrt tovarne.

Naslednje tri sobe izpopolnjujejo predmeti kmečke tvarne in duhovne kulture. Prva razstavlja v treh maketah tipične primere kmečke baročne arhitekture na loškem svetu. Poleg dveh primerov preproste kmečke hiše, »bajtek«, z lesenimi mostovži, baročnimi freskami in portali je tudi mogočen baročni kmečki dvorec — Španova hiša s Suhe. Vse tri so v notranjščini opremljene s poslikanim kmečkim pohištvo v miniaturi. Druga soba razstavlja bogato zbirko kmečkega orodja in kovanega okovja, tretja pa izdelke ljudskih umetnikov: ljudsko

nošo, modele in odlitke loškega kruhka, voščene in folklorne izdelke, primere slikanja na les, steklo in platno, rezbarske izdelke in nekaj kosov poslikanega pohištva. V njej je tudi edini primer srednjeveške skulpture na loškem ozemlju, lesen kip Marije z detetom iz l. 1470. Na hodniku je z umetniškimi slikami plemiških družin iz starološke graščine in s sedlom ter mečem kmeta svobodnjaka Novaka iz Dražgoš skromno zastopan tudi fevdalni stan loškega teritorija.

Naslednja soba hrani zbirko umetniških slik in znanstvenih del loških rojakov. Zaradi pomanjkanja muzejskih prostorov je odmerjena vse preskromna soba loškim umetnikom in znanstvenikom, ki so prispevali bogat delež k dvigu slovenske umetnosti, znanosti in literature. Tudi v široki javnosti srečamo imena: Jernej iz Loke, Lovrenc Košir, Franc Kos, Ivan Regen, Janez in Jurij Šubic, Ivan Grohar, Boris Zihlerl, Pavle Blaznik, Ivan Tavčar, Jan Plestenjak, Franc Košir, Guido Birolla in drugi.

Posebna soba je posvečena mestu Škofji Loki, ki bi jo lahko označili: »Loka v slikah«. Tu se vrste v večini slike Loke v raznih dobah, današnje Loko pa predstavlja lična maketa, ob kateri se obiskovalci posebno radi ustavljajo. Celotno podobo mesta izpopolnjuje zbirka pergamentnih mestnih listin in pečatov ter važnejših zgodovinskih spomenikov po Loki. Slika loškega sodnika in mestni sodni meč pa nas popeljeta v čas, ko je opravljal svojo funkcijo še loški »gavžnik« poleg Kamnitnika. Dasi se ponaša Loka s svojim šolstvom že od XIII. stoletja dalje, je vendar šolska zbirka še zelo skromna in je zastopana predvsem z »zlatimi« in »črnimi« bukvami.

V čas »Visoške kronike« nas popelje del že omenjenega hodnika in Kalanova ter Tavčarjeva soba. Kalanova soba in del hodnika kažeta staro poslikano baročno opravo in slike Kalanov z Visokega v Poljanski dolini, ki jo dopolnjuje znana železna blagajna Visočana Polikarpa. Sosednja Tavčarjeva soba pa hrani spomine na rojaka pisatelja Ivana Tavčarja. Vrsta slik od njegovega rojstnega doma pri »Kosmu« v Poljanah preko Visokega in pisateljevih portretov do slike na mrtvaškem odru kaže njegovo življenjsko pot, njegova pisalna miza in knjižnica ter razne lovske priprave pa nam predstavijo Tavčarja pri njegovem delu in razvedrilu.

Del loške cerkvene umetnosti in to nekaj najpomembnejših del hrani grajska puštalska kapela. Krasna kompozicija freske

»Snemanja s križa« baročnega italijanskega slikarja Giulia Quaglia na celi oltarni steni nam predstavlja enega najdragocenejših sakralnih spomenikov na loškem ozemlju. Poleg te domujejo v grajski kapeli še znani zlati dražgoški oltarji. Še do lanskega leta so bili od okupacije sèm neprimerno vskladiščeni deloma pri loških kapucinih, deloma v muzejskih dopojih. Lansko leto pa jih je rekonstruiral rezbar Gregor Kankelj, da bi se preprečilo njihovo nadaljnje kvarjenje. Sedaj čakajo ugodnejših prostorov na loškem gradu, kjer bi bil ta kulturni spomenik primerno razstavljen in prikazan občiskovalcem. Selški podobar Josip Groselj, ki jih je ponovno zlatil v l. 1910—1911, je na hrbtni strani enega izmed njih napisal, da so bili oltarji izdelani l. 1645, in je še pristavil: »Takrat je zlato za cerkvijo teklo.« Kapela je bila zatočišče tudi loškim protestantom, ko so bili izgnani iz mesta.

Da bi muzej vršil vsestransko kulturno in vzgojno nalogo, ima tudi prirodopisno zbirko, ki stalno raste. Zelo se je izpopolnila zadnja leta s preparati gamsa z Lubnika, volka izpod Ratitovca, bele srne iz Selške doline in divjega prašiča iz Poljanske doline. Največje zanimanje pa vzbuja edini nedomači gost — kočevski medved. To zbirko rade obiskujejo za dopolnilo pouka šolske skupine, ki lastnih prirodopisnih zbirk nimajo.

S tem je podan bežen pregled o zbirkah loškega muzeja. Veliko muzealij tako etnografskih kot kulturno-zgodovinskih je vskladiščenih še po depojih in čakajo še potrebnih prostorov, da bodo izpopolnile že obstoječe stalne razstavne zbirke.

Da loška muzejska ustanova vrši svojo kulturno-vzgojno nalogo in da lepo napreduje, potrjuje število obiskovalcev, ki iz leta v leto raste. Zlasti skupine z osnovnih, srednjih in visokih šol iz bližnje in daljne Gorenjske, kakor tudi razne ljubljanske šole ga vedno pogosteje obiskujejo in se poslužujejo naših zbirk kot dopolnilo in ponazorilo zgodovinskega in literarnega pouka.

Kakor že omenjeno, sta muzejska uprava in Muzejsko društvo s finančno pomočjo Ljudskega odbora mestne občine pod vodstvom Narodnega muzeja v Ljubljani zastavila prve resnejše korake tudi za arheološko raziskovanje loškega terena. Delo na loškem Kranclju je že ob lanskih začetnih delih imelo lepe uspehe, ko je odkrilo temelje prve freisinške utrdbe pri nas. Poskusna sonda na Puštalu nad Trnjem pri

Stari Loki je odkrila ilirsko naselbino, v načrtu za znanstveno arheološko izkopavanje pa je še več drugih točk. Vsekakor se skuša resno zastaviti doslej na tem ozemlju tako zanemarjeno arheološko delo.

Letos je doživel loški muzej znatno in pomembno razširitev. Za drugi občinski praznik 18. dec. 1954 je odprl pomnoženo zbirko NOB v Domu Zveze borcev. Doslej je muzej razstavljal spomine na NOB v enem izmed prostorov Puštalskega gradu, ki pa je postal za naraščajočo zbirko že davno premajhen. V novem poslopju je zasedel vse prvo nadstropje s šestimi sobami. Za deseto obletnico osvoboditve je bila zbirka preurejena in izpopolnjena tako, da zbrano gradivo s fotokopijami, orožjem, maketami, obleko, tiskarskimi predmeti, tiskom in arhivalnim gradivom sistematično prikazuje okupatorjevo nasilstvo, organizacijo ljudskega odpora, partizansko borbo kakor tudi trpljenje talcev in strahote internirancev ter preseljencev v nemških taboriščih.

Muzej v Škofji Loki ima tudi bogato arhivsko zbirko, ki je tako narastla, da zapljuje posebno strokovno moč-arhivarja. Nastanek arhivske zbirke je podoben nastanku muzejske zbirke. Ločani so pokazali visok smisel tudi za pisane spomenike preteklosti, jih zbirali in varovali propada tako kot muzejsko starino. Začetek so tvorile prav tako kot pri muzejskih zbirkah cehovske pergamentne listine, urbarji in drugi dokumenti. V začetku je bil dotok arhivalij le slučajen, kasneje se je pričelo s sistematičnim zbiranjem arhivalnega gradiva, ki iz dneva v dan raste. Najpomembnejše izmed starejših zbirk so pergamentne cehovske in mestne listine ter arhivalije loškega gospostva, ki so letos izpopolnjene z mikrofili važnejših loških arhivalij iz Münchena in so osnovnega pomena za študij zgodovine loškega gospostva in edinstvene v Sloveniji. Po času segajo nazaj v XII. stol. Dalje je ohranjena starejša zemljiška knjiga, bogata je zbirka občinskega arhiva kakor tudi šolskega, župnijskega, gozdnega, visoškega arhiva pa tudi društvene in graščinske arhivalije zavzemajo pomembno mesto. Proučevalec loške preteklosti ima tukaj na razpolago bogato dokumentarno gradivo. Končno dopolnjuje arhivske zbirke obsežno arhivalno gradivo NOB, ki obsega tudi že lepo zbirko fotokopij.

Znanstveno in strokovno delo podpira muzejska strokovna knjižnica, ki se še stalno dopolnjuje in ki nekoliko nadomešča potrebno študijsko knjižnico v Loki. Seveda so

to le precej uspeli začetki, potrebno bo še nemalo osebnega truda in še več finančnih sredstev, da se bo res mogla predstaviti kot študijska biblioteka.

Loški muzej je na poti lepega in uspešnega razvoja, saj sodeluje pri tem delu z resnim trudom tako muzejska uprava kot Mu-

zejsko društvo, kar je pa še večje važnosti; s prijaznimi očmi in naklonjenostjo ga spremlja tudi Mestni ljudski odbor, ki po svojih močeh nudi za to potrebna finančna sredstva. Da bi dobil muzej še zadostne prostore in potrebni strokovni kader, bi mu bil zagotovljen še večji uspeh.

Doroteja Gorišek

ZGODOVINSKO BRANJE

Leta 1952 je izšla v Kamniku 27 strani obsegajoča brošura z naslovom *Ob 100 letnici podjetja Kamnik v Kamniku*. V njej je podan kratek historiat smodnišnice, sedanjega podjetja »Kamnik«. Tako po obsegu kot po obdelavi materije je očitvidno, da brošura nima namena podati temeljit razvoj obrata, pač pa služi le kot spomin ali opozorilo na obletnico — ima torej informativni značaj.

Nekoliko boljša je brošura *Dve sto let rudnika Zagorje*, ki je izšla junija 1955. Spisu, obsegajočemu 48 strani, se vidi, da je pisan v naglici, vendar je boljši donesek k zgodovini našega premogovništva kot pa zgornja brošura k zgodovini naše kemične industrije. Zanimiv je posnetek podelitvene listine iz leta 1755, ponatisnjena je M. Klopčičeva pesem Drejčnik Andrej govori, za konec pa je dodano 14 strani obsegajoče poglavje iz borbene (!) zgodovine zagorske doline, kjer je opis stavk, potek narodnoosvobodilne borbe in razvoj kulturnega dela v Zagorju po osvoboditvi.

Mnenja smo, da bi mogel rudnik z malo več stroški bolje prispevati k naši gospodarski zgodovini.

Dalje je izšel ob desetletnici osvoboditve *Kamniški zbornik 1955*. To je prvi zvezek zbornika, ki bo, kot Škofjeloški razgledi, izhajal približno vsako leto. Že ta zvezek uvrščajo dobre razprave med naše najboljše zbornike.

Preko prispevkov o narodnoosvobodilni borbi, ki so uvrščeni na prvo mesto, prehaja ta zvezek na A. Lahovih »nekaj beležk iz občne, narodne in kamniške mestne zgodovine«, kjer nas pisec pregledno seznanja z zgodovino Kamnika. Posebej moramo omeniti razpravo rojaka dr. Janka Polca z naslovom *Kamniške meščanske hiše in njihovi lastniki v dve sto letih*. To ni samo topo-

grafija mesta, ampak tudi zgodovina hiš (podobno kot Vl. Fabjančičeve Knjige hiš za Ljubljano); taka dela so v naši krajevni zgodovini zelo redka stvar, čeprav se večkrat izkažejo kot zelo koristna, ne nazadnje za poznavanje rodoslovja in premoženja starih meščanskih družin.

Dalje je tu dr. E. Ceve s Poznogotskim kamnoseštvom v okolici Kamnika, E. Cesar s prispevkom iz literarne zgodovine (Anton Medved in F. S. Finžgar v Cirilskem društvu, Nekaj podrobnosti k Medvedovi izdaji Gregorčičevih poezij, Jerica Podbojeva in Prešeren), P. Bitenc z Glasbeno šolo v Kamniku itd. Zgodovini gospodarstva je posvečenih kar sedem člankov (razvoj »Titana«, »Stola«, tekstilne in živilske industrije, planšarstva in živinoreje itd.), s sedanostjo pa se bavijo A. Janko (O komuni Kamnik), B. Kohol (Gospodarski razvoj in stanje mesta Kamnika), S. Frantar (Kamnik — turistično mesto) in drugi; zanemarjena ni niti glasbena zgodovina (»Lira«), niti šolstvo, niti delavska gibanja.

Liboje. 25-letnica »Svobode« 1929—1954. Izšlo v Libojah oktobra 1954. Upravni odbor Svobode Liboje je izdal ob tem prazniku brošuro, kjer je za pozdravnimi stavki predsednika Zveze Svobod tov. I. Regenta objavil na 150 straneh zlasti članke iz razvoja delavskega gibanja v Libojah in okolici, dalje prispevke, ki osvetljujejo potek narodnoosvobodilne borbe v tem okolišu itd. Posebej je treba omeniti Staneta Marcijana Nastanek in razvoj keramične industrije (pisano poljudno) ter Razvoj rudarstva v Libojah (Ulrih-Laznik; pisano poljudno). Dva inženirja, Gostiša in Kovačič, sta prispevala Rudarsko geološki opis Libojske kladunje, za zaključek pa je prispeval Božo Lukman članek Kulturno prosvetno delo v novih pogojih.

J. S.

Tovarna optičnih in steklopihaških izdelkov

L J U B L J A N A

Tovarno optičnih in steklopihaških izdelkov v Ljubljani lahko prištevamo med najmlajšo jugoslovansko specialno industrijo. Pred vojno te industrije pri nas sploh nismo poznali, temveč smo optične in steklopihaške izdelke uvažali. Ze samo ta ugotovitev nam jasno pove, kako velikega pomena v državnem merilu je ta tovarna, ki je zaradi svojega delovanja prihranila državi že lepe vsote deviz. Začetek njenega delovanja sega v leto 1951, ko se je razvila iz prejšnjega, skoraj da nepomembnega inštituta za optiko in steklopihaštvo, v tovarno velikega obsega. Iz skromnih začetkov se je v dobi nadaljnjih štirih let razvijala s presenetljivo hitrim vzponom, opirajoč se izključno na lastne sile. Skrita v neprimernih zasilnih delovnih provizorijih na Metelkovi 15 in na Tržaški cesti 4, je osvajala iz leta v leto nove in nove predmete, sprejemala iz leta v leto več delovne sile, tako da danes v svojih dveh obratih, steklopihaštvo in optiki, izdeluje serijsko v neustreznih prostorih glede na zahteve te specialne industrije v glavnem naslednje predmete:

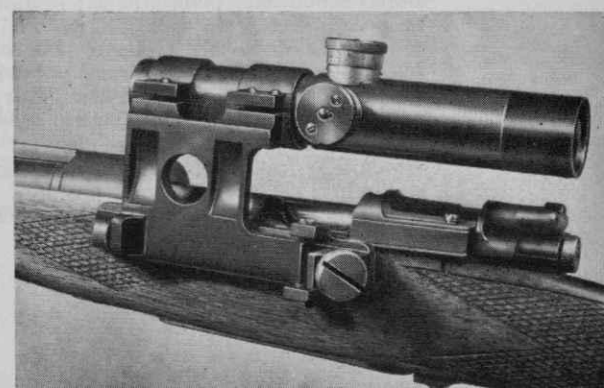
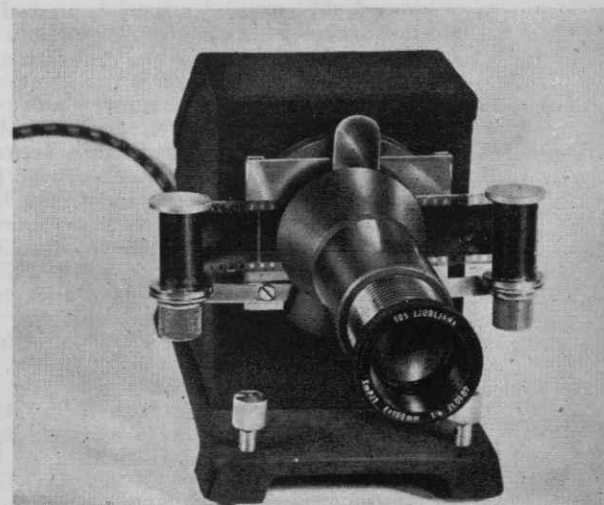
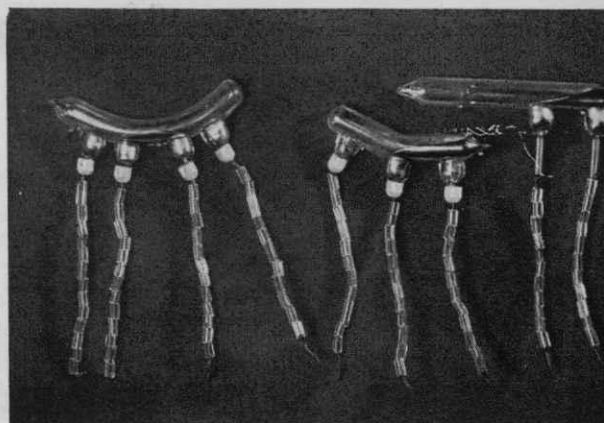
V STEKLOPIHAŠKEM OBRATU: stekleno embalažo (fiole in epruvete) za tovarne zdravil, najrazličnejše steklene aparature od najenostavnejših do najbolj kompliciranih in to za potrebe naših inštitutov, laboratorijev, sanatorijev, vojaških in civilnih bolnišnic, veterinarskih postaj itd. Povpraševanje po teh predmetih je zaradi res kvalitetne izdelave — tovarna namreč jamči za kvaliteto vsakega posameznega kosa — iz dneva v dan večje. Pred kratkim je bil osnovan v tem obratu tudi vacuumski oddelek, v katerem izdelujejo živosrebrna stikala, čistijo tehnično živo srebro v kemično čisto po analizi. Nedavno tega so pričeli serijsko izdelovati tudi svetlobne neonske naprave, za katere je nastalo takoj izredno veliko zanimanje po vsej državi, saj je danes neonska reklama najbolj učinkovita izmed vseh reklam.

V OBRATU OPTIKE: izdelujejo najrazličnejše navadne in aplanatlupe, mikroskope z možnostjo povečave 40 ×, 80 × in 120 ×, ostro-streške in lovske daljnoglede, ton optiko in objektivne za normalne in ozkotračne kinoprojektorje, diaprojektorje, kondenzorje, sestave šolskih leč, instrumente »daljinomere«, ki v nekaj sekundah izračunajo medsebojne razdalje krajev na zemljevidih, dioptrime, dinametre, projekcijske objektivne ϕ 50 cm in ϕ 60 cm (triplet). To je samo del serijske proizvodnje predmetov, ki jih »TOS«, kot se na kratko imenuje ta tovarna, izdeluje v steklopihaškem in optičnem obratu. Ker pa tržišče nujno zahteva nove proizvode, si je »TOS« postavila za leto 1955/1956 proizvodni program ter bo pričela izdelovati tudi Pneumotorax-aparate, ekspanzijska živosrebrna stikala od 2 do 10 Amp., kontaktne termometre, žarnice za ultrafotografijo, živosrebrne žarnice (Quarzlampe), orsat aparate, episkope, laboratorijske mikroskope do 1000 × povečave, pentagon-prizme v ohišju z grezili, ročne kompase in binokularne mikroskope, ki se uporabljajo pri operaciji ušes.

Z razstavo svojih izdelkov v Kairu in s potujočo razstavo lansko leto na ladji »Učka«, ki je obiskala Trst, Limassol (Cyper), Beyrouth, Aleksandrijo, Port Said, Jeddah, Port Sudan, Assab, Djibuti, Bombay in Madras, Colombo (Ceylon), Penang, Port Swettenham (Brit. Malaja), Singapore, Jakarta (Indonezija), Miri (Borneo) in Hong Kong, je »TOS« opozorila — ne brez uspeha — mnoge države na svoje izdelke.

Dejstvo je, da imajo optično industrijo samo industrijsko najbolj razvite države, saj jo nazivajo povsod po svetu kot znanstveno industrijo. Zato smo lahko ponosni, da smo v Sloveniji — po zaslugi kolektiva »TOS« — dobili tovarno, ki nas uvršča med industrijsko najbolj razvite države.

Bodočnost tovarne »TOS« je torej več kot zagotovljena, treba jo je le nujno in vsestransko podpreti, da si bo lahko nabavila iz inozemstva še nekaj prepotrebne opreme in pa — kar je glavno — »TOS« potrebuje nove tovarniške prostore, kjer bo lahko še razširila svoje delovanje in tako krila s svojo proizvodnjo vse domače potrebe, a še izvažala svoje izdelke in s tem ustvarjala nov dotok deviz.

Glavna zadružna zveza

Deset let rasti kmetijskega združništva

Kmetijstvo in združništvo sta danes v najtesnejši povezavi. Ko slišimo ali govorimo v današnji dobi o zadrugah, mislimo pri tem skoro v vseh primerih le na kmetijske zadruge. K takemu pojmovanju so pripomogla družbena razmerja po osvoboditvi, ki so prišla do izraza v zadrugah še prav posebno v zadnjih letih.

Združno gibanje v novejši dobi zavzema v današnji družbi zelo pomembno vlogo in to v najrazličnejših oblikah. Pogoji za to so zelo različni. Združno gibanje je nastalo v pogojih kapitalizma, v pogojih, ko so kapitalisti brezobzirno izkoriščali delovno silo; združništvo se je rodilo v borbi izkoriščanih proti izkoriščevalcem.

Združno gibanje je bilo močno pred drugo svetovno vojno tudi pri nas. To gibanje se je pojavljalo v raznovrstnih združnih oblikah. Tako je obstajalo tedaj precejšnje število kreditnih zadrug, nadalje konsumnih zadrug, kmetije pa so ustanovili tudi strojne, mlekarske ter vodovodne zadruge in podobno. Razen tega je obstajalo tudi nekaj obrtnih produktivnih zadrug.

Med okupacijo je bilo mnogo zadrug likvidiranih, precejšnje število pa je v tej dobi prenehalo s poslovanjem, ker je mnogo njihovih odbornikov padlo v vojni ali pomrlo v koncentracijskih taboriščih, pri mnogih zadrugah pa so bili odborniki kompromitirani zaradi sodelovanja z okupatorjem.

Pred vojno so bile zadruge povezane v več združnih zvez, ki so bile ustanovljene po strankarskih vidikih. Ker te zveze niso imele pogojev, da bi po vojni usmerjale in vodile delo na zadružnem področju, je bil že v letu 1944 z odlokom SNOS ustanovljen Iniciativni združni odbor za Slovenijo (IZOS).

Po osvoboditvi je bila prva naloga IZOS, da obvaruje združno premoženje in da zagotovi nadaljnje poslovanje združnih organizacij. Z drugam, katerih upravni odbori niso bili sklepčni ali pa so bili kompromitirani, je postavil IZOS začasno upravitelje, ki so prevzeli funkcijo upravnih odborov vse do izvolitve novega upravnega in nadzornega odbora. Zadruge, ki niso imele pogojev za nadaljnje delo, so po odločbah IZOS prešle v likvidacijo.

Najvažnejša naloga IZOS pa je bila reorganizacija združništva v take oblike, kot je to zahtevalo tedanje stanje. Ker je bilo po osvoboditvi nujno, da se organizira redno razdeljevanje življenjskih potrebščin in prepreči špekuliranje privatnega sektorja na podeželju, se je polagala tedaj največja pažnja na ustanavljanje nabavno-prodajnih zadrug.

V času okupacije je utrpelo največjo materialno škodo naše podeželje, saj je bilo porušeni in požganih nešteto vasi, ali pa vsaj nekaj hiš v posameznih vaseh. Obnova podeželja je bila zelo nujna. Zaradi pomoči pri obnovi podeželja so se ustanovljale obnovitvene zadruge, ki so s pomočjo tehničnih baz izvršile ogromno delo. Tako je bilo do 30. junija 1946 po 140 obnovitvenih zadrugah obnovljenih 586 stanovanjskih stavb in 1009 gospodarskih poslopij, v teku pa je bila obnova 2705 stanovanjskih in 2995 gospo-

darskih poslopij. Obnovitvene zadruge so organizirale opekarne, apnarne, žage, mizarske in najrazličnejše druge delavnice.

Še v času osvobodilne borbe so se kmetje požgane in oropane vasi Gabrovica združili v kmečko obdelovalno zadrugo. Te vrste zadrug so se pojavljale po osvoboditvi, nastajale pa so v tej dobi predvsem med agrarnimi interesenti na vinogradniških področjih.

31. decembra 1945 je obstajalo v Sloveniji 131 nabavno-prodajnih zadrug, kmetijsko-pospeševalnih je bilo 180, od katerih je bilo 8 sadjarskih in vinarskih, 78 živinorejskih, 69 kmetijsko-strojnih, 22 lesnoproductivnih in 3 druge kmetijsko-pospeševalne.

Nabavno-prodajne zadruge na podeželju in v mestih so se ukvarjale predvsem z nabavo in prodajo potrošnega blaga, zelo malo pa so se ukvarjale z odkupom. Te zadruge so bile zelo velike ter so ponekod zajemale področje celotnega okraja. Da bi se zadruge čim bolj približale kmetijskemu proizvajalcu, so se v letu 1947 reorganizirale na podeželju v kmetijske nabavno-prodajne zadruge, v mestih oziroma večjih potrošniških središčih pa v potrošniške zadruge.

Nastanek kmetijskih zadrug

Bistveni preokret v razvoju združništva na vasi je nastal po objavi razprave Edvarda Kardelja o Kmetijskem združništvu v planskem gospodarstvu, ki je bila objavljena leta 1947. Dasi so se že dotedanje kmetijske nabavno-prodajne zadruge vključile v plansko gospodarstvo in skušale vsaj do neke mere vplivati na količino in kakovost kmetijske proizvodnje, so se te zadruge ukvarjale skoro zgolj s trgovino. Tov. Kardelj pa je v omenjeni razpravi jasno postavil načelo, da je kmetijska zadruga najprimernejša oblika za rekonstrukcijo kmetijstva, za povečanje kmetijske proizvodnje, nadalje za zagotovitev blagostanja ter za dvig kulturnega nivoja kmetov.

Ob intenzivni pomoči političnih organizacij se je izvršila v februarju in v prvi polovici marca nova decentralizacija tedanjih kmetijskih nabavno-prodajnih zadrug. Skoro v vseh okrajnih ljudskih odborih so bile ustanovljene kmetijske zadruge ali pa so se kmetijske nabavno-prodajne zadruge reorganizirale v kmetijske zadruge. Kmalu po ustanovitvi so kmetijske zadruge prevzele trgovino po vezanih cenah. Na dan 30. junija 1948 je obstajalo v Sloveniji 1151 kmetijskih zadrug. KZ je obstajala v vsakem krajevem ljudskem odboru, v nekaterih KLO pa sta obstajali tudi po dve.

Kmetijske zadruge so se v zadnjih letih močno okrepile

V prvih letih obstoja je bilo delo kmetijskih zadrug usmerjeno pretežno na trgovino predvsem po vezanih cenah in na odkup kmetijskih pridelkov. Odbori in združniki tedaj še niso doumeli važne vloge kmetijskih zadrug na področju pospeševanja kmetijske proizvodnje.

Z reorganizacijo kmečkih delovnih zadrug pa so se kmetijske zadruge močno okrepile, razen

tega pa je tudi večina kmetijskih proizvajalcev doumela vlogo kmetijskih zadrug na področju individualne kmetijske proizvodnje, zato so se v večini kmetijskih zadrug ustanovili odseki za pospeševanje posameznih vrst kmetijske proizvodnje kot odsek za pospeševanje živinoreje, poljedelstva, vinogradništva itd.

S povečano odkupno dejavnostjo v zadnjih letih so si zadruge ustvarile materialno osnovo za poslovanje. Razvoj zadrug v zadnjih letih je pokazal, da le zadruga z razvito gospodarsko dejavnostjo in primerno materialno osnovo lahko vpliva na izboljšanje kmetijske proizvodnje in na osvajanje naprednejših načinov gospodarjenja na vasi. Z odkupno dejavnostjo, prometnimi sredstvi, strojnimi parkom, predelovalnimi obrati, skladišči itd. so si zadruge ustvarile močne gospodarske pozicije na vasi. Tako so drobni kmetijski proizvajalci zelo tesno povezani z drugo. V zadrugah, ki so razvile na vasi razne dejavnosti, povezane s kmetijsko proizvodnjo, člani — kmetijski proizvajalci sami stremijo k razširitvi gospodarske dejavnosti in povečanju združne imovine, ker se zavedajo, da gospodarska okrepitev zadruga posredno vpliva in omogoča napredek njihovega lastnega gospodarstva.

Vse ustanovljene kmetijske zadruge niso imele pogojev za napredek, bodisi da so imele preozko področje dela, bodisi da ni bilo pogojev za intenzivnejšo kmetijsko proizvodnjo. Večina takih zadrug se je odločila za vključitev v tako sosedno zadrugo, ki je s pospeševalno kmetijsko službo že vplivala na napredek in ki ima tudi močno gospodarsko in materialno osnovo. Zaradi takega združevanja se je število kmetijskih zadrug konec leta 1954 znižalo na 795. Proces združevanja še ni zaključen, ker obstoji še vedno nekaj kmetijskih zadrug, ki so brez zadostne osnove za uspešno delo.

V posameznih primerih pa kmetijska zadruga zaradi nedelavnosti upravnega odbora ni našla poti do kmetov, v zadrugi sami pa morda tudi poslovanje ni bilo urejeno. Take zadruge so prešle ali v likvidacijo ali pa so se pripojile sosedni zadrugi.

Kmetijske zadruge v Sloveniji vključujejo okrog 60 % kmetijskih gospodarstev. V posameznih primerih pa vključujejo zadruge tudi od 90—100 % kmetov na svojem področju.

Ugotovljeno je, da se kmetje ne vključujejo v zadruge, ki ne skrbijo za pospeševanje kmetijstva ali pa ki nimajo urejenega poslovanja oziroma so ugotovljene v zadrugi nerednosti.

Kmetijske zadruge imajo iz leta v leto boljše osnovo za svoje delovanje. Sredstva, ki izvirajo iz dobičkov, razporejajo zadržniki v največ primerih za investicijske namene, to je za povečanje osnovnih sredstev kakor tudi za pospeševanje kmetijstva. V tem pogledu nudi kmetijskim zadrugam vso pomoč država. Pomoč se kaže v oprostitvi zveznega davka od dobička s strani federacije kakor tudi v oprostitvi udeležbe na dobičku s strani okrajnih (mestnih) ljudskih odborov.

V letu 1954 so bile oproščene zveznega davka na tisti del dobička, ki so ga zadržniki dodelili za investicije ali za pospeševanje kmetijstva. S to oprostitvijo so si zadruge obdržale denarnih sredstev več kot 500 milijonov dinarjev. Enako kot v preteklem letu so kmetijske zadruge prav tako tudi v letu 1955 po zveznem družbenem planu oproščene 50 % zveznega davka od dobička, s tem da uporabljajo ta sredstva za neposredne ali posredne investicije. Predvideva se, da bo s to oprostitvijo ostalo zadrugam nadaljnjih 500 milijonov denarnih sredstev.

Razumljivo je, da se s tako pomočjo države zadruga stalno krepijo, saj rastejo pri njih materialna sredstva, kar potrjuje tudi naslednji pregled:

	Ocena za		
	1952	1953	1954
	v milij. din		
Vrednost osnovnih sredstev	1606	3377	5056
Lastni skladi	2379	3941	5300

V letu 1953 so kmetijske zadruge povečale osnovna sredstva delno z osnovnimi sredstvi, ki so jih prejele od reorganiziranih kmečkih delovnih zadrug, prav tako so delno povečale tudi sklade. Močno povečanje osnovnih sredstev v letu 1954 kakor tudi povečanje skladov pa izvira delno zaradi uspeha ocenitve osnovnih sredstev. Tu smo navedli dva posebna vzroka za povečanje materialne osnove kmetijskih zadrug, vendar če ta dva odštejemo, je uspeh kljub temu zelo zadovoljiv.

Največji uspeh iz pospeševalne dejavnosti je v živinoreji

Pospeševanje kmetijstva je osnovna naloga vsake kmetijske zadruga. Pospeševanje se razvija s pospeševalnimi odseki. Konec leta 1954 je obstajalo po še nepopolnih podatkih število pospeševalnih odsekov:

živinorejskih	658
poljedelskih	420
sadjarskih	558
strojnih	466
gozdno-lesnih	367
raznih drugih	400

Skupaj 2.869

Najmočnejši po številu kakor tudi po delu so živinorejski pospeševalni odseki. Ti odseki so posvečali v preteklih letih in še posvečajo največ pozornosti govedoreji in to predvsem selekciji. Ugodne cene in veliko povpraševanje po plemenski živini je vplivalo na povečanje vzreje plemenske živine, saj vzrejajo kmetje sedaj že 58 % telet za plemo. Vsako leto se več prodaja plemenske živine. Tako je bilo prodano l. 1954 2250 glav rodovniške živine. Pod kontrolo proizvodnosti je bilo v letu 1954 8,5 % od vseh krav ali 3,5-krat več kot pred vojno. Zadruga v celoti skrbe za plemenilno službo, za kar imajo 141 lastnih plemenilnih postaj, ali pa vzdržujejo pogodbeno plemenjake zadržniki. 70 % vseh plemenjakov je zadržniških. Živinorejski odbori skupno z veterinarsko službo so organizirali že obsežno umetno osemenjevanje krav. V letu 1954 je bilo umetno osemenjenih 25.952 krav, to je več kot 10 % vseh krav. Živinorejski odbori so organizirali s pomočjo veterinarske službe preglede živine za TBC v letu 1954 za nad 185.000 glav goveje živine. Za jalo-vost je bilo pregledanih nad 78.000 glav živine. Vedno več skrbi posvečajo zadruga izboljšanju krmljenja živine, ker vedo, da je proizvodnost živine odvisna okrog 80 % od prehrane. V tej zvezi je važna akcija za izgradnjo gnojišč in silosov. V preteklem letu je bilo zgrajenih okoli 800 gnojišč in 80 silosov, za leto 1955 pa je bilo že v prvih mesecih prijavljenih 2.500 gospodarstev za gradnjo gnojišč. Okrajni ljudski odbori, združne zveze in zadruga dajejo prispevke za znižanje cen cementu. Veliko več se uporablja

tudi umetnih gnojil na travnikih. V letu 1954 je bilo izvedenih 300 gnojilnih poskusov na travnikih in je bila dobljena na poskusnih poljih še enkrat večja proizvodnja. To kaže še na velike možnosti pri povečanju krmske osnove.

Po osvoboditvi so zadruge dosti naredile pri ureditvi pašnikov, izgradnji planinskih staj in drugih objektov. V letu 1954 so živinorejski odbori organizirali 83 večjih razstav plemenske živine.

Delavni so tudi pospeševalni odseki, saj so dosegli že lepe uspehe tako v sadjarstvu, poljedelstvu itd.

Hranilno-kreditna služba ima vse pogoje za nadaljnji razvoj

V dejavnost kmetijskih zadrug spada tudi zbiranje denarnih sredstev na vasi v obliki hranilnih vlog kakor tudi dajanje posojil. Število vlagateljev v kmetijskih zadrugah stalno raste ter je njih število konec leta 1954 znašalo okrog 28.000, vloge pa so znašale približno 450 milijonov. V letu 1954 so hranilne vloge narastle za okrog 200 milijonov.

Za poživitev hranilno-kreditne službe pa zadruge niso izžrpale vseh možnosti. Uvedba obračunskih knjizic bi prav zanesljivo ugodno vplivala na porast hranilnih vlog tako po številu kakor po višini.

Močna opora tej združni dejavnosti bodo nedavno ustanovljene okrajne združne hranil-

nice in posojilnice ter republiška zveza hranilnic. Z njihovo ustanovitvijo bo brez dvoma sledila hitra utrditev hranilno-kreditne dejavnosti v zadrugah, zato lahko pričakujemo še hitrejši porast hranilnih vlog in večjo živahnost v dajanju posojil članom kmetijskih zadrug.

Gospodarska dejavnost zadrug

Zadruge imajo še velike možnosti za razvoj raznih gospodarskih dejavnosti. Te imajo danes organiziranih nad 1200 raznih proizvodnih in uslužnostnih dejavnosti kot so mlekarne, sušilnice, klavnice, mlini, obrine delavnice, združna posestva, žage, opekarne itd. Vrednost proizvodnje in uslug teh dejavnosti znaša letno nad 3 milijarde din. Zadruge zaposlujejo več kot 10.000 delavcev in uslužbencev. Imajo pa še velike možnosti, da razvijejo razne uslužnostne dejavnosti za kmetijstvo (kovaštvo, kolarstvo in podobno), predelovalne obrate za kmetijske proizvode (sušilnice, opremljene zbiralnice za mleko, predelovalne obrate za sadje in zelenjavo, klavnice itd.), lesnopredelovalne obrate, domačo obrt, proizvodnjo gradbenega materiala za lokalne potrebe (kamnolomi, apnenice) itd.

Najmočnejša gospodarska dejavnost pri zadrugah je vsekakor trgovska in v okviru te odkup kmetijskih proizvodov, ki daje zadrugi tudi največ dohodkov. V zadnjih treh letih sta prodaja potrošnega blaga in odkup takole naraščala:

	v milijon din					
	1952	%	1953	%	1954	%
Odkup kmetijskih proizvodov	6.291	39	7.898	42	10.000	44
Potrošno in reprodukcijsko blago	9.686	61	11.094	58	12.700	56
Skupni promet	15.977	100	18.992	100	22.700	100

Iz te tabele je razvidno, da je ves promet v stalnem naraščanju in v okviru tega še posebej odkup. Prav tako pa se boljša struktura prometa v prid odkupa, krepí se tudi promet z reprodukcijskim materialom, medtem ko se potrošnemu blagu ne daje več toliko poudarka.

Zadruge so v letu 1954 zajele nad 60% kmetijskih tržnih presežkov s svojim odkupom kljub precejšnji anarhiji, ki je vladala lani na kmetijskem tržišču.

Zadruge se omejujejo pri odkupu izključno na svoje območje. Posebno v zadnjih mesecih prevzemajo zadruge odkup nekaterih proizvodov v celoti v svoje roke. Če bodo tudi odkupna podjetja spremenila metode svojega poslovanja, bodo lahko odstranjene predvsem anomalije, ki nimajo izvora v pomanjkanju kmetijskih proizvodov. Zadruge že danes razpolagajo s 160 tovornimi avtomobili in vsaka večja zadruga ima tudi traktor s prikolico. V prihodnje bo treba urediti več primernih skladišč, kleti, zboljšati embalažo in sploh izpopolniti stran odkupa.

Osamosvojene kmetijske organizacije kmetijskih zadrug

Po uredbi o kmetijskih zadrugah ustanavljajo lahko kmetijske zadruge za razne gospodarske dejavnosti samostojne obrate, obrti in podjetja. Z ustanovitvijo gospodarske dejavnosti v omenjenih oblikah si pridobijo delavci in uslužbenci pravico samoupravljanja, medtem ko se razmerja med zadrugo ter med samostojnim obratom, obrtom in podjetjem uredijo s pogodbo.

Kmetijske zadruge so ustanovile do sedaj 99 samostojnih obratov, ki zaposlujejo 401 delav-

ca oziroma uslužbenca, obrti so ustanovile 32, ki zaposlujejo 297 delavcev in uslužbencev, gospodarskih podjetij pa so ustanovile 27, ki zaposlujejo 1529 delavcev in uslužbencev. Teh oblik gospodarskih organizacij se bodo zadruge še nadalje posluževale. Z izločitvijo nekmetijske dejavnosti iz neposredne dejavnosti zadruge bo omogočeno zadrugam še večje udejstvovanje pri pospeševanju kmetijske proizvodnje.

Odpraviti je treba nekatere pomanjkljivosti v poslovanju zadrug

Kljub uspehom pa se pojavljajo v zadrugah pomanjkljivosti v poslovanju, kot n.pr. pomanjkljivi, nepotrebne zgube, prekrški finančnih predpisov in podobno. Vzrok temu je večkrat manjša sposobnost osebja in premajhno nadzorstvo organov zadruge. Vzgoji osebja v zadrugah bo treba posvetiti še več pozornosti, obenem pa ostreje nastopati pred pojavom gospodarskega kriminala. Prav tako bo treba zboljšati način nagrajevanja v gospodarskih dejavnostih zadrug, kar bo prišlo do izraza v kolektivnih pogodbah, sklenjenih med kolektivi in zadrugo, ki jo zastopa upravni odbor. Važno določilo v pogodbi bo tudi glede odgovornosti kolektivov za nastale primanjkljaje.

Važna je tudi vloga združne revizije. V letu 1954 se je revizija organizirala centralno pri GZZ LR Slovenije, ki po štirih revizijskih centrih revidira kmetijske organizacije. Število revizij se je po tej reorganizaciji hitro večalo. Medtem ko je bilo pregledanih leta 1954 v treh tromesečjih 483 zadrug, se predvideva v letu 1955 pregled najmanj 80% zadrug.

je bila ustanovljena leta 1953 po reorganizaciji Mestne klavnice v Ljubljani. V svojem začetnem poslovanju v omenjenem obsegu smo naleteli na velike težave, ki smo jih premagali z dosledno borbo vsega kolektiva za izboljšanje svojega organizacijskega sestava pri organiziranju prodajne mreže v vseh krajih Slovenije in delno Hrvaške. S svojimi izdelki je podjetje prodrlo tudi na zunanji trg. Prodajna mreža v Ljubljani se je razširila iz prvotnih 20 poslovalnic na 29 in s tem zajela celo področje mesta.

Največ poudarka daje podjetje kvaliteti svojih izdelkov in tu je uspeh in dvig proizvodnje.

Zadovoljiti potrošnike in jim po solidnih cenah nuditi najboljšo kvaliteto, to je naše geslo, ki nas vodi v vsakdanji borbi za dvig proizvodnje in storilnosti dela.

Potrošniki, če si hočete nabaviti dobre in sveže mesne izdelke, se obrnite na naše poslovalnice:

na Miklošičevi cesti št. 17,
na Rimski cesti št. 46,
na stojnicah,
na trgu in ostalih predelih mesta ali direktno na en gros skladišče Tovarne mesnih izdelkov Ljubljana,

Mesarska cesta 1 (bivša Mestna klavnica).
Pri večjem odjemu priznamo grosistični popust.

Ob 50-letnici „VINOCETA“ v Ljubljani

Po razpadu avstro-ogrske monarhije l. 1918 so se bivši dobavitelji kisa našim krajem, največ Dunajčani, hitro preorientirali in leta 1920 postavili v Ljubljani kisarno, ki so jo krstili »VINOCET«, kar pomeni vinski očet. Proizvodne naprave vrste Schützenbach, 70 po številu, so dali že stare ca. 30 let in so tako zelo malo investirali v podjetju. Lastništvo so uredili tako, da je bilo nad polovico kapitala tujega, manjši del pa so rezervirali za Slovence solastnike. V teku let so se solastniki menjavali in ob nastanku nove Jugoslavije je bilo stanje lastništva približno isto, le očete so nasledili sinovi oziroma sorodniki.

V taktatnem »VINOCETU« so delali izključno le kis in šele med drugo svetovno vojno so zaradi pomanjkanja špirta in zaradi zaposlitve delavcev pričeli izdelovati »Vulkanit« brikete za likanje in kurjenje iz ostankov lesnega oglja. Zanimivo je omeniti, da se bivši »Vinocet« ni dalje razvijal, medtem ko so ob njem zrastle kar 4 manjše kisarne in 1 večja tovarna za kis in kemične proizvode »PRODUKTA«, ki je imela leta 1940 že skoraj enako kapaciteto kakor »Vinocet«.

Z rojstvom nove Jugoslavije so se tudi razmere v »Vinocetu« bistveno spremenile in »družba z omejeno zavezo Vinocet« je bila likvidirana 1947. Dva solastnika — en domačin in en tujec — sta bila v celoti izplačana, drugima dvema solastnikoma pa je bilo premoženje zaplenjeno zaradi sodelovanja z okupatorjem oziroma bega v tujino. Nacionalizirana podjetja »PRODUKTA«, »PEČNIK« in »VODNIK« so se podjetju v celoti priključila kot obrat I. in II.,

medtem ko smo bivši obrat H. Buzzolini, izdelovanje gorčice in konserviranje, delno kupili, delno vzeli v najem, bivšo družbo »Alimenta«, izdelovanje juhana, pa v celoti izplačali. Poleg priključenih obratov smo na Viču pri Ljubljani v letih 1946—1950 povečali staro sodarno. dozidali novo kisarno, novo konservirnico, zeljarno, oddelek za kuhanje koncentratov in mezg, oddelek za juhan, sušilnico za sadje in vrtnine ter skladišča embalaže. Poleg tega pa so v gradnji še osrednja kurilnica in higiensko-sanitarne naprave. Ker naselje Vič ni priključeno na mestni vodovod, smo morali obstoječe vodnjake potrojiti in postaviti nove črpalke. Tudi kanalizacijsko omrežje smo morali po vsej tovarni postaviti sami in ga preko biološkega filtra odvesti v sosednjo strugo. Dvorišče podjetja že danes lahko sprejme 8—10 tovornih avtomobilov in se z njimi lahko prosto manevrira. Radi bi ga še tlakovali ali vsaj asfaltirali, da bi tako zadostil prometnim ter higiensko-sanitarnim potrebam sodobne živilske industrije.

Že zgoraj smo navedli razširitev podjetja z obratoma I. in II. ter III. — izdelovanje gorčice. Sedaj bi pa radi navedli še vrsto naših izdelkov po količini: alkoholni in vinski kis ter kis za vlaganje, kisle konzerve (kumarice v soli in kisu, paprike, pfeferoni, gobice, stročji fižol, srbska solata), gorčica, paradižnikov koncentrat, kisló zelje in repa ter koncentrat za juho »juhan«.

V podjetju imamo tudi sušilnico za sadje in vrtnino. Komorna sušilnica obratuje že pet let, medtem ko parne sušilnice zaradi velikih stroškov še nismo uspeli dovršiti. V preteklem

letu smo pričeli tudi s sušenjem zdravilnih rastlin in z etiviranjem suhih sliv za izvoz.

Kdo so naši kupci? Kisa je stari »Vinocet« proizvedel 50 vagonov, ostale, že navedene kisarne pa prav toliko in znano je, da so ga nekoč težko prodali. »Produkt« je iz presežkov delala celo očetno kislino in jo izvažala v Bosno. Sedaj izdelamo ca. 250 vagonov kisa samo v »Vinocetu«, a ga kljub temu v poletnih mesecih (julij — oktober) še vedno primanjkuje. Prodamo ga v Sloveniji in kakih 20 vagonov za potrebe JLA na Hrvaškem. Zelo se občuti, da sta obe primorski kisarni v Trstu in Gorici ostali onstran meje. Primorci so naši najboljši kupci in žele si vedno le vinski kis. Velike množine kisa porabijo gospodinje za vlaganje sočivja. Bila so leta, ko smo ga prodali celo 20 vagonov, kar je gotovo razveseljivo, če pomislimo, da se tako gospodinje oskrbujejo za zimo s svežo zelenjavo.

Za vse zgoraj navedene proizvode pa je največjega pomena primerna embalaža, ki naj bi bila higienska, okusna in cenena. Bojimo se, da nas naši kupci tu ne morejo pohvaliti, ker doslej še nismo pokazali nič novega. Čebri in sodi so zelo dragi in prav tako neprimerni. Njih obnova velja velike vsote zaradi visoke cene lesa in železa. Imamo okrog 5000 sodov iz trdega in mehkega lesa; le strokovnjaki bodo znali preценiti, koliko je dela in stroškov z njihovim vzdrževanjem. Tudi steklenina ni nič boljša: kozarci za gorčico so isti kot pred 30 leti, kozarci za kisle konzerve in steklenice za juhan pa niso dosegle niti predvojnega ravni. Steklarnam v Sloveniji in Srbiji smo poskušali dati vzpodbudo za nove oblike po inozemskih vzorcih, pa nismo uspeli, ker so njihove kapacitete preobremenjene. Bele pločevine za doze ali vsaj pokrove za kozarce ni mogoče dobiti v dovoljni meri in je tudi njihova uporaba problematična zaradi navzočnosti kisa. Zadnje čase uvajamo pokrove in zamaške za steklenice iz polivinil-klorida. Jeseni pa bomo uvedli vreče za kislno zelje in vrečice za kisle kumarice iz istega materiala. Problematični so zopet zapiralni stroji, katerih doma še ne izdelujemo.

Poleg že uvedenih proizvodov smo delali tudi kvarglje in ribe »ruse«, vendar ta proizvodnja ni stalna, ker ne moremo dobiti dovolj sira in skute oz. rib skuš. Upamo, da bomo letos ta dva proizvoda stalno delali. V pripravi in analizi je tudi izvleček za mesne juhe in koncentrat za golaže. Gospodinje težko sprejemajo nove prehranske predmete, vendar jih po preizkušnji zelo cenijo. Sok za juho »juhan« ima že stalen krog odjemalcev, ki ga bomo še povečali.

Tudi kislega zelja predelamo vsako leto premalo. Odjemalci zanj so: Trst, Dunaj, Dalmacija in Primorska. V Sloveniji ga prodamo manj,

ker so tam bivši zelarji še obdržali svoje stranke, mi pa smo poiskali nove trge, ki konsumirajo vagonске količine. V dogovorih smo z Egipčani, ki so bili nekoč največji kupci »kranjskega kislega zelja«. Kisla repa ne gre dosti v promet, ker je manj priljubljena ali pa jo tudi gospodinje same kisajo. Tu vidimo, da se kupci zavdajo velike zdravilne vrednosti kislega zelja.

Zanimiv je porast v potrošnji gorčice. Na istih strojih kot danes je bivši lastnik izdelal letno 8—9 ton gorčice, lani pa smo je samo v decembru prodali 8 ton — vse samo v Sloveniji. Gostinski obrati, zlasti tisti v Ljubljani, jo ogromno trošijo.

Kislih kumaric še nobeno leto nismo pripravili toliko, da bi jih lahko prodajali do nove zelenjave v maju. Kupci so doma v Sloveniji, lani smo jih prodali v Kairo, pred časom pa celo v New York. Dobri kupci so tudi Primorci in Dalmatinci. Zadnje čase dajejo prednost slanim kumaricam pred kislimi.

Paradižnikov koncentrat prodajamo le v Sloveniji in delu Hrvaške, ker ga zaradi zastarelih naprav ne moremo mnogo skuhati.

Upravljanje podjetij po delovnih kolektivih je rodilo tudi v našem podjetju visoko pozitivne uspehe. Nič več ni problemov, katerih ne bi poznali vsi in jih sproti reševali. V manjših kolektivih se je upravljanje tako posplošilo, da se sleherni delavec zanima za ekonomsko leto, za gibanje konkurenčnih podjetij, za trgovsko poslovanje, zlasti pa za finančni uspeh podjetja. Ob vsakokratnih novih volitvah v DS in UO načenjajo včasih težke, vendar pa objektivne kritike in je lista izbranih v mislih delavcev potrjena, še preden je predložena v razpravo. Delavci imajo zaupanje predvsem v starejše strokovne delavce. Ptice selivk tudi pri nas ne cenimo, kakor tudi ne tistih, ki si niso z delom pridobili zaupanja kolektiva.

Vsi imamo še mnogo neizpoljenih želja, čeprav smo mnoge že uspeli ostvariti.

Več strojev si želimo, ker se še mnoga delovna mesta opravljajo samo z rokami. Želimo si boljše embalažo, kakršno vidimo po razstavah in tujih revijah. Rabimo več sredstev, da bi lahko higiensko uredili prostore, da bi potegnili industrijski tir na dvorišče, da bi dvorišče tlakovali, da bi pozidali stanovanja za delavce, da bi napravili destilacijo za vino in iz brezalkoholnih ostankov vina delali dober in cenen vinski kis. Zaradi čestega prekinjanja električne energije, kar na aparate za proizvodnjo kisa slabo vpliva, moramo misliti tudi na lastni generator za elektriko. Tudi večjih kleti za vskladiščenje gotovih izdelkov iz kisarne ali iz konservirnice nam še vedno manjka in je to še naša prva skrb. Trenutno je tu ozko grlo podjetja.

Vse navedeno rabimo, če hočemo iti v korak z inozemskimi tovarnami prehranskih proizvodov.

Če pa pogledamo 10 let nazaj in primerjamo takratni »Vinocet« s sedanjim, ga mi mogoče prepoznati. Na bivših vrtovih stoji stavbe, v stavbah pa so stroji, ki izdelujejo hrano za naše ljudi in dajejo zaslužek številnim ženam iz okolice podjetja.

Pogumno gledamo v bodočnost in vemo, da bomo v drugem desetletju »Vinoceta« opremili tovarno z novimi stroji in dali potrošnikom nove proizvode ter tako zvišali našo življenjsko raven.

**WINE VINEGAR PICKLED
CUCUMBERS
JARS/1LB-4oz**

ZAVOD ZA RAZISKAVO MATERIALA IN KONSTRUKCIJ LRS

o Ljubljani

NASTANEK IN RAZVOJ

Spričo velikega razvoja gradbene dejavnosti po osvoboditvi je leta 1947 tedanji minister za gradnje Ivan Maček dal navodilo za ustanovitev osrednjega gradbenega laboratorija, ki naj bi strokovno skrbel za razvoj gradbene dejavnosti vseh panog. V ta namen so bili določeni krediti za projektantska dela. Delo je bilo poverjeno članu Projektivnega zavoda pri »Slovenija Projektu« ing. arh. Francu Tomažiču. Obenem so bile poverjene organizacijske priprave ing. Marjanu Ferjanu. Po izdelavi prvih skic novega objekta sta oba odšla v Švico na centralni švicarski preiskovalni zavod »EMPA«, ki ga je upravljal naš rojak prof. dr. M. Roš. Tu sta imela lepo priložnost, da si ogledata delovanje podobne ustanove, ki si je dotodaj že pridobila velik sloves. Na temelju tujih izkušenj in s posebnim oziranjem na naše lastne potrebe so bili potem izdelani projekti stavbe v sedanji obliki.

Vzporedno s projektantskimi deli so se vršile tudi organizacijske priprave, kar se tiče kadrov, sistema dela in opreme, sodelavci pa so se tudi že lotili delnega reševanja nujnih tekočih nalog. V ta namen so bili po nalogu tedanjega ministrstva za gradnje dani na razpolago skromni prostori v objektu »Industrija umetnega kamna« ob Titovi cesti, kjer so bili v naglici adaptirani zasilni prostori za »Gradbeni laboratorij«, ki je bil ustanovljen leta 1947 in je deloval v okviru MG LRS.

Raziskovalna dejavnost na področju gradbeništva je bila v LRS dotodaj omejena na manjše laboratorije, ki so bili nezadostno usposobljeni za reševanje problemov v posameznih panogah. Tako je deloval na univerzi v Ljubljani laboratorij za preiskavo materiala, ki ga je bil po prvi svetovni vojni ustanovil univ. prof. dr. ing. Král in je bil opremljen za preiskavo materiala ter deloma tudi za mehaniko tal. Pri »Podjetju za ceste«, ki je tedaj izključno skrbelo za gradnjo cest, sta bila laboratorij za mehaniko tal in laboratorij za asfaltne cestišča. Pri »Cementarni Anhovo« ter pri »Cementarni Trbovlje« sta delovala laboratorija cementarn, pri »Celjskih opekarnah« pa skromen laboratorij za keramiko. Prva naloga novega osrednjega laboratorija je bila v tem, da je skušal povezati delovanje vseh zgoraj navedenih v enoto ter ga dvigniti na višji nivo.

Takrat se je v državi na splošno začela poudarjati laboratorijska dejavnost. Tako je bila na konferenci laboratorijev, ki se je vršila avgusta 1948 v Beogradu, sporočena ideja tov. Kidriča, da je na vseh delovnih toriščih nujno potrebno ustanoviti tako imenovane »biroje za pospeševanje proizvodnje«, ki morajo skrbeti za pospeševanje proizvodnje dejavnosti. Mišljeno je bilo pri tem tako kvalitativno izboljšanje kakor kvantitativni dvig proizvodnje. Vsi ti biroji za pospeševanje proizvodnje pa naj bi bili vezani na centralni državni laboratorij, ki bi bil samo eden za vso državo in sicer v Beogradu. Ker je istočasno prišlo tudi navodilo za odpravo vseh majhnih laboratorijev, je bila velika nevarnost, da se komaj začeto delo ustavi. Vendar pa odločujoči krogi v LRS te ideje niso v celoti privzeli; marveč so se šele v sredini leta 1949 lotili orga-

nizacije biroja. Ko je »Gradbeni laboratorij« odigral svojo začetno vlogo ter prešel v novo razvojno stopnjo, je bil z odlokom vlade LRS dne 18. julija 1949 preimenovan v »Gradbeni inštitut« kot samostojna ustanova. Svoj sedež je še vedno obdržal v prostorih »Industrije umetnega kamna«. Tedaj so že delovali v njegovem okviru laboratoriji za splošne kemične preiskave, dalje laboratorij za asfalt in cestišča, laboratorij za geomehanske preiskave, laboratorij za keramične preiskave in delno laboratorij za mehanske preiskave. Vsi ti so bili s svojimi osnovnimi sredstvi preneseni od zgoraj imenovanih podjetij oziroma so bili na novo ustanovljeni.

Razumljivo je, da so postajali prostori pretesni. Zato je kolektiv pričel z gradnjo provizorija, ki je nudil možnosti za nadaljnji razvoj. Kmalu je sledila tudi gradnja nove stavbe za polindustrijski oddelek, ki je bil medtem ustanovljen. Ta stavba je stala že na današnji parceli Zavoda ter je sedaj vključena v Zavodove stavbe. Tako se je delovna površina v kratkem času dvignila na preko 1000 m².

Iz nujne potrebe, da bi mogel Inštitut živo posegati v industrijsko prakso, je bila razen že navedenega polindustrijskega laboratorija priključena Gradbenemu inštitutu tudi začasno opuščena opekarna tedanje »Generalne direkcije gradbene industrije« v Gameljnah z namenom, da bi prevzela nalogo za izdelavo novih poskusnih kosov v opekarstvu, prav tako pa tudi nalogo o industrijski preiskavi glin za mnoga na novo nastala opekarska podjetja. Opekarna je bila priključena Inštitutu v popolnoma razkrojenem stanju, saj že nekaj let ni obratovala. S smotnim delom na tem področju je uspelo organizirati obrat, ki ga moremo smatrati za vzornega ne samo v Jugoslaviji, temveč tudi v širšem merilu. Opekarna je kvalitetno izredno napredovala ter izvršuje danes industrijske preiskave vsakovrstnega opečnega materiala, prav tako pa sama proizvaja poskusne oblike raznih zidakov, stropnjakov in podobnih proizvodov.

Z dejstvom, da je Gradbeni inštitut postal samostojna ustanova, je prešlo nanj tudi vse administrativno delo. Prvotna miselnost, da je treba vse preiskave delati brezplačno — tako je bilo v letih 1948 do 1950 — se je čedalje bolj umikala. Posamezne preiskave je pričel Inštitut zaračunavati ter je že v letu 1951 kril 40% svojih izdatkov iz lastnih dohodkov, medtem ko je za ostalo dobil dotacijo iz proračuna. Iz tega razloga je bilo treba ustanoviti tudi samostojno knjigovodstvo, ki je v naslednjih letih prišlo še bolj do izraza, zlasti ko je Zavod prešel na samostojno finansiranje.

Zelo težavno je bilo vprašanje kadrov. Laboratorijsko delo zahteva poleg strokovnega znanja tudi veliko moralno zavest, ki je bila z začetnimi preizkušenimi kadri v Inštitutu vnesena, toda nadaljnje sodelavce je bilo treba šele vzgajati. Zato se je leta 1947 vršil prvi laborantski tečaj, ki se je nato večkrat ponovil. Udeleženci so se po končanem tečaju vključili v laborantsko prakso v Inštitutu ter pomnožili kader sodelavcev. Postopno se je število zaposlenih dvigalo, tako da je Gradbeni inštitut ob preselitvi v novo poslopje razpolagal že s približno 70 sodelavci.

Načrti za novo poslopje Inštituta v Dimičevi ulici so bili gotovi leta 1948 in odobreni so bili krediti za gradnjo. V letu 1949 so pričeli z naglo graditvijo poslopja. V letu 1951 je bila gradnja v glavnem dokončana, tako da je bilo po izdelavi notranje opreme mogoče preiti z vsemi laboratoriji v novo poslopje, kar se je zgodilo leta 1952.

S sprostitev organizacijskih oblik našega gospodarstva, ko so postajali posamezni obrati in industrije samostojni ter s tem vezani le sami nase, je delovanje Gradbenega inštituta pridobivalo na pomenu. V tem obdobju je leta 1951 prišel na Zavod tudi sedanji direktor ing. Viktor Turnšek. Pod njegovim vodstvom je Gradbeni inštitut krenil naglo naprej. Nova sodobna oprema je omogočala Inštitutu osvojitve novih področij dela in reševanje vseh težavnejših nalog. Zato je pomenil naziv »Gradbeni inštitut« že preozek pojem in v letu 1952 je sledilo preimenovanje v Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij LRS. Zavod je prevzel tako rekoč vodilno mesto na področju laboratorijske dejavnosti v državi, kajti v Beogradu je bil podoben inštitut šele v snovanju. V tem času pa so pri nas že delovali naslednji oddelki:

1. oddelek za preiskavo nekovin
2. oddelek za preiskavo kovin
3. oddelek za geomehaniko
4. oddelek za kemijo

5. oddelek za merjenje modelov in konstrukcij
6. oddelek za fizikalne preiskave
7. oddelek za polindustrijske preiskave
8. oddelek za keramiko s preizkusnim obratom
9. gradbena grupa
10. pomožne delavnice (mehanična, mizarska, elektro delavnica itd.).

Sledil je nagel vsestranski razvoj. Število sodelavcev je naglo naraščalo ter obsega danes kolektiv 235 članov.

Z ustanovitvijo lastne mehanične delavnice in poskusne gradbene grupe je Zavod razširil možnosti delovanja tudi na nekatera nova področja. Tako more danes izdelati raznovrstne prototipe laboratorijskih aparatov, industrijskih strojev in se lotiti izdelave raznih specialnih gradbenih del.

Od leta 1952 deluje Zavod kot finančno samostojna ustanova ter z dohodki lastne dejavnosti krije vse svoje izdatke.

V okviru Zavoda posluje posebna študijska knjižnica, ki je bogato založena s strokovno, zlasti revialno literaturo. Njeni sodelavci skrbijo za znanstveno dokumentacijo, ki je danes nujno potrebna vsakemu večjemu raziskovalnemu organizmu, prav tako pa tudi oskrbuje strokovne publikacije, ki jih izdaja Zavod zaradi obdelave različnih važnejših problemov s posameznih področij svoje dejavnosti.

I N S T A L A C I J A

Ljubljana

Kamniška ulica

montažno-obrtno podjetje, se je razvijalo od leta 1947 iz več nacionaliziranih podjetij in v tem času napravilo lep razvoj.

Ob ustanovitvi je podjetje v glavnem izvrševalo le kleparska dela, medtem ko je z odkupom še enega privatnega podjetja pričelo z delom vodovodnih instalacij, sanitarnih naprav in naprav za centralno kurjavo.

Z naraščajočimi naročili je podjetje pričelo preživljati krizo v zelo slabih,

temnih prostorih ter zato ni moglo prevzemati večjih naročil. Tempo povojnega časa pa je nujno narekoval razširitev podjetja kakor tudi usmeritev dela v druge dejavnosti montažnega značaja.

Leta 1950 je podjetje prevzel delavski svet v upravljanje. Zadal si je nalogo obrat modernizirati in mehanizirati. Prevzeto nalogo je delavski svet podjetja uspešno rešil. Leta 1954 si je zgradil moderne delavniške prostore ter upravno zgradbo v Kamniški ulici, ki nudi delavcem odlične pogoje za kvalitetno in kulturno postrežbo našim naročnikom.

Danes ima podjetje že pet oddelkov: oddelek za centralno kurjavo, oddelek za vodovodno instalacijo in sanitarne naprave, oddelek za stavbeno kleparstvo in strelvodne naprave, oddelek za prezračevalne naprave ter oddelek za projektiranje.

S tem je podjetje doseglo, da je danes kos vsem najbolj kompliciranim napravam, ki jih naročajo naročniki in investitorji posameznih, v to stroko spadajočih del.

Les Ljubljana

LJUBLJANA, PARMOVA 37

Trgovsko podjetje z lesom in lesnimi izdelki za domači trg in export »LES LJUBLJANA« je bilo ustanovljeno v začetku leta 1949 kot državno republiško gospodarsko podjetje, t. j. v času, ko je imela trgovina le razdeljevalno vlogo brez sleherne trgovinske dinamike.

Uvedba novega ekonomskega sistema in sprostitve trgovine leta 1951 sta omogočila zdaj že ugodnemu podjetju »Les Ljubljana« poseči na trg z ekonomskimi cenami za les in lesne izdelke, ki so ustrezale kupni moči najširšega kroga potrošnikov.

Veliki napori, dobra organizacija in načelo, da mora podjetje s konkurenčnimi cenami omogočiti nabavo sodobnega in cenegega pohištva, so bile sile, ki so razširile podjetje v enega največjih te vrste. Tako ima podjetje že 21 poslovalnic, ki redno poslujejo v vseh pomembnejših industrijskih središčih Jugoslavije. To je pripomoglo k velikemu porastu prometa pri podjetju, ki je v primeri z letom 1949 do vključno 1954. leta skoraj 100-krat večji.

Podjetje organizira samostojne razstave pohištva in se udeležuje vseh večjih razstav na domačih in mednarodnih sejmih. Istočasno je zgradilo lastno tovarno, ki deluje danes že kot Kombinat lesnopredelovalne industrije.

Leta 1952 je bil pri podjetju ustanovljen atelje za notranjo opremo. Pokazala se je potreba, da se pri spopolnjeni trgovski praksi sodobno opremijo bolnice, laboratoriji, trgovine, lokali, javni prostori, gledališča itd. Arhitekti ateljeja v pohištveni stroki so v sodobni arhitektonski liniji dosegli priznano kvaliteto, kar

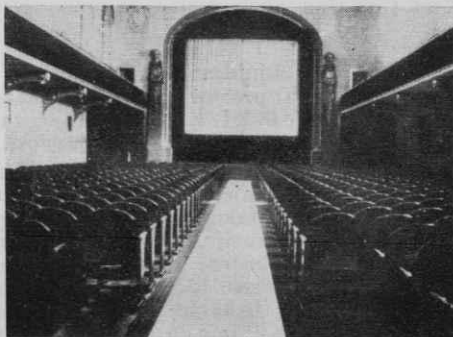
je nedvomno velik uspeh, ki je našel priznanje v širokem krogu odjemalcev.

Glede na zahtevo proizvajalcev se je podjetje posvetilo tudi izvozni dejavnosti. Kot samostojen izvoznik se je podjetje registriralo že leta 1952 in razvilo svojo dejavnost po Evropi, zlasti v Nemčijo, kamor je podjetje prodrlo s svojim sobnim in hotelskim pohištvom ter finalnimi in polfinalnimi izdelki. Lesno galanterijo pa podjetje izvažata v veliki večini v Združene države Amerike, Anglijo, Holandijo ter na Bližnji Vzhod.

Tako je porastel promet pri izvozu v primeri z letom 1953 10-kratno. Ta porast bi bil lahko še višji, če bi zmogljivost proizvajalca krila vsa povpraševanja, kar pa je seveda odvisno od nabave novih strojev, ki so pri mnogih obratih že zastareli ter zaradi tega njihova zmogljivost zaostaja za evropskim povprečjem. To vpliva na zvišanje cen izdelkov, ki terjajo zaradi prilagoditve svetovnemu trgu tudi višje izvozne koeficiente.

Da je podjetje uspelo, gre zasluga velikim naporom in dobri organizaciji upravnega odbora in delavskega sveta, predvsem pa dejstvo, da ima dober delovni kolektiv, ki je politično in strokovno na višini.

Smernice, ki jih je vodstvo podjetja odobrilo v nadaljnji perspektivi, temeljijo predvsem v boju za znižanje cen, da plasira na tržišče blago v najboljši kvaliteti in se približa potrošnikom s tem, da jim omogoči nabavo ekonomičnega, praktičnega in modernega pohištva. S tem preprečuje nelojalne težnje posameznih konkurenčnih podjetij in nudi našemu delovnemu človeku lepše in boljše življenje.

Zgoraj: fotografski posnetek terena iz letala
Spodaj: na osnovi gornjega posnetka izdelana karta

GEODETSKI ZAVOD LRS · LJUBLJANA

Pod Ljubljanskim gradom, v tesnih in provizornih prostorih razvija finančno samostojni Geodetski zavod svojo, za naš gospodarski razvoj zelo važno dejavnost.

Njegova dejavnost, kakor že samo ime pove, je izvrševanje vseh operativnih nalog s področja geodezije, tako triangulacija, nivelman, nova izmera, operacije, ki se tičejo reambulacije in revizije katastra, agrarne reforme, komasacij in arondacij zemljišč, vršitev uslug s področja geodezije za fiskalne in tehnične namene, projektiranje, trasiranje in zakoličbe komunikacij, vodovodov, melioracij in podobno, razvijanje novih metod dela, kot so fotogrametrija, gravimetrija, elektronsko merjenje dolžin itd.

Vsa ta dela opravlja Zavod s svojo strokovno operativno, ki ne dosega niti 100 strokovnjakov. Naloge, ki so postavljene pred Zavod, pa so tako obsežne in poleg tega tudi nujne, da jih z današnjo kapaciteto in metodo dela, ki je v pretežni meri še vedno klasična, ne bo mogel pravočasno rešiti. Zaradi tega bo nujno potrebno povečati strokovni kader s pravilno stimulacijo oziroma povečanjem vpisa mladine v geodetske šole, z modernizacijo geodetskih instrumentov in tehničnih pripomočkov ter z uvedbo nove metode dela — fotogrametrije.

Seveda pa je to povečanje kapacitete posebno zaradi tehničnega izboljšanja ozko pove-

zano z investicijami, z drugo besedo, s stroški, ki jih Zavod ne bo mogel sam v celoti kriti.

Res je, da so dosedaj vsi presežki, ki jih je Zavod ustvaril, šli v tem cilju in tudi je res, da smo v zadnjem času dosegli pri naših oblastvenih organih popolno razumevanje in tudi občutno denarno pomoč. Vendar pa bo treba za izvedbo danih nalog v nadaljnjih letih to pomoč še povečati, posebno če bomo hoteli organizirati v naši republici res moderno in napredno geodetsko službo, ki bo kos vsem nalogam, katere zahteva moderno urejena država.

Ena glavnih zahtev, ki so danes postavljene pred geodetsko službo ne samo pri nas, ampak v vsej državi, je ureditev katastra, kajti dobro urejen državni kataster predstavlja osnovo za pravilno funkcioniranje oblasti in njene administracije.

Zalostna zapaščina predaprilske Jugoslavije s svojimi sto in več let starimi katastrskimi mapami pa jasno te osnove ne more dati. Zato je potrebna, lahko rečemo, v celi Sloveniji izvedba »nove izmere«. Ker pa je to delo trenutno preobsežno, saj ima Slovenija okoli 2 milijona ha površine, medtem ko je kapaciteta Zavoda 10.000 do 15.000 ha letno, se je začelo letos z revizijo katastra, kar pa je samo trenutna in nepopolna rešitev.

Zato je še vedno najbolj nujno usmeriti celotno geodetsko operativno v izvajanje del za novo izmero in uvajati v to nove moderne metode dela.

Poleg te primarne naloge pa mora Zavod vzporedno vršiti še dela na triangulaciji II., III. in IV. reda, nivelmanu in meritvah v tehnične namene (ceste, železnice, hidrocentrale itd.).

Razvojnja pot Zavoda v desetih letih po osvoboditvi je bila dokaj pestra. Iz oddelka pri Ministrstvu za gradnje, kasneje Projektivnem zavodu, se je geodetska operativna osamosvojila in osnovala gospodarsko podjetje. Po enoletnem poslovanju kot podjetje pa je postalo razvidno, da se operativna geodetska delavnost le bistveno razlikuje od podjetniške. Zaradi tega je prišlo do ustanovitve finančno samostojnega zavoda. Ta način poslovanja v naših razmerah najbolj ustreza, kar smo tudi preizkusili v večletni praksi.

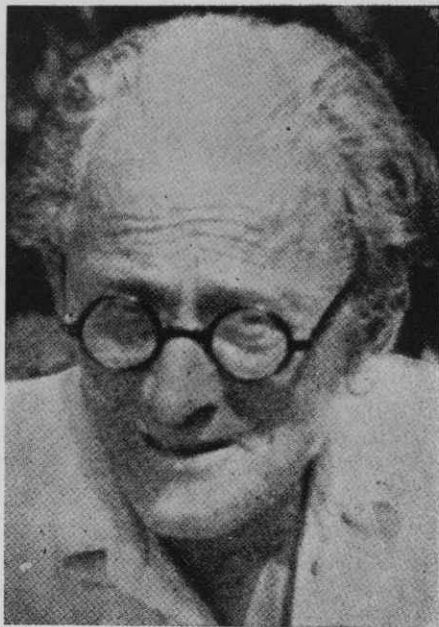
Geodetska operativna v ostalih republikah je organizirana v proračunskih ustanovah — geodetskostatstrskih upravah in njihovo poslovanje v celoti obremenjuje proračun, medtem ko se Geodetski zavod v Sloveniji vzdržuje sam in ne obremenjuje republiškega proračuna za dela, ki jih naročajo razne gospodarske in družbene organizacije. Poleg tega pa smo tudi mnenja, da je delo v pogojih, ki jih nudi Zavod, veliko bolj elastično, efekt dela večji, rentabilnejši ter da je organizacija in razvrstitev terenskih grup mnogo bolj ekspeditivna kakor pa pri proračunskih ustanovah.

Za ilustracijo, koliko dela je Geodetski zavod naredil v letih od osvoboditve, naj služi naslednji pregled:

1. izmere ca. 70.000 ha;
2. triangulacije 2447 trig.točk (kar ustreza z že predvojno triangulacijo ca. 446.850 ha pokrite površine s triangulacijo IV.r.);
3. nivelmana:

precizni nivelman . . .	1754 km
tehnični nivelman . . .	1684 km
skupaj . . .	3438 km

Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina

IVAN PRIJATELJ

Državna založba Slovenije bo izdala skoraj 2500 strani obsegajoče delo našega najvidnejšega literarnega zgodovinarja prof. Ivana Prijatelja Slovensko kulturnopolitično in slovstveno zgodovino.

Uredništvo besedila je zaupano prof. Antonu Ocvirku, zaključno študijo o Prijateljevi monografiji in njenem pomenu pa bo prispeval Boris Zihlerl.

Po znanstveni zasnovi, po plastičnih osvetlitvah političnih dogodkov in pretehtanih analizah naših literarnih prizadevanj v času od marčne revolucije 1848 do nastopa slovenske moderne 1895 je ustvaril Prijatelj s svojo monografijo znamenito in pomembno delo.

Prijateljeva Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina spada med literarno-zgodovinske obravnave, ki zajemajo čas po vseh njegovih bistvenih sestavinah: političnih, idejnih, gospodarskih, svetovnonazorskih, etičnih in estetičnih. Prijateljevo pripovedovanje je živo in nazorno, mestoma kar napeto, ko slika razne politične dogodke ali literarna trenja v letih 1849 do 1895. To Prijateljevo pomembno delo bo izdala Državna založba Slovenije v štirih knjigah. Naklada se bo ravnala po uspehu subskripcije, vendar bo prodajna cena temu delu po izidu v platnu predvidoma 3200 din, v polusnju 3760 din. To delo lahko naročite z dopisnico pri oddelku za knjižne zbirke Državne založbe Slovenije v Ljubljani, Mestni trg 26/K.

DRŽAVNA
ZALOŽBA
SLOVENIJE

Pet let v borbi za napredek vasi

Letos poteka peto leto, odkar je pričelo poslovati združeno podjetje Agrotehnika.

Gospodarska dejavnost tega podjetja je izvoz, uvoz in prodaja kmetijskih strojev, orodja, rezervnih delov in sredstev za pospeševanje kmetijske proizvodnje, gnojil in zaščitnih sredstev. Nadalje se podjetje bavi tudi s prodajo investicijskega materiala.

Že dejavnost sama kaže, da so naloge podjetja obširne in težavne, brez dvoma pa zelo pomembne za naše kmetijstvo.

Ako si predočimo razmere, ki so vladale v času ustanovitve podjetja in tiste, ki vladajo danes, vidimo, da je prav to podjetje storilo pomemben korak pri obnovi in napredku slovenskega kmetijstva.

Pred vojno domače industrije kmetijskih strojev skoraj da ni bilo. Proizvajali smo le manjše stroje, manjše mlatilnice, slamo-reznice, vprežne pluge in podobno, skratka, kmetovalec je bil tedaj navezan v glavnem le na nabavo uvoženih in razmeroma kakovostnih kmetijskih strojev. Brez dvoma je le to vplivalo na njegov čut za ocenjevanje kakovosti in mu obenem vzbudilo precejšnjo zahtevnost.

Prva leta po osvoboditvi je bil uvoz teh strojev iz inozemstva precej težaven, primanjkovalo nam je deviznih sredstev. Nekaj blaga je bilo tedaj sicer na razpolago iz pomoči iz tujine, vendar je to kmalu pošlo.

V tem času smo pričeli v pospešenem tempu graditi novo industrijo teh strojev, že obstoječo pa smo razširjali. Vendar pa vseh potreb ni bilo mogoče zadovoljiti, pri vsem tem pa asortiman in kakovost domačih izdelkov nista popolnoma ustrezala. Temu se ni čuditi, saj take industrije ni mogoče postaviti čez noč.

Pri tem stanju je bilo stališče kmetovalca zelo težko. Poleg tega so se tudi potrebe precej razlikovale od običajnih. Mnogo strojev je bilo med vojno uničenih, zemlja je bila marsikje zanemarjena in neobdelana, opustošeni so bili vinogradi in hmeljniki. Le-ti so potrebovali obnove. Sploh je bilo vprašanje obnove vinogradov, ki jih že dolga leta nazaj niso več obnavljali, pereč problem. Tudi struktura kmetijstva se je spričo ustanavljanja državnih in združnih gospodarstev močno spremenila. Uvajati je bilo

treba popolnoma nov, moderen način mehanizacije. Pri tem ne smemo pozabiti, da se je prav tedaj začela pojavljati veliko večja zahtevnost po gnojilih in zaščitnih sredstvih. Tudi to vprašanje je bilo treba rešiti v čim krajšem času.

Kot vidimo, smo bili tedaj prisiljeni zadovoljiti potrebe po strojih, ki doma niso bili na razpolago, po gnojilih, zaščitnih sredstvih, opremi za kleti in mlekarne in raznem potrošnem materialu, z uvozom. Z namenom, da bi le-to omogočila, je Glavna združna zveza Slovenije ustanovila podjetje »Agrotehnika«, export-import, s sedežem v Ljubljani. Dne 5. maja 1951 je to podjetje pričelo s poslovanjem.

Za nakup naštetih stvari so bila potrebna devizna sredstva, ki jih je moralo podjetje ustvarjati samo z izvozom kmetijskih pridelkov, lesa in ostalih izdelkov. Tako se je slovensko kmetijstvo pričelo oskrbovati preko tega podjetja tako rekoč samo s traktorji, traktorskimi priključki, rigolnimi plugi, najmodernejšimi škropilnicami in drugim blagom, skratka s tistim, česar doma ni bilo mogoče nabaviti. »Agrotehnika« je od pričetka poslovanja pa do danes uvozila nad 800 različnih traktorjev s stotinami ustreznih priključkov in drugih strojev ter tisoče ton gnojil in zaščitnih sredstev. Ves ta material je bil koristno uporabljen v borbi za uspešnejše gospodarjenje.

Brez dvoma lahko rečemo, da je bila prav z nabavo tega materiala dana osnova za uspešno razvijanje združnega pokreta pri nas, združništvo samo pa se je tedaj pričelo razvijati s polnim razmahom. Tako je »Agrotehnika« postala nekak pokazatelj enotnosti in uspeha hitro se razvijajočega kmetijskega združništva.

V sklopu svojega udejstvovanja je podjetje organiziralo tudi servisno službo — strokovno oskrbovanje preko njega prodanih strojev. Ta poteza je bila velike važnosti zlasti zato, ker so bili stroji spričo hitrega razvoja modernizacije ljudem malo poznani. Servisna služba daje ljudem, ki s temi stroji delajo, navodila za pravilno uporabo, na terenu pa kontrolira njih delovanje in skrbi za njih brezhibnost. V ta namen je ustanovilo omrežje servisnih postaj, raztresenih po vsej Sloveniji. Te postaje so najmoderneje opremljene in morejo opraviti

tudi najtežja popravila. Servisna služba organizira po potrebi tudi tečaje za traktoriste in strojnike. Dosedaj je usposobila že veliko število teh strokovnjakov.

Ko je domača industrija razširila izbiro in kakovost svojih izdelkov, je podjetje začelo poslovati tudi s temi. Pri tem koristno usmerja industrijo samo in ji daje predloge za razne izboljšave, poleg tega pa tudi osnutke za artikle, ki jih še ne izdeluje. Organiziralo je tudi proizvodnjo na-

makalnih naprav, za katere je povpraševanje predvsem na jugu. Zadnje čase pa se uveljavlja tudi pri organizaciji koprodukcije med domačimi in tujimi podjetji.

Te naloge podjetje izvaja tesno povezano z znanstvenimi institucijami, s katerimi je v stalnem stiku. Tudi praksa sama mu daje koristna navodila. Pri tem je področje dela tega podjetja obširno in pomembno in po pravici lahko trdimo, da tudi ono daje delež pri napredku našega kmetijstva.

»SILVA«

Gozdno in lesno gozdarstvo Fakultete za agronomijo gozdarstvo in veterino v Ljubljani

UVOD

Vsaka gozdarska fakulteta mora imeti tudi svoje gozdove in lesno industrijo, kjer se študenti gozdarstva praktično vežbajo, a profesorski zbor in inštituti imajo svoja raziskovalna področja. V naši državi ima vsaka gozdarska fakulteta v ta namen določene objekte. Tako je tudi slovenska gozdarska fakulteta dobila v letu 1951 od Predsedstva vlade LRS izločene gozdove in industrijo ter je za upravo in gospodarstvo v ta namen osnovano podjetje »Silva«. Pri reorganizaciji v letu 1953 je podjetje izgubilo svojega dot. pristojnega organa Fakulteto in je prišlo pod kompetenco OLO Ljubljana okolica oz. v pogledu plana pa kar štirih OLO. Razen tega je izšel v juliju 1953 novi zakon o gozdovih v LRS, ki je stavil vse gozdove SLP pod direktno upravo OLO, brez ozira na dotedanje odločbe, a isti zakon v čl. 5. zahteva, da mora biti za vsako izločanje gozdov za znanstvene in pedagoške namene izdan poseben zakon. V zakonu pa ni rečeno, kaj naj se dogaja z izločenimi objekti do izdaje novega zakona. Tako je slovenska gozdarska fakulteta prav na čuden način izgubila pravico do upravljanja z gozdovi, ki so zanjo izločeni, in se naj s temi gozdovi gospodari kakor z vsakim drugim gozdom. V takem primeru sta Fakulteta in podjetje v težkem položaju, ko OLO odloča, kako naj se upravlja in gospodari v fakultetskih gozdovih in industriji. S tem je zgrešen glavni cilj »Silve«, ki bi morala biti strogo namensko podjetje. To nemogoče stanje, ki pa je samo v LR Sloveniji, medtem ko v drugih republikah nima teh težav nobena fakulteta, so priznali tudi razni nasprotniki slovenske gozdarske fakultete in smo uspeli tudi sindikate ter delavski svet prepričati, da mora postati »Silva« ustanova z lastnim financiranjem, ki mora služiti pedagoškim in znanstvenim ciljem. Upamo, da bomo v kratkem dobili pravilno reorganizacijo »Silve«.

ORGANIZACIJA »SILVE«

Po prvotni organizaciji je bil vrhovni državni organ za nadzor »Silve« sama agronomsko-gozdarska fakulteta, medtem ko so to funkcijo

delno že prevzeli OLO po letu 1953. Samo podjetje ima delavski svet in upravni odbor, a sedež podjetja je v Ljubljani v Parmovi ulici 37/III. V najkrajšem času pa mora »Silva« postati ustanova, da bi mogla ustrezati svojemu namenu, t. j. da služi pedagoškim in znanstvenim namenom.

V Sloveniji imamo gozdove v različnih klimah in različnih rastiščih. Imamo alpske gozdove, gozdove na visokem krasu, gozdove na nizkem krasu ter panonske gozdove. Za alpske gozdove imamo izločene gozdove v gozdni upravi Kamniška Bistrica, za gozdove na Krasu imamo v perspektivi gozdove na Snežniku oziroma okoli Ravnika pri železniški postaji Planina, za gozdove na nizkem krasu gozdove okoli Divače, a za panonske gozdove okoli gozdne uprave Velika Nedelja. Pri gozdni upravi Kamniška Bistrica imamo priključen poseben lesno-industrijski obrat Stahovico, ki ima žago s polnojarmnikom, zabojarno, lesno galanterijo ter lastno hidrocentralo.

V teh gozdnih upravah imamo adaptiranih nekaj zgradb za študentske domove, kjer študenti gozdarstva prebivajo in se hranijo, kadar so na praktičnih vajah. Posebno lepo je urejen študentski dom v Vel. Nedelji. Nameščen je v velikem gradu, ki je bil v zadnjih letih lepo preurejen. Tako je ohranjen ta zgodovinski grad tudi kot zgodovinski spomenik.

Podjetje zaposluje preko 220 uslužbencev in delavcev. V zadnjem času so pravilno prikazane vse potrebe in se je dosti popravil standard naših ljudi.

Realizacija proizvodnje je znašala v letu 1954 165.000.000 din, a sklad plač pa znaša 25.000.000 din. Občutno nam primanjkuje visokokvalificirane delovne sile. Upamo, da bodo novi gozdarski inženirji prav radi prišli na naše podjetje, da povzdignejo »Silvo« na višino, ki jo mora imeti vzorno urejeno fakultetsko posstvo.

Pogoj za naš polni uspeh pa mora biti, da nam vsi odločilni faktorji pomagajo v naši reorganizaciji in v naših naporih za procvit naše slovenske gozdarske fakultete.

SLOVENIJA - ŽIVINOPROMET

LJUBLJANA
Dalmatinova 1

Telegram: Slovpromet, Ljubljana

Telefon: 22-212, 20-905

Prestranek 3

Izvoz goveje živine, delovnih
in klavnih konj, prašičev ter
vseh vrst mesa in mesnih
izdelkov, sena in slame
Depo živine in sena
v Prestranku

STAVBENIK

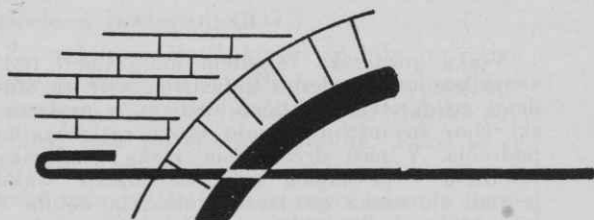
SPLOSNO GRADBENO PODJETJE

LJUBLJANA, TOMAŽIČEVA UL. 24

TELEFON 20-881

izvršuje vse novogradnje,
adaptacije, popravila, obnovitve
fasad ter vsa druga gradbena
in obrtniška dela

Za naročila se priporočamo!

O
B
U
T
V
E

I N D U S T R I J A

Kranj

proizvaja vse vrste moške, ženske in otroške obutve prvovrstne kvalitete,
ki jo prodajajo v lastnih prodajalnah v vseh večjih krajih države.
Prodaja na veliko tudi drugim trgovinam z obutvijo

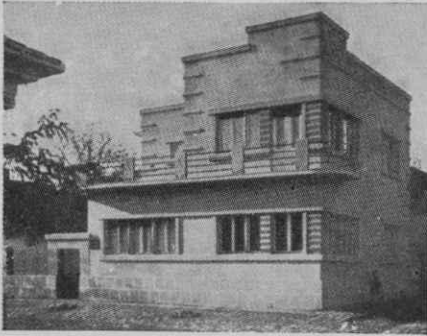
AKTIVNA
KARJERA
BNIŠOVCI

PALAČA
PODJETJA
ZA PTT-PROMET
V LJUBLJANI

- Mogočnim objektom naših tovarn, hidrocentral in velikim uspehom na vseh področjih našega naprednega gospodarstva so se pridružili tudi mnogi moderni PTT-objekti, ki so ponos naše domovine in važen činitelj za nemoten razvoj našega gospodarskega, kulturnega in političnega življenja.
- Nesluteni razvoj tehnike nasploh, posebej pa telegrafsko-telefonske tehnike in vsestranski napredek naše države nujno zahteva tudi modernizacijo telegrafsko-telefonskega prometa. Zato je dosegla naša stroka zlasti na področju telekomunikacij vidne uspehe, ki se kažejo v vseh vejah družbenega življenja v naši deželi.
- Toda ne smemo obstati na doseženi stopnji v razvoju telekomunikacij, kajti želja naših strokovnjakov je popolna avtomatizacija telefonskega prometa in modernizacija telegrafsko-telefonskih zvez s pomočjo ultra-kratkih valov v Sloveniji in kabelskih zvez v krajevnih (mestnih) telefonskih omrežjih.
- Uresničitev te zamisli bo zahtevala sicer še izrednih naporov naših strokovnih tehničnih kadrov, toda le-ti so pokazali že doslej toliko domiselnosti, znanja in sposobnosti, da bodo kos izvesti vse načrte, upoštevajoč sodobne tehnične pridobitve telegrafsko-telefonske tehnične službe.
- S tem se bodo izpolnila naša pričakovanja v zadovoljstvo vseh naših koristnikov.

CENTER
TELE-
KOMUNIKACIJ

POSREDOVALNA PISARNA

za promet z nepremičninami
in premičninami

LJUBLJANA, TAVČARJEVA UL. 6

Telefon 21-011

v a m n u d i v prodajo in
nakup v raznih krajih, naseljih
in zaselkih Ljudske republike
Slovenije in drugih republikah
FLRJ vsakovrstne nepremič-
nine, kakor vile, hiše ter
posamezne dele stanovanjskih
hiš in etažna stanovanja,
posestva, stavbne parcele, go-
zdove, večje in manjše kom-
plekse zemljišč kakor tudi
premičnine, razne tehnične
predmete, obrtne kmetijske in
industrijske obdelovalne stroje,
ročne in mehanizirane

TEKSTILNA TOVARNA Ajdovščina

Tekstilna tovarna

v Ajdovščini,

Ajdovščina,

izdeluje raznovrstne

bombažne

tkanine enobarvne,

karo in progaste

za žensko

in moško perilo

Lesno-industrijsko podjetje Ljubljana

UPRAVA: LJUBLJANA,
PARMOVA 37,
I. TRAKT

Telefon: direktor 31-565,
komerciala 30-192

Poštni predal: 151

Telegram: LIP, Ljubljana

KUPUJE:

hlodovino za žago vseh gozdnih
sortimentov po dnevnih cenah

PROIZVAJA IN NUDI:

parket in parketne plošče iz vseh vrst
lesa v vseh dimenzijah in kvalitetah
ter lamelni parket,

zaboje po naročilu,

zložljive stole, stolčke, fotelje, mize,
mizice, zložljive vrtno garniture ter
druge mizarske in finalne izdelke,

lesno moko za kemično, kovinsko,
usnjarsko in drugo industrijo,

bakelitno maso in bakelitne izdelke.

Lignolitni tlak polaga v izbranih
barvah v masi in izdeluje lignolitne
plošče za tlakovanje podov in obla-
ganje sten v zaželenih barvah.

Svoje kvalitetne finalne lesne izdelke
izvažajo na vsa svetovna tržišča

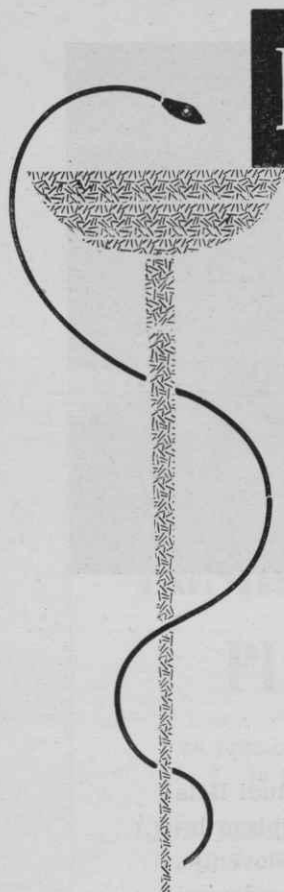
rnemeljski okraj, ki ga imenujemo tudi Bela krajina, ima izredno ugodno zemljepisno lego, ker je to najjužnejši predel Slovenije, zavarovan od severa in zahoda s pogozdenimi hribi. Nasprotno je valovita ravnina Bele krajine odprta proti toplemu jugu in bi imela vegetacijsko lice Vipavske doline, ako bi Gorski Kotar ne zapiral poti toplim morskim vetrovom. Na pobočjih Gorjancev ter kočevskih in žumberskih hribov samevajo lične zidanice, ki hranijo žlahten sok belokranjske trte. Ravninski predeli so pokriti z zelenimi gozdiki lepih brez, ki so tipično drevo te pokrajine. Med gozdovi in steljniki pa se širijo rdeči pasovi njiv, ki so ilovnate. Te značilnosti pokrajine nam kažejo izrazito podobo kraškega terena.

Na tej zemlji živi že od nekdaj slovenski narod, ki je ohranil svoje starine v nošah in običajih. K okolici krajine se čudovito prilega barva njihove noše, izdelane iz domačega platna izpod drobnih prstkov do dokončne oblike.

Bela krajina je bila v času narodnoosvobodilne borbe dom številnih borcev in prvo stalno osvobojeno ozemlje na slovenskih tleh.

V svobodi se Bela krajina industrializira. Na njenem teritoriju nastajajo nova podjetja, ki bodo dajala delo in kruh domačinom, da jim ne bo treba več iskati zaposlitve v tujini.

Vabimo prijatelje narave, da nas obišejo.

Kemofarmacija

PODJETJE ZA PROMET
S FARMACEVTSKIM MATERIALOM

L J U B L J A N A

Metlkova ulica 7

POŠTNI PREDAL 143, TELEFON 50-729 DIREKTOR, 52-552
KOMERCIALNI ODDELEK, 50-559 h. e. IN RAČUNOVODSTVO
TEKOČI RAČUN PRI NB LJUBLJANA ŠT. 606-T-1507
BRZOJAV: KEMOFARMACIJA, LJUBLJANA

IZVRŠUJEMO

nabavo kemikalij, specialitet in zdravilnih zelišč domačega in uvoznega porekla

Po naročilu ustanov uvažamo specialno steklo, okvire za naočnike, sanitetno keramiko, zobotehnični material, sanitetno opremo, stroje za preiskavo in merjenje, proizvode precizne mehanike, aparate za uporabo v medicini, zobarstvu in veterini, bolniško opremo, elektromedicinske aparate ter sanitetni gumijasti material

GROSISTIČNO TRGOVSKO PODJETJE Z BARVAMI IN LAKI

»MAVRICA«

P R I P O R O Č A v nakup vse vrste premaznega materiala kot laneni firnež, oljnate barve in lake, vse vrste čopičev in ves v to stroko spadajoči material po najnižjih grosističnih cenah v svojih skladiščih, in sicer:

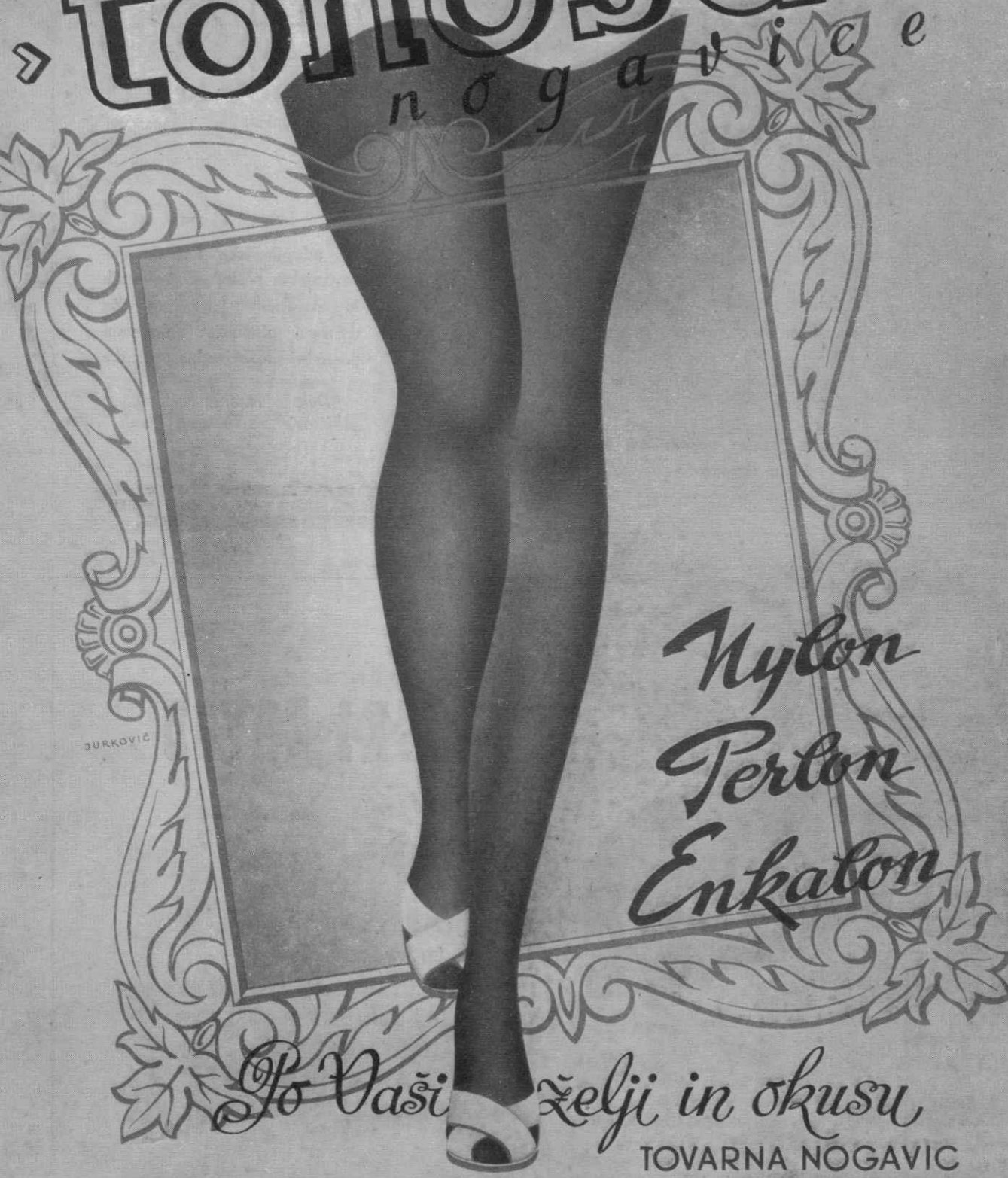
Skladišče en gros, Ljubljana, Titova cesta 53
(javna skladišča), telefon 52-561 in

skladiščih en gros, Ljubljana, Titova cesta 53
telefon 55-07

LJUBLJANA — RESLJEVA CESTA 1 — TELEFON 21-256, 21-488

»tonosa«

nogavice

JURKOVIC

Nylon
Perlon
Enkaton

Go Vaši želji in okusu

TOVARNA NOGAVIC
LJUBLJANA - SAVLJE

Avtoobnova Ljubljana

GENERALNI REMONT AVTOMOBILOV

LJUBLJANA, BEZIGRAD ŠT. 11

Brzjav: GRAL Ljubljana, telefon št. 23-562
Tekoči račun št. 60-KB-2-Z-45

Izdelovanje nadomestnih delov

Izvrševanje generalnih, srednjih in
vseh vrst vozil

Rekonstrukcije in najrazličnejše
usluge po želji

*S pravočasnim popravilom koristiš
sebi in skupnosti*

STAVBNO PODJETJE POLJANE

LJUBLJANA

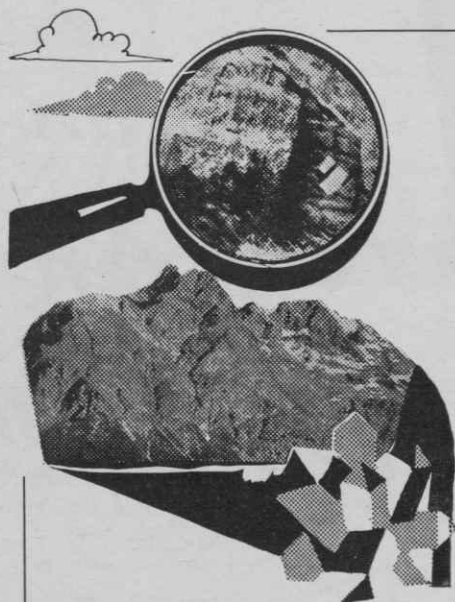
Ambrožev trg 1

Telefon 22-851

Izvršujemo

vsa adaptacijska dela na stanovanjskih poslopijih, poslovnih in tovarniških zgradbah. Za druga obrtniška dela vam posredujemo priznane obrtnike

*Delo opravimo solidno,
hitro in po zmernih cenah*

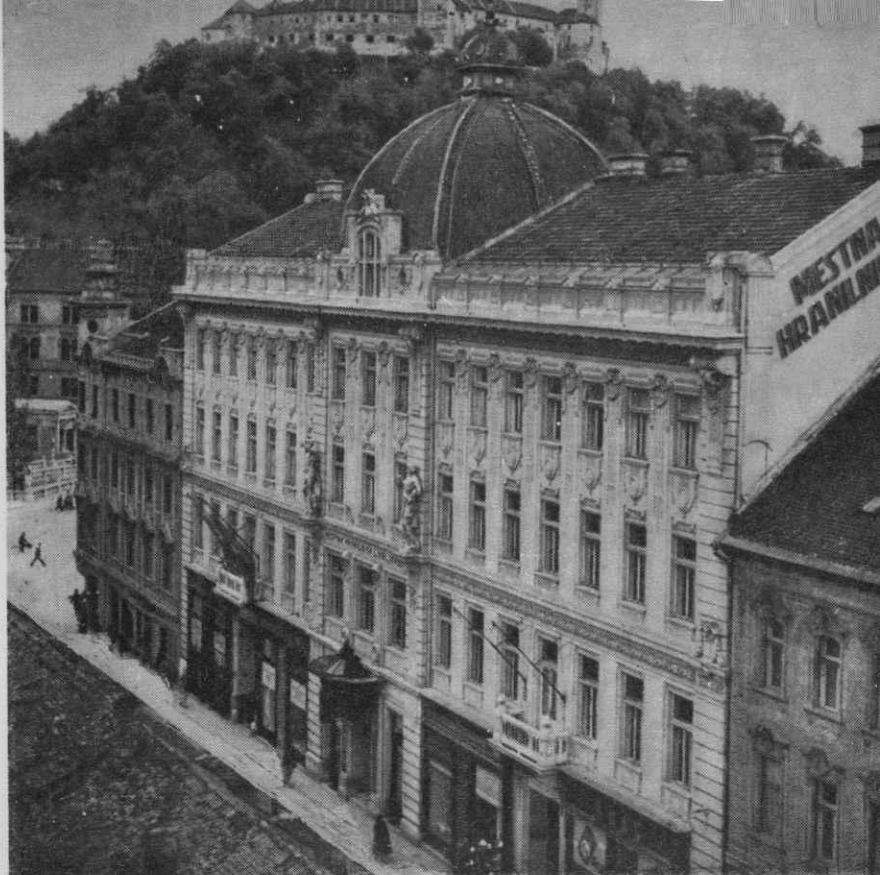
GEOLOŠKI ZAVOD

o Ljubljani

TELEFON ST. 32-140

1. GEOLOŠKO KARTIRANJE,
RUDARSKO-GEOLOŠKA
RAZISKAVANJA IN USTREZNE
LABORATORIJSKE PREISKAVE
2. GEOFIZIČNA MERJENJA
3. RAZISKOVALNA VRTANJA
4. RUDARSKA RAZISKAVANJA

**MESTNA
HRANILNICA
LJUBLJANSKA**

TRGOVSKO PODJETJE

Kurivo prodaja

LJUBLJANA, CELOVŠKA 34

TELEFON 22-956

v a m n u d i

v poslovalnicah: JANSEVA ULICA 1

FRANKOPANSKA ULICA

ŠENTVID

JEŽICA

po najugodnejših cenah oglje, drva, premog
in drugo kurivo

Oskrbujemo
posameznike,
podjetja, zadruge
in ustanove
z vsemi zdravili
in sanitetnim
blagom

Opravljamo
stalno nočno
in nedeljsko službo

Centralna lekarna Ljubljana

TRG FRANCETA PREŠERNA 5, PRI TROMOSTJU

Telefon 23-177, pisarna 20-115

ELEKTROTEHNA

tehnično podjetje z elektrotehničnim materialom

Ljubljana

Uprava
PARMOVA 33, tel. 30-092, 31-289

Prodajni oddelek
KOTNIKOVA 12, tel. 30-706

Skladišče
KOTNIKOVA 12, tel. 31-350

vam nudi
elektrotehnični material domače
in inozemske proizvodnje, elek-
troinstalacijski material, trans-
formatorje, motorje, žarnice itd.

UVOZ

Centrala Ljubljana

MESTNI TRG 24

Trgovine v Ljubljani:

MESTNI TRG 24

CANKARJEVA 6

TRG REVOLUCIJE 5

KARDELJEVA 4

Sezonska trgovina:

BLED

Poslovalnice:

SODRAŽICA

RAŠICA

ŽIRI

DOMEXPORT

Ljubljana

Mestni trg 24

TELEFON 21-407, 20-187

TELEGRAM: DOMEXPORT

*zajema vso delavnost domače
in umetne obrti Slovenije,
katere izdelke nudi
v bogati izbiri na domačem
in inozemskem tržišču*

